

รายงานการวิจัยเรื่อง

พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542

ชัยวุฒิ พียะกุล

ผู้วิจัย

ดุสิต รักษ์ทอง

ผู้ช่วยนักวิจัย

สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์

ผู้ช่วยนักวิจัย

สถาบันทักษิณคดีศึกษา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบ
สงขลา”

ชื่องานวิจัย พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 – 2542

ชื่อผู้วิจัย นายชัยวุฒิ พิชะกุล สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

ทุนอุดหนุนการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่อง พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 – 2542 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยและพัฒนาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา บทบาท เอกลักษณะ แนวทางการเผยแผ่ และการนำหลักธรรมของพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม ตลอดจนการส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางด้านพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ข้อมูลจากเอกสาร ข้อมูลการสัมภาษณ์ และข้อมูลจากการประชุมสัมมนากลุ่มพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 – 2542 เป็นไปตามปัจจัยภายใน ได้แก่ พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และปัจจัยภายนอก เช่น การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ. 2475 การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2505 การรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ การปกครองคณะสงฆ์ระดับต่าง ๆ การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรม

บทบาทที่สำคัญของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีหลายด้าน ได้แก่ การส่งเสริมการศึกษา การพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม การส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ การส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม การส่งเสริมศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม

จากพัฒนาการและบทบาทของพุทธศาสนาดังกล่าวทำให้เกิดเอกลักษณ์หรือลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่เน้นทางด้านพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ ด้านสามัคคีธรรม ด้านปัจเจกบุคคล ด้านศาสนสถานและศาสนวัตถุ

แนวทางการส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนา สามารถกำหนดได้หลายแนวทางที่สำคัญ ได้แก่ การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยโครงการพระธรรมทูต การส่งเสริมเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการให้การศึกษาอบรม การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยสื่อสิ่งพิมพ์และเทคโนโลยี ซึ่งสามารถกระทำได้อย่างกว้างขวาง แต่ก็ยังขาดองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบ

อย่างแท้จริง ส่วนการนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม พบว่ามีหลักธรรมจำนวนมากที่สามารถนำมาปรับใช้เพื่อพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษา ด้านการเมืองการปกครอง และด้านเศรษฐกิจหรืออาชีพ เป็นต้น

นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้ยังได้ดึงชุมชนและพระภิกษุสงฆ์เข้าร่วมการสัมมนา วิพากษ์วิจารณ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางด้านพุทธศาสนา แต่ยังคงกระทำได้น้อยไม่ทั่วถึง เนื่องจากมีเวลาจำกัด จึงไม่สามารถขยายงานดังกล่าวได้ ด้วยเหตุนี้การวิจัยในครั้งต่อไปควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มากขึ้น

Research title	The Development of Buddhism around the Songkhla Lagoon Basin during 1899-1999.
Researcher's name	Mr. Chaiwuthi Phiyakoon, Institute for Southern Thai Studies, Thaksin University
Research funding	The Office of Research Subsidy Fund

Abstract

This research was a study of the development of Buddhism around the Songkhla Lagoon basin during 1899-1999 with the objective of studying the following: the factors and development that led to changes in Buddhism with reference to role, identity, and approach to dissemination; the application of Buddhist principles to social development; and the promotion of community participation in the process of creating a body of Buddhist knowledge. This was a qualitative research that made use of documentary data, interview data, and data from a seminar attended by monk groups and general public. The research findings may be summarized as follows.

The development of Buddhism around the Songkhla Lagoon basin during 1899-1999 involved the internal factors of monks, Buddhist lay people, and natural surroundings, and the external factors such as the government reform in the fifth reign, the promulgation of the Act of Ecclesiastical Administration of 1903, the change in the government system of the country in 1932, the promulgation of the Act of Ecclesiastical Body in 1941 and 1962, and the influence of Western culture. These factors caused changes in the Buddhism of the aforesaid region in the following ways: the construction and renovation of monasteries, religious places, and religious objects; the administration of the ecclesiastical body at various levels; and the education of monks as well as the principles of Buddhism.

The major roles of the Buddhism in the above-stated region involved various areas: the promotion of education, community development and support for society, the promotion of Buddhist magic, occultism, and astrology, the promotion and dissemination of Buddhist teachings, and the promotion of art, customs, and rituals.

From this development and the roles of Buddhism arose the identity of the Buddhism in the said region that stressed the aspects of Buddhist magic, occultism, and astrology, of unity, of individualism, and of religious places and objects.

Several approaches may be set for promotion and dissemination of Buddhism. The major ones are: the promotion and dissemination of Buddhism by the Project of Buddhist-Dhamma Monk-Envoys, the promotion and dissemination of Buddhism through education and training and through printed-matter and technological media. This last reached a wide audience, but as yet there was no organization directly responsible. As for the application of Buddhist principles to social development, it was found that many of the principles could be adapted for various domains of social development, for example, education, politics and government, and the economic and occupational domain.

In addition, this research invited participation by communities and monks in a seminar where critical comments and exchanges of ideas took place concerning the process of creating a body of Buddhist knowledge. Due to time limit, this could not be done comprehensively, and its expansion was yet to come. For this reason, further research should stress more public participation.

ประกาศคุณูปการ

การวิจัยเรื่อง “พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542” เป็นโครงการหนึ่งในชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแว่น มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม เป็นผู้ประสานงานโครงการ ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยได้รับการชี้แนะ ให้การปรึกษา และวิพากษ์วิจารณ์จากผู้ทรงคุณวุฒิหลายคน เช่น ศาสตราจารย์สุริยวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ศาสตราจารย์ ดร. แดมสุข นุ่มนนท์ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลทิโกคม รองศาสตราจารย์ภูวคณ ทรงแประเสริฐ อาจารย์ฉลอง สุนทรา วาณิชย์ รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณมา สธอานันท์ รองศาสตราจารย์ ดร. ปรีดา เฉลิมเผ่า-กอนันตกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์พรรณงาม เก้าธรรมสาร อาจารย์พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นต้น ในระหว่างที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามและการจัดประชุมสัมมนากลุ่มได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย จึงทำให้งานสำเร็จด้วยดี เช่น พระเทพญาณโมลี (มณฑล กิตติโสภโณ) เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง วัดคูหาสวรรค์ พระครูแก้ววราภรณ์ (กระจำ ปรีปุ่นโณ) เจ้าอาวาสวัดบ้านสวน จังหวัดพัทลุง พระครูพิพิธวรกิจ (คล้อย อโมโน) เจ้าคณะอำเภอควนขนุน และเจ้าอาวาสวัดกุเขาทอง จังหวัดพัทลุง พระมหาบัณฑิต ปณฺฑิตญาโณ เจ้าอาวาสวัดหัวป้อมใน จังหวัดสงขลา เป็นต้น จึงขอกราบขอบพระคุณบุคคลดังกล่าวไว้ ณ ที่นี้

นอกจากนี้ นายดุสิต รักษ์ทอง นักวิจัยสถาบันทักษิณคดีศึกษา และอาจารย์ศิริพร พงศ์พัฒน์พันธุ์ โรงเรียนบ้านบ่อทราย จังหวัดพัทลุง เป็นผู้ช่วยนักวิจัยในการเก็บข้อมูลมาตลอดโครงการ นางศรีณย์ วรรณนันทชุติ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ ได้อำนวยความสะดวกตลอดเวลาในการค้นคว้าเอกสารจดหมายเหตุ นักวิจัยผู้ร่วมชุดโครงการทุกคนได้ช่วยชี้แนะให้คำปรึกษา และนางอารยา นาคเกลี้ยง เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน สถาบันทักษิณคดีศึกษา ได้ช่วยเหลือการจัดพิมพ์งานทั้งหมด และทำงานธุรการมาตลอดโครงการ จึงขอขอบคุณ ไว้ ณ ที่นี้

ชัยวุฒิ พิชะกุล

เมษายน 2546

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ 1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย 2
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย 6
	สมมุติฐานของการวิจัย 6
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 7
	กรอบความคิดในการวิจัย 29
	ขอบเขตของการวิจัย 30
	นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย 31
	วิธีการดำเนินการวิจัย 32
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย 33
2	พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 34
	การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุบริเวณลุ่มทะเลสาบ สงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 35
	การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 43
	การกัลปนาวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 51
	การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 58
3	ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 73
	ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 74
	ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 75
	ปัจจัยภายใน 75
	ปัจจัยภายนอก 79
	พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474 86

การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	87
การปกครองคณะสงฆ์บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	159
การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	169
ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	213
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	214
ปัจจัยภายใน	214
ปัจจัยภายนอก	217
พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	226
การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	226
การปกครองคณะสงฆ์บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	278
การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	296
ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	326
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	327
ปัจจัยภายใน	327
ปัจจัยภายนอก	332
พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	341

การสร้างและการบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ	
บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	341
การปกครองคณะสงฆ์บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	372
การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	391
4 บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 .	403
บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	404
บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา	404
บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม	424
บทบาทด้านการส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์	428
บทบาทด้านการส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม	436
บทบาทด้านการส่งเสริมศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม	442
บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	447
บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา	447
บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม	454
บทบาทด้านการส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์	459
บทบาทด้านการส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม	465
บทบาทด้านการส่งเสริมศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม	468
บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา	
ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	472
บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา	473
บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและเกื้อกูลสังคม	482
บทบาทด้านการส่งเสริมพุทธาคม ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์	504
บทบาทด้านการส่งเสริมและเผยแผ่ธรรม	517
บทบาทด้านการส่งเสริมศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม	518

5	ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	525
	พุทธศาสนานับพุทธาคมและไสยศาสตร์	527
	พุทธศาสนานับการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่น.....	535
	พุทธศาสนานับสามัคคีธรรม	536
	พุทธศาสนานับบุญบารมี	538
	พุทธศาสนานับปัจเจกบุคคล	539
	พุทธศาสนานับศาสนสถาน และศาสนวัตถุ	540
6	แนวทางการส่งเสริม เผยแผ่ และนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ ใช้ในการพัฒนาสังคม	542
	แนวทางการส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนา	543
	การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยโครงการพระธรรมทูต	543
	การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการให้การศึกษาอบรม	545
	การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนาโดยสื่อสิ่งพิมพ์และเทคโนโลยี	547
	การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม	548
	การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ทางก้นการศึกษา	548
	การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ทางด้าน	
	การเมืองการปกครอง	551
	การนำหลักธรรมพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ทางด้าน	
	เศรษฐกิจหรืออาชีพ	554
7	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	556
	สรุปผลการวิจัย	556
	อภิปรายผลการวิจัย	569
	ข้อเสนอแนะการวิจัย	572
	บรรณานุกรม	573
	บุคลากร	596

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบที่	หน้า
1 ภาพถ่ายภาพเขียนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	10
2 แผนที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	11
3 แผนที่ทะเลสาบสงขลา	12
4 พระมหาธาตุเจดีย์ วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ป่าแก้วในสมัยอยุธยา	47
5 พระมหาธาตุเจดีย์ วัดพะโคะหรือวัดราชประดิษฐ์ อำเภอสตงพระ จังหวัด สงขลา ศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ลังกาอาติในสมัยอยุธยา	48
6 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนโบราณและวัดสำคัญบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยอยุธยา	50
7 อุโบสถวัดเขาราม ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2473	97
8 ศาลาการเปรียญวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัด พัทลุง บูรณะใหม่ พร้อมกับการบูรณะโบสถ์ เมื่อ พ.ศ. 2457	101
9 พระประธานปูนปั้นภายในอุโบสถวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอ เขาชัยสน จังหวัดพัทลุง บูรณะใหม่เมื่อ พ.ศ. 2457	101
10 อุโบสถวัดจะทิ้งพระ (ด้านหน้า) ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสตงพระ จังหวัด สงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2473 ปัจจุบันบูรณะใหม่	104
11 อุโบสถวัดจะทิ้งพระ (ด้านหลัง) ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสตงพระ จังหวัด สงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2473 ปัจจุบันบูรณะใหม่	104
12 พระมหาธาตุเจดีย์และธรรมศาลา วัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา ถ่ายเมื่อประมาณ พ.ศ. 2475	110
13 อุโบสถแบบทรงโถงวัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด พัทลุง พระคัง ปุณณสุโร อดีตครองเจ้าอาวาสได้ร่วมมือกับชาวบ้านสร้าง ขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2479	114
14 พระพุทธรูปปูนปั้นภายในถ้ำหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างสมัยอยุธยา ปัจจุบันบูรณะใหม่หลายครั้ง	117

ภาพประกอบที่

หน้า

15	พระพุทธรูปภายในถ้ำมหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างสมัยอยุธยา ปัจจุบันบูรณะใหม่หลายครั้ง	117
16	ฐานเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างขึ้นใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2457	119
17	ฐานเจดีย์บนยอดเขาอกทะลุ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พระอธิการนุ้ย อดีตเจ้าอาวาสวัดโลกศิรีได้สร้างขึ้นใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2453 - 2457	119
18	เจดีย์ก่ออิฐถือปูน วัดแหลมจาก ตำบลปากกรอ อำเภอสิงหนคร จังหวัด สงขลา พระมหาลอยสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2466	126
19	เจดีย์วัดวัง ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง พระยาพัทลุง (ทับ) สร้างเมื่อ พ.ศ. 2403	127
20	เจดีย์วัดควนกรวด ตำบลปรางหมู่ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง พระอธิการรอด สร้างประมาณสมัยรัชกาลที่ 5	127
21	อุโบสถทรงทึบใช้เสาในผนังรับน้ำหนัก วัดชายคลอง ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470	129
22	อุโบสถทรงทึบใช้เสาและผนังรับน้ำหนักวัดช่องเขา ตำบลคลองเปิยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2464	129
23	อุโบสถทรงโถง วัดลานชะะ ตำบลนาขยาด อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2458	131
24	อุโบสถทรงโถง วัดจินตาวาส ตำบลดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2448 (ปัจจุบันรื้อแล้ว)	131
25	พระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย พระประธานภายในอุโบสถวัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2471	132
26	พระพุทธรูปไสยาสน์ก่อด้วยหินถือปูน วัดแหลมจาก ตำบลปากกรอ อำเภอ สิงหนคร จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2466	133
27	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในถ้ำเขาพังอิฐ ตำบลพนมวัง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2466	135
28	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดประดู่หอม ตำบลทะเลน้อย อำเภอ ควนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470	135

29	พระพุทธรูปปูนปั้นเป็นพระประธานในอุโบสถวัดบ้านสวน ตำบล ควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง นายแจ้ง พรหมศรี เป็นผู้ปั้นเมื่อ พ.ศ. 2466 - 2467	137
30	พระพุทธรูปแกะสลักไม้พบในถ้ำพระ วัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันสูญหายหมดแล้ว (ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2524)	137
31	พระพุทธรูปแกะสลักไม้ปางอุ้มบาตร วัดหัวเตย ตำบลโคกทราย อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง	139
32	พระพุทธรูปแกะสลักไม้ ปางอุ้มบาตร วัดธาราสถิต (วัดเต่า) ตำบล โคกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง	140
33	พระพุทธรูปหล่อโลหะปางมารวิชัย ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหาขาว โกสโล นามมาจากกรุงเทพฯ มอบให้วัดควนแพรกหา ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง	141
34	พระพุทธรูปหินอ่อน ศิลปะพม่าแบบมณฑลเลย์ ประดิษฐานที่ฐานเจดีย์ วัดวิหารสูง ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง (พระเกตุมาลาเป็นเปลวเพลิง ต่อเติมใหม่)	143
35	พระพุทธรูปหล่อสำริด ศิลปะพม่าแบบมณฑลเลย์ วัดตะโหมด ตำบล ตะโหมด อำเภอกะโหมด จังหวัดพัทลุง มีจารึกที่ฐานว่าสร้างขึ้น พ.ศ. 2443	144
36	พระพุทธรูปหินอ่อน ศิลปะพม่าแบบมณฑลเลย์ วัดหัวลำภู ตำบล หัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช	149
37	พระพุทธรูปบาทจำลองหล่อด้วยโลหะ วัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺดโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช สร้างไว้เมื่อ พ.ศ. 2471	152
38	รูปเหมือนของพระด้วง ปุณฺณสุโร รองเจ้าอาวาสวัดเขาเจ็ยก ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ปั้นด้วยปูนขาว เมื่อ พ.ศ. 2471 ประดิษฐาน ภายในอุโบสถวัดเขาเจ็ยก	157

39	รูปเหมือนพระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช และภูเก็ท หล่อด้วยโลหะ เมื่อ พ.ศ. 2477 ประดิษฐานภายในวัดภูเขาทอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง	158
40	พระรัตนธัษณีนี (ม่วง รตนธโช) วัดท่าโพธิ์ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าคณะมณฑลและผู้อำนวยการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2442 – 2470)	170
41	พระธรรมวโรดม (เซ่ง อุดฺโดโม) เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ เจ้ามณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ท และมณฑลสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. 2451 - 2484)	174
42	พระครูรัตนโมลี (หนู) วัดคอนแยม อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เจ้าคณะเมืองสงขลา (พ.ศ. 2441 - 2453)	176
43	หนังสือบอกชาวเรือพระอภิธรรมของวัดธาราสถิต (วัดเต่า) ตำบลโคกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ระบุว่าเขียนขึ้น พ.ศ. 2453	212
44	อุโบสถแบบทรงทึบ วัดมะม่วงหุ้ม ตำบลท้านบ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2486	238
45	ศาลาการเปรียญวัดอ่างทอง ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2479	238
46	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดลานแซะ ตำบลนาขยาด อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง บูรณะขึ้นใหม่จากพระพุทธรูปโบราณ	239
47	พระพุทธรูปปูนปั้นภายในอุโบสถวัดควนปริง ตำบลนาขยาด อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างประมาณ พ.ศ. 2484	241
48	รูปเหมือนพระครูสิทธิยาภิรัต (เอียด ปทุมสโร) หล่อด้วยโลหะ อดีตเจ้าอาวาส วัดคอนสขลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง	242
49	รูปเหมือนพระอธิการเปรม ดิสฺสโร หล่อด้วยโลหะ อดีตเจ้าอาวาส วัดวิหารสูง ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2494	244
50	ประตูดัดหวดหรือสำนักปฏิบัติธรรมโคกสัท ตำบลแค อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2537 - 2542	346

51	วิหารเจดีย์วัดขวิด ตำบลแก อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2537 - 2542	349
52	ที่พักสงฆ์รัตนเสียงสวรรค์หรือวัดเขารัตนบุรี ตั้งอยู่บนยอดเขารัตนบุรี ตำบลเชิงแส อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2530	352
53	อุโบสถวัดคูหา ตำบลคูหา อำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา	356
54	พระพุทธไสยาสน์ปูนปั้นภายในถ้ำตลอด ตำบลเขาแดง อำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา	356
55	ธรรมธาตุเจดีย์วัดคูหา ตำบลคูหา อำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2528 เพื่อบรรจุพระธรรม	358
56	เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขุดพบในเจดีย์วัดชะแล้ ตำบลชะแล้ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา	359
57	เจดีย์พระมหาธาตุวัดควนมิตร ตำบลคลองเปยะ อำเภोजะนะ จังหวัด สงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2512	359
58	อุโบสถวัดท่าหิน ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา สร้าง เลียนแบบอุโบสถวัดพระธรรมการ เมื่อ พ.ศ. 2539	363
59	พระพุทธนิรโรคันตรายชัยวัฒน์จตุรทิศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่จังหวัดพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2511 ชาวบ้าน เรียกว่า “พระสี่มุมเมือง”	365
60	รูปเหมือนพระครูสังฆวิจิตรฉันทันต์บรรพต (ทองเฒ่า) อดีตเจ้าอาวาส วัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2516	369
61	รูปหล่อสมเด็จพระเจ้าพะโคะหรือหลวงพ่อดวยดวยเหียบน้ำทะเลจืด วัดพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2506	371
62	พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุดฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เข้าคณะภาค 18 (พ.ศ. 2516 - 2540)	371
63	สำนักวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ดักสืลาทางไสยศาสตร์แห่งภาคใต้	431

64	ตำราอักษรเลขยันต์ของวัดเขาอ้อ ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง	431
65	รูปเหมือนพระอาจารย์นำ ชินวโร พระเกจิอาจารย์ชื่อดัง แห่งวัด ดอนศาลา ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง	530
66	พระพุทธรูปพระเกิด วัดพระเกิด ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง	532
67	พระพุทธรูปแม่ทวด วัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ศิลปสมัยอยุธยา	533

สารบัญตารางประกอบ

ตารางที่		หน้า
1	แสดงจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และจำนวนประชากรบริเวณ ลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2542	15
2	บัญชีสำมนครวัดเมืองสงขลา ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)	81
3	บัญชีสำมนครวัดเมืองพัทลุง ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439)	82
4	ตัวอย่างการสร้างศาสนสถานภายในวัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	121
5	ตัวอย่างพระพุทธรูปปูนปั้นที่พบในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สร้างขึ้น ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	136
6	ตัวอย่างพระพุทธรูปหินอ่อน และหล่อโลหะศิลปะพม่าแบบมณฑลยี่ที่พบ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474	146
7	แสดงจำนวนวัด พระภิกษุสงฆ์ สามเณร และศิษย์วัดในมณฑล นครศรีธรรมราช พ.ศ. 2442	162
8	แสดงจำนวนวัดในปกครองของหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และ เมืองพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2448	162
9	รายชื่อเจ้าคณะหมวดหัวเมืองพัทลุง พ.ศ. 2448	186
10	รายชื่อเจ้าคณะหมวดหัวเมืองสงขลา พ.ศ. 2442	187
11	สมณศักดิ์ของเจ้าอาวาสวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา (เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง) พ.ศ. 2448	190
12	รายชื่อพระอุปัชฌาย์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2448	193
13	บัญชีรายชื่อวัดของวัดเขานมวัง (ร้าง) ตำบลปรางหมู่ อำเภอควนขนุน (ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอเมืองพัทลุง) จังหวัดพัทลุง ดำรงเมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2485	263
14	รายชื่อวัดร้าง สถานที่ตั้ง และการพิพาทระหว่างราชการกับชาวบ้านในพื้นที่ (เฉพาะในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499) ...	274
15	สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีที่เปิดเรียนบริเวณลุ่มทะเลสาบ สงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	306

ตารางที่

หน้า

16	เจดีย์สถานที่สร้างขึ้นใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	357
17	จำนวนเจ้าคณะตำบล แยกตามคณะสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2542	382
18	จำนวนวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แยกตามจังหวัด พระอารามหลวง และวัดทั่วไป พ.ศ. 2542	384
19	แสดงผลการสอบเปรียญธรรมได้ตั้งแต่ 3 ประโยค - 9 ประโยค ของ สำนักเรียนวัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ปีพุทธศักราช 2500 - 2542	395
20	จำนวนโรงเรียน วัด ครู และนักเรียนในเมืองพัทลุง และเมืองสงขลา ร.ศ. 118 , ร.ศ. 119 และ ร.ศ. 121	414
21	จำนวนโรงเรียนวัดในมณฑลนครศรีธรรมราช แยกตามจังหวัด ระหว่าง พ.ศ. 2474 - 2475	421
22	การเผยแพร่ธรรมของคณะสงฆ์บริเวณพื้นที่จังหวัดพัทลุง ระหว่างวันที่ 15 - 19 เมษายน พ.ศ. 2472	438
23	การเผยแพร่ธรรมของพระมหาชัยและข้าราชการจังหวัดพัทลุง ระหว่างวันที่ 24 กุมภาพันธ์ - 15 มีนาคม พ.ศ. 2473	440
24	รายชื่อพระภิกษุและส่วนราชการมณฑลนครศรีธรรมราชที่รับผิดชอบ กัณฑ์เทศน์มหาชาติวัดสระเกศ จังหวัดสงขลา พ.ศ. 2463	445
25	การสร้างโรงเรียน อาคารเรียน และสิ่งของอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนการศึกษา ในจังหวัดพัทลุง ระหว่าง พ.ศ. 2483 - 2499	452
26	ตัวอย่างวัดและพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบที่สร้างวัดอุ้มงกลออกเผยแผ่ ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2499	460
27	ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่เปิดสอนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา .	478
28	แสดงวัน เดือน ปี สถานที่ และกิจกรรมที่กลุ่มธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบ สงขลาได้ดำเนินงานไป จำนวน 7 ครั้ง (พ.ศ. 2539 - 2545)	502
29	รายการแจกพระเครื่องของพระครูพิพัฒน์สิริธร (กง สิริมีโต) และอาจารย์ ชุม ไชยคีรี ระหว่าง พ.ศ. 2511 - 2512	506

ตารางที่

หน้า

30	ตัวอย่างรายชื่อวัดที่สร้างพระเครื่องและวัตถุมงคลอื่น ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2542	512
----	--	-----

แผนภูมิประกอบ

แผนภูมิที่		หน้า
1	การเปรียบเทียบการปกครองฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร	168
2	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484	278
3	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484	297
4	แสดงการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบัน	373
5	แสดงแผนภูมิการบริหารสถานาวัดตะโหนด	497

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยพื้นที่จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และบางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช (อำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร) เป็นดินแดนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาเป็นเวลายาวนาน และมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนา เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมมาแต่อดีต ดังเห็นได้จากหลักฐานโบราณวัตถุสถานที่พบในดินแดนแถบนี้ โดยปรากฏหลักฐานแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (พุทธศตวรรษที่ 12 - 18) ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย จีน และอาหรับ อย่างน้อยตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ชาวอินเดียได้นำเอาศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงทำให้ศาสนาทั้งสองมีอิทธิพลและบทบาทสำคัญมากในการกำหนด แบบแผน กฎเกณฑ์ และวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนบริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง ดังได้พบหลักฐานต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อและลัทธิศาสนา เช่น เทวรูปพระวิษณุ (พระนารายณ์) พระศิวนะ ศิวลึงค์ โยนีโทรณะ พระพิฆเนศวร พระโพธิสัตว์ต่าง ๆ พระพุทธรูป วัตถุอาราม ถ้ำที่เป็นเทวสถาน เป็นต้น หลักฐานเหล่านี้พบในคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ลงมา¹ นอกจากนี้ยังได้พบพระพิมพ์ดินดิบศิลปะสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13 - 18) ในถ้ำคูหาสวรรค์และถ้ำเขาอกทะลุในบริเวณจังหวัดพัทลุง ซึ่งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา² โดยเฉพาะหลักฐานทางด้านพุทธศาสนาที่พบนั้นมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นส่วนใหญ่ อันแสดงให้เห็นว่าชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้รับนับถือพุทธศาสนา ลัทธิมหายานซึ่งเป็นลัทธิที่นิยมนับถือรูปเคารพของพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมีการพบรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด พบที่อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นแบบศิลปะจีน สมัยราชวงศ์ถัง อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด พบที่บ้านกระดังงา อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อายุประมาณ

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. "สทิงพระและลังกาสุกะ," เมืองโบราณ. 10(1) : 23 - 29 ;

มกราคม - มีนาคม 2527.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. "หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พัทลุง พุทธศตวรรษที่ 12 - 20," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 73 - 74.

พุทธศตวรรษที่ 14¹ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด พบที่ใกล้กับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง อายุประมาณครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15² พระวัชรโพธิสัตว์สำริด นางศัยมตารา สำริด ท้าวชุมพลหรือท้าวภูเวรสำริด พบที่อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อายุประมาณ พุทธศตวรรษที่ 15³ เป็นต้น แต่หลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ได้เริ่มเผยแพร่เข้ามาสู่เมืองนครศรีธรรมราชและเข้าสู่ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19⁴ ทำให้มีการสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป พระมหาธาตุเจดีย์ โบสถ์ และวิหาร ขึ้นเป็นจำนวนมาก พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว และสืบต่อเนื่อง มาจนสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่วัดพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนใน บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดศูนย์กลางพุทธศาสนาลังกาวงศ์ขึ้น 2 แห่ง ได้แก่ วัดพะโคะ และ วัดเขียนบางแก้ว⁵ วัดพะโคะเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์คณะลังกาชาติ ตั้งอยู่ทางด้านฝั่ง ตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ส่วนวัดเขียนบางแก้วนั้นเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์คณะ ลังกาป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว ตั้งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา⁶ ศูนย์กลางพุทธศาสนา ทั้ง 2 แห่ง ต่างก็มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดย ได้รับการสนับสนุนหรืออุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ พระมหา กษัตริย์ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อถวายเป็นกุศลแก่วัดทั้ง 2 และวัดอื่นๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นจำนวนมาก เช่น วัดสทิงพระ วัดเจดีย์งาม วัดสีหยง วัดสทิง วัดคูหาสวรรค์ วัดควนถบ เป็นต้น ทำให้วัดต่างๆ เหล่านี้มีอำนาจในการควบคุมการใช้ที่ดิน ผล

¹ผาสุข อินทราวุธ. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลากับหัวเมือง ต่างๆ และดินแดนภายนอก,” ใน การสัมมนาทางวิชาการสงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 120.

²พิริยะ ไกรฤกษ์. “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200 - 2310),” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 2531. หน้า 88.

³พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปทัศนียภาพก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 2523. หน้า 185 - 289.

⁴ยังยุทธ ชูแว่น. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาเข้าสู่เมืองภายในอาณาจักรในสมัย ดินรัตนโกสินทร์,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง, 2531. หน้า 119.

⁵ศรีศักร วัลลิโภดม. “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง,” ใน ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีพัทลุง, 2531. หน้า 216 - 217.

⁶ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 20.

ประโยชน์ในที่ดิน และควบคุมกำลังคน เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา¹ ให้สามารถดำเนินบทบาทได้อย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยนี้เจ้าเมืองและกรรมการเมืองพัทลุงและเมืองสงขลามีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมพุทธศาสนา มีการสร้างวัดวาอารามขึ้นใหม่และบูรณะวัดเก่าหลายแห่ง เช่น พระยาพัทลุง (ทองขาว) ได้สร้างวัดวัง มีอุโบสถและระเบียงรอบไว้กลางเมืองพัทลุง แต่ไม่ปรากฏว่าสร้างไว้ในปีใด เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็มี การฉลองเมื่อ พ.ศ. 2359² พระพลสงคราม (บัว) กรรมการเมืองพัทลุงได้สร้างวัดไว้ริมคลองลำปำ เมื่อ พ.ศ. 2405 ให้ชื่อว่า “วัดประทุมจินดาวาราม”³ (ชาวบ้านเรียกว่าวัดอู่เรือ ปัจจุบันเป็นวัดร้าง - ผู้วิจัย) หลวงพิไชยเสนาสัสดิกลางเมืองพัทลุง ได้สร้างวัดคอนพิไชย (ปัจจุบันคือวัดประคู้หอม อำเภอเมืองพัทลุง - ผู้วิจัย) เมื่อ พ.ศ. 2405⁴ ส่วนเมืองสงขลา เจ้าพระยาอินทคีรี (บุญหู่) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดยายศรีจันทร์ (ปัจจุบันคือวัดมัชฌิมาวาส อำเภอเมืองสงขลา - ผู้วิจัย) ขึ้นใหม่ มีการสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอระฆัง และเจดีย์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2341⁵ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา พ.ศ. 2390 - 2408 ได้สร้างพระพุทธรูปจำลอง เจดีย์ ศาลา ที่วัดเกาะถ้ำ (ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมืองสงขลา - ผู้วิจัย) สร้างกุฏิไม้ และพระอุโบสถพร้อมกับให้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดมัชฌิมาวาส ปฏิสังขรณ์วัดวาสหรือวัดศิริวรรณาวาส และวัดโพหรือวัดโพธิ์ปฐมาวาส เมื่อ พ.ศ. 2395⁶ เป็นต้น วัดเหล่านี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การปฏิบัติธรรม การศึกษาธรรมวินัย การให้การศึกษอบรมแก่นุตรหลานของชาวบ้าน การส่งเสริมและเผยแผ่พุทธศาสนา ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ บทบาทต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยให้สังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ดี เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ทำให้พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากบทบาทของพระมหาช่วย วัดป่าลิไลยก์ หัวเมืองพัทลุง ได้เป็นผู้รวบรวมประชาชน และกรรมการเมืองตั้งเป็นกองทัพบกไปต้านทานพม่าสมัยสงคราม 9 ทศ ที่ตำบลท่าเสม็ด (อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช) เมื่อ พ.ศ. 2328 ด้วยความดีความชอบใน

¹ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก สมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 44 - 45.

² หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 29.

³ เรื่องเดิม. หน้า 43.

⁴ เรื่องเดิม. หน้า 53.

⁵ พระราชศีลสังวร (ช่วง อุดตเวทิต). ประวัติวัดมัชฌิมาวาส. ม.ป.ป. หน้า 1.

⁶ อมรา ศรีสุชาติ. “สงขลา,” ใน ทัศนะในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา วันพุธ ที่ 19 มีนาคม พุทธศักราช 2540. 2540. หน้า 148.

ครั้งนั้นจึงได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็น “พระยาทุกขราษฎร์” ผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง¹ บทบาทของพระอุดมปิฎก (สอน) ชาวบ้านสุนทรา (ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม กรุงเทพฯ มีบทบาทสำคัญในการสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญวัดสุนทรวาส (ตำบลปันแต อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) การส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม และการประกอบพิธีกรรมฝังหลักเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2385² ส่วนวัดวัง ตำบลลำปำ วัดประดู่หอม ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง³ และวัดมัชฌิมาวาส ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา⁴ มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำเมืองพัทลุงและเมืองสงขลาตามลำดับ เป็นต้น

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรูปแบบจตุสดมภ์มาจัดตั้งเป็นกระทรวง 12 กระทรวง และทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคจากระบบกินเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. 2435⁵ ซึ่งเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อเป็นการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างอารยประเทศนั้น ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้การปฏิรูปการปกครองและการพัฒนาประเทศประสบผลอย่างรวดเร็ว คือ การจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2441 พระองค์จึงทรงมีพระบรมราชโองการประกาศให้มีการจัดการเล่าเรียนแบบสมัยใหม่ขึ้นในหัวเมือง โดยให้พระสงฆ์และวัดทั่วพระราชอาณาจักมีบทบาทในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน และให้การศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ แก่บุตรหลานของประชาชนด้วย⁶ ส่งผลให้วัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มปรับเปลี่ยนบทบาทให้พระสงฆ์ส่งเสริมการเล่าเรียนตามแบบสมัยใหม่ โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2442 ซึ่งเป็นปีที่โปรดเกล้าฯ ให้

¹หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 25.

²พระยาวิเชียรคีรี (ชม). “พงศาวดารเมืองสงขลา,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3. 2506. หน้า 76 - 77.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. “พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหัวเมืองพัทลุง,” ใน ศึกษานุกรณ์ 60. 2530. หน้า 56 - 57.

⁴สงบ ส่องเมือง. “พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา : ในหัวเมืองภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 6. 2529. หน้า 2482.

⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. เทศาภิบาล. 2537. หน้า 27. และมัลลิกา มัสอูดี. “การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2,” ใน ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย. 2535. หน้า 34.

⁶มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย และลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 13.

พระรัตนธัมมิ (ม่วง รตนธเถร) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระศิริธรรมมุนี เจ้าอาวาสวัดท่าโพธิ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นเจ้าคณะมณฑลและผู้อำนวยการการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาในมณฑลนครศรีธรรมราช พระศิริธรรมมุนี (ม่วง) จึงได้มอบหมายให้วัดต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีความพร้อม จัดการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ ในระยะแรกได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางของชุมชนในจังหวัดพัทลุง ได้แก่ โรงเรียนอภยานาวาส ตั้งที่วัดวัง อำเภอกกลางเมือง (ปัจจุบันคืออำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง – ผู้วิจัย) โรงเรียนรอนราชบริรักษ์ ตั้งที่วัดมะขามทอง อำเภอคูร (ปัจจุบันคืออำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง – ผู้วิจัย) โรงเรียนเทวภักดีพูนเฉลิม ตั้งที่วัดห้วยลึก อำเภอกยนิ (ปัจจุบันคืออำเภอกปากพะยูน จังหวัดพัทลุง – ผู้วิจัย) ส่วนที่จังหวัดสงขลาได้ตั้งโรงเรียนมหาวิทยาลัยราชบุรีวิทยา ตั้งที่วัดมัทนิมาวาส อำเภอกกลางเมือง (ปัจจุบันคืออำเภอมืองสงขลา จังหวัดสงขลา – ผู้วิจัย) โรงเรียนกุมมาพิสมัย ตั้งที่วัดจะทิ้งพระ อำเภอปละท่า (ปัจจุบันคืออำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา – ผู้วิจัย) และโรงเรียนหฤทัยวิทยา ตั้งที่วัดน้ำขาว อำเภอจะนะ¹ จึงส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนได้เรียนรู้มากขึ้น และต่อมาได้ค่อย ๆ พัฒนาโรงเรียนวัดให้กระจายไปทั่วลุ่มทะเลสาบสงขลา นอกจากบทบาททางการศึกษาแล้วยังมีวัดอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่แสดงบทบาทในด้านต่าง ๆ เพื่อจรรโลงพุทธศาสนาและพัฒนาสังคม เช่น วัดเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง วัดปากสระ อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง มีบทบาทสำคัญทางด้านพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ วัดกุหาสวรรค์ อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง วัดราษฎร์บำรุง อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา มีบทบาทสำคัญทางการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนา วัดราชประดิฐาน (วัดพะโคะ) วัดจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา มีบทบาทสำคัญทางการศึกษาพุทธศาสนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว วัดปากันตพงศ์ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา มีบทบาทสำคัญทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ วัดป่าวิภกวนาสรม อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา มีบทบาทสำคัญในการบำบัดรักษาผู้ป่วยโรคเอดส์ วัดไม้เสียบ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช มีบทบาทสำคัญทางการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

จากหลักฐานดังกล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นมาเนิ่นนานและสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนามีอิทธิพลและมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาเป็นช่วงของการพัฒนาประเทศเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ดังนั้นการที่จะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วง 100 ปี (พ.ศ. 2442 - 2542) ที่ผ่าน

¹พระรัตนธัมมิ (ม่วง รตนธโช). รายงานจัดการศึกษาและการพระศาสนากับกวีนิพนธ์ของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัมมิ. 2478. หน้า 20 - 34.

ได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวางนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเรียนรู้จากพัฒนาการของพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนเป็นอย่างมาก และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาเรื่อง “พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542” เพื่อให้เกิดองค์ความรู้พื้นฐานทางพุทธศาสนาที่สามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542
2. เพื่อศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542
3. เพื่อศึกษาลักษณะเด่นของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542
4. เพื่อศึกษาแนวทางการเผยแพร่และการนำหลักธรรมของพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนและสังคมในปัจจุบัน
5. เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างองค์ความรู้เรื่องท้องถิ่น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าความสำคัญในรากเหง้า และความเป็นมาของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

สมมุติฐานของการวิจัย

1. พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นมาเป็นเวลายาวนาน และมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับส่วนกลางและส่วนที่เป็นท้องถิ่น หรือเป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในจนสามารถมองเห็นลักษณะเด่นเฉพาะถิ่นที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อย่างชัดเจน
2. ประชาชนส่วนใหญ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รับนับถือพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิต และมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น
3. พุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของชุมชนที่สามารถเป็นตัวกลางการประสานเชื่อมโยงของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี โดยมีหลักพุทธธรรมเป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ควบคุมและกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม เป็นพลังผลักดันให้เกิด

ระเบียบทางสังคม ผู้คนมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งและสันติสุขของท้องถิ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจำแนกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวกับลุ่มทะเลสาบสงขลา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับลุ่มทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย เป็นแหล่งเกิดศิลปวัฒนธรรมและแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของภาคใต้ จึงเป็นจุดสนใจของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่เข้ามาศึกษาวิจัยบริเวณลุ่มทะเลสาบ จากการศึกษาของนักวิชาการพอจะแบ่งประเด็นของลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ดังนี้

1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต ลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่ในตำแหน่งละติจูด 6 องศา 27 ลิปดาเหนือ ถึงละติจูด 8 องศา 12 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 99 องศา 44 ลิปดาตะวันออก ถึงลองจิจูด 100 องศา 41 ลิปดาตะวันออก มีพื้นที่ทั้งหมด ประมาณ 8,593.28 ตารางกิโลเมตร โดยแยกเป็นพื้นที่ผิวดิน 7,550.30 ตารางกิโลเมตร และพื้นผิวน้ำ 1,042.98 ตารางกิโลเมตร¹ มีพื้นที่ครอบคลุม 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง และบางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ จดอำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ระยะทางประมาณ 64 กิโลเมตร

ทิศใต้ จดประเทศมาเลเซีย ระยะทางประมาณ 70 กิโลเมตร

ทิศตะวันออก จดอำเภอไทย ระยะทางประมาณ 90 กิโลเมตร

ทิศตะวันตก จดเทือกเขานครศรีธรรมราช เขตติดต่อจังหวัดตรังและจังหวัดสตูล ระยะทางประมาณ 150 กิโลเมตร

1.2 สภาพพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลสาบน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืดตามฤดูกาล ตัวทะเลสาบเกิดจากการงอกของสันดอนชายฝั่งมาปิดล้อมบริเวณที่เป็นอ่าวอยู่

¹มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์หาดใหญ่. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานแบบยึดพื้นที่ กรณีศึกษาจังหวัดภูเก็ต กระบี่ และพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2540. ไม่มีเลขหน้า.

แต่เดิม การงอกของสันดอนชายฝั่งเช่นนี้อาศัยเกาะซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณอ่าวเป็นตัวเชื่อม เมื่อสันดอนเชื่อมตัวเกาะเข้ากับบริเวณชายฝั่งของผืนแผ่นดินใหญ่แล้ว บริเวณที่เคยเป็นอ่าวมาแต่เดิมก็เปลี่ยนสภาพเป็นทะเลสาบน้ำเค็มไป สันดอนที่เกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้เรียกกันว่า “สันดอนเชื่อมเกาะ”

เมื่อพิจารณาจากลักษณะของทะเลสาบสงขลา จะเห็นได้ว่ามีสันดอนเป็นแนวยาวไปโดยตลอดทางด้านทิศตะวันออกของทะเลสาบ ปิดกั้นพื้นที่น้ำส่วนที่เป็นทะเลสาบแยกออกจากทะเลภายนอก เหลือเพียงช่องทางเล็ก ๆ กว้างประมาณ 300 เมตร ทางตอนใต้สุดของสันดอนเป็นทางผ่านเข้าออกสู่ทะเลภายนอกได้ ความยาวของสันดอนชายฝั่งจากเหนือ – ใต้ ยาวประมาณ 100 กิโลเมตร ตรงประมาณกึ่งกลางความยาวของสันดอน มีเกาะอยู่เกาะหนึ่งเชื่อมติดอยู่กับสันดอนชื่อว่า เกาะใหญ่ นอกจากนี้ยังมีเกาะอื่นๆ อีกหลายเกาะที่ตั้งอยู่ภายในทะเลสาบสงขลา เช่น เกาะขอม เกาะนางคำ เกาะหมาก หมู่เกาะสี่เกาะห้า เป็นต้น¹

แม้ว่าโดยทั่วไปจะเรียกชื่อรวม ๆ ว่าทะเลสาบสงขลา แต่ความจริงแล้วพื้นที่ทะเลสาบสงขลา แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ในแต่ละส่วนมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันนับจากทิศใต้ขึ้นไปทิศเหนือ ดังนี้

ส่วนที่ 1 เรียกว่า ทะเลสาบสงขลาหรือทะเลสาบตอนล่าง มีอาณาเขตตั้งแต่ปากช่องทะเลสาบไปจนถึงคลองปากกรอ คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 185.8 ตารางกิโลเมตร มีความลึกเฉลี่ย 1.5 เมตร อยู่ติดเขตอำเภอเมืองสงขลา อำเภอลี้หินกร อำเภอกวนเนียง อำเภอบางกล่ำ และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีความกว้างประมาณ 12 กิโลเมตร ยาวประมาณ 23 กิโลเมตร ฝั่งทะเลโดยรอบยาวประมาณ 70 กิโลเมตร มีเกาะที่สำคัญคือเกาะขอม สภาพน้ำส่วนใหญ่เป็นน้ำกร่อยและน้ำเค็มตามฤดูกาล

ส่วนที่ 2 เรียกว่า ทะเลหลวงหรือทะเลสาบตอนบน ชาวบ้านในท้องถิ่นพัทลุงเรียกว่า ทะเลสาบลำปำ มีอาณาเขตตั้งแต่คลองปากกรอไปจนถึงทะเลน้อย คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 829.6 ตารางกิโลเมตร มีความลึกเฉลี่ย 2 เมตร อยู่ในเขตอำเภอปากพะยูน อำเภอบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง อำเภอรือโนด อำเภอกระเสสินธุ์ อำเภอสตึงพระ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา มีร่องน้ำแคบ ๆ เรียกว่า “คลองหลวง” เชื่อมติดต่อกับทะเลสาบตอนล่าง คลองมีความยาวประมาณ 19 กิโลเมตร ทะเลสาบตอนบนนี้มีความกว้างที่สุดประมาณ 24 กิโลเมตร ยาวประมาณ 51 กิโลเมตร ฝั่งทะเลยาวประมาณ 200 กิโลเมตร สภาพน้ำเป็นน้ำกร่อยและน้ำจืดตามฤดูกาล ทะเลสาบส่วนนี้มีเกาะใหญ่ ๆ มีฐานะเป็นตำบล 3 เกาะ ได้แก่ เกาะหมาก (ตำบลเกาะหมาก) เกาะนางคำ (ตำบลเกาะนางคำ) อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และเกาะใหญ่ (ตำบลเกาะใหญ่) อำเภอกะเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา

¹จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ภูมิลักษณะประเทศไทย. 2534. หน้า 241.

นอกจากนี้ยังมีเกาะหินปูนที่นำมาใช้ประโยชน์ในการเผาปูนขาวมาแล้วในอดีต และมีนางแอ่นอาศัยทำรังในถ้ำ นับเป็นแหล่งผลประโยชน์ในการให้สัมปทานเก็บรังนกนางแอ่นมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวบ้านเรียกว่า “เกาะสี่เกาะห้า” ซึ่งเป็นหมู่เกาะประกอบด้วยเกาะต่าง ๆ จำนวนมาก ได้แก่ เกาะกระ เกาะยายโส เกาะตาโส เกาะก้นดั่ง เกาะหัวมวย เกาะหน้าเทวดา เกาะรุซิม เกาะเข็ม เกาะป๊อย เกาะท้ายถ้ำดำ เกาะร้านไก่ และเกาะแก้ว นอกจากนี้ยังมีเกาะราบ เกาะราแดง เกาะโคบ เกาะเสือ เกาะดำเหียง เกาะขาม เกาะแพ เกาะแกง และเกาะยวน

ส่วนที่ 3 เรียกว่า ทะเลน้อย เป็นแหล่งน้ำหรือบึงขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของทะเลสาบสงขลาในเขตติดต่อ 3 จังหวัด คือ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยมีคลองนางเรียบและคลองยวน ยาวประมาณ 2.50 กิโลเมตร เชื่อมติดต่อกับทะเลสาบตอนบนหรือทะเลหลวง มีเนื้อที่ประมาณ 27.2 ตารางกิโลเมตร จัดเป็นทะเลสาบน้ำจืดกว้างประมาณ 5 กิโลเมตร ยาวประมาณ 6.50 กิโลเมตร ชายฝั่งวัดโดยรอบยาวประมาณ 20 กิโลเมตร¹ บริเวณรอบทะเลน้อยมีป่าพรุผืนใหญ่เรียกว่า “พรุควนเคร็ง” เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สัตว์น้ำและนกนานาชนิด

1.3 ลักษณะภูมิประเทศบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ลุ่มทะเลสาบสงขลา มีสภาพภูมิประเทศทางด้านทิศตะวันตกเป็นเนินเขาและภูเขาสูงชันตามแนวเทือกเขานครศรีธรรมราชหรือเทือกเขาบรรทัด มีความลาดชันมากกว่า 35 เปอร์เซ็นต์ พื้นที่จะค่อย ๆ ลาดต่ำไปทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นลูกคลื่นลอนลาดถึงลูกคลื่นลอนชันและเป็นที่ราบต่ำจนจดทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย² ดังที่ แคล้ว ทองสม³ ให้ความละเอียดของลักษณะภูมิประเทศไว้ดังนี้

เขตพื้นที่ภูเขา พื้นที่ภูเขาเป็นส่วนสำคัญของทะเลสาบสงขลา เนื่องจากเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำหรือคลองต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา มีอยู่ 2 บริเวณ คือ ทางด้านทิศตะวันตกและทางทิศใต้ โดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันตก ได้แก่ บริเวณเทือกเขาบรรทัดหรือเทือกเขานครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแนวยาวแบ่งพื้นที่ลุ่มน้ำด้านนี้ตั้งแต่ทิศเหนือจดทิศใต้ นอกจากนั้นยังเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างจังหวัดสงขลา กับจังหวัดสตูล และจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง ลักษณะภูมิประเทศบริเวณนี้เป็นเทือกเขาที่มียอดเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ ความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 770 เมตร ยอดเขาที่สูงที่สุด

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. ความรู้เรื่องโบราณวิทยาเมืองพัทลุง. 2527. หน้า 13 – 14.

² มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์หาดใหญ่. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานแบบยึดพื้นที่ กรณีศึกษาจังหวัดภูเก็ต กระบี่ และพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2540. ไม่มีเลขหน้า.

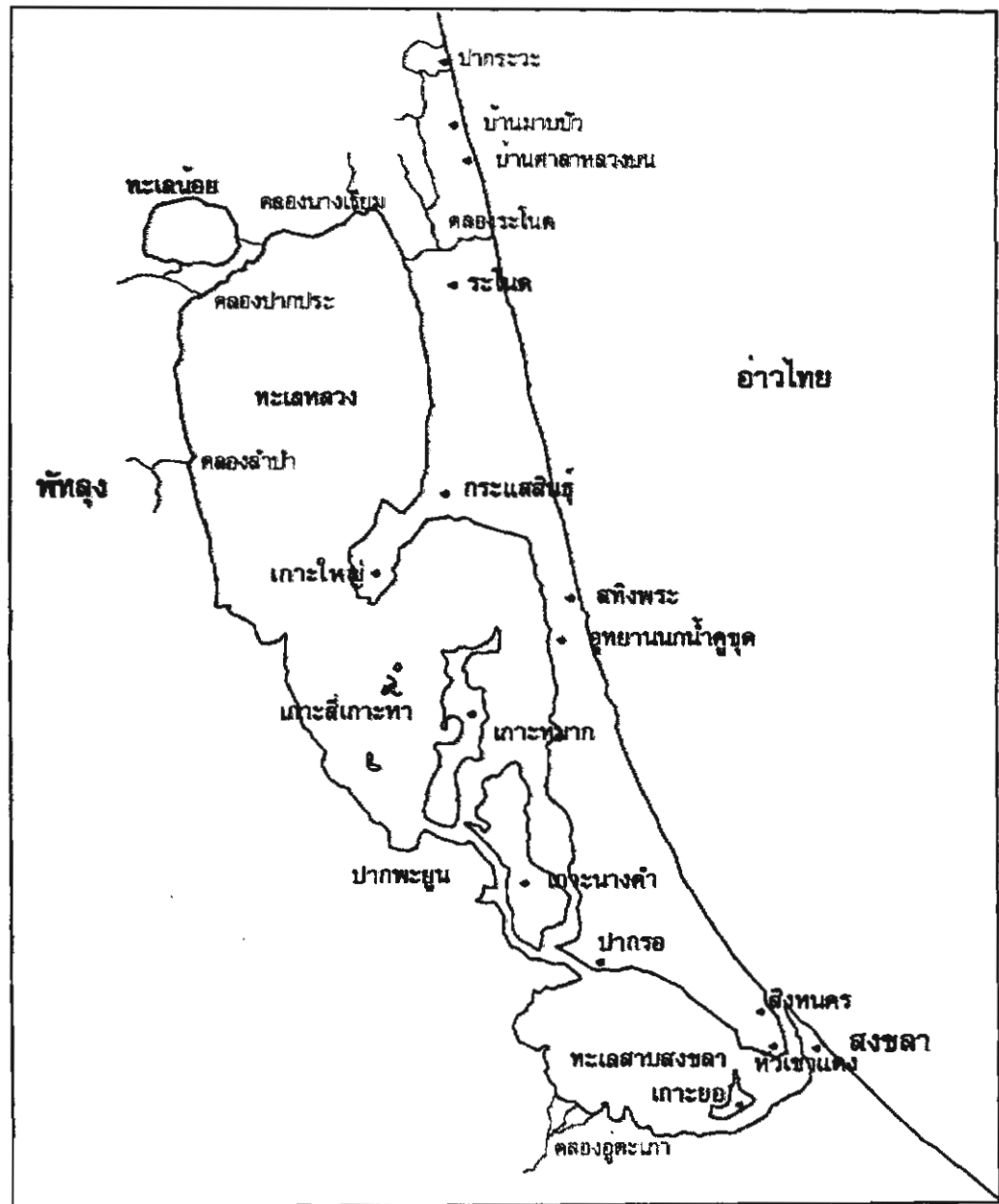
³ แคล้ว ทองสม. แนวทางพัฒนาทะเลสาบสงขลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ. 2525. หน้า 71 – 72.

ภาพประกอบที่ 1 : ภาพถ่ายทางดาวเทียมลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มา : ภาพถ่ายจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม

ภาพประกอบที่ 3 แผนที่ทะเลสาบสงขลา

ได้แก่ เขาร้อน อยู่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง มีความสูง 1,350 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะของเทือกเขาบรรทัดนี้พื้นที่จะลาดลงไปทางทิศตะวันออกลงสู่ทะเลสาบสงขลา ในอัตราความลาดชัน ประมาณ 25 – 30 เปอร์เซ็นต์ และเป็นแหล่งต้นน้ำของคลองหลายสาย เช่น คลองรัตภูมิ คลองท่าแคหรือคลองลำปำ คลองท่ามะเค็ด คลองตลิ่งชัน คลองปากประ เป็นต้น

ส่วนทางด้านทิศใต้ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ มีพื้นที่ภูเขาอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นทิวเขาที่แบ่งเขตระหว่างอำเภอสะเดา หาดใหญ่ และอำเภอเมืองสงขลา กับอำเภอจะนะ และอำเภอนาทวี ภูเขาบริเวณนี้มีความสูงน้อยกว่าภูเขาทางด้านทิศตะวันตก มีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 520 เมตร และยอดเขาสูงสุด ได้แก่ ควนสเล้งสูงประมาณ 788 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง

พื้นที่ภูเขาทั้ง 2 บริเวณดังกล่าวมาแล้วมีพื้นที่รวมกันประมาณ 1,046 ตารางกิโลเมตร หรือ 13.06 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบทั้งหมด

เขตพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดเป็นส่วนที่อยู่ถัดจากภูเขาหรือพื้นที่เชิงเขา ลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเขาเตี้ย ๆ สลับด้วยที่ราบซึ่งมีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 150 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง และความสูงลาดชันประมาณ 5 – 10 เปอร์เซ็นต์ พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดในบริเวณลุ่มทะเลสาบแบ่งออกได้ 2 บริเวณ คือในเขตจังหวัดพัทลุง ได้แก่ บริเวณตอนเหนือสุดของพื้นที่ลุ่มน้ำจนถึงเส้นแบ่งเขตจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดสงขลา มีความยาวประมาณ 75 กิโลเมตร มีพื้นที่ 480 ตารางกิโลเมตร หรือ 10 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดทั้งหมด ส่วนอีกบริเวณหนึ่งอยู่ในเขตจังหวัดสงขลาทางด้านทิศตะวันตกและตะวันออก ซึ่งต่อจากเขตภูเขาเช่นเดียวกัน และบริเวณชายแดนไทยมาเลเซีย ในเขตนี้มีพื้นที่ 1,123 ตารางกิโลเมตร หรือ 70 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดทั้งหมด รวมพื้นที่ทั้ง 2 บริเวณได้ประมาณ 1,604 ตารางกิโลเมตร หรือ 20.04 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบทั้งหมด

เขตพื้นที่ราบ พื้นที่ราบบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ประมาณ 4,349 ตารางกิโลเมตร หรือ 54.31 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบทั้งหมดแบ่งได้เป็น 2 บริเวณ บริเวณที่ 1 อยู่ทางทิศตะวันตกและทางทิศใต้ของทะเลสาบ มีพื้นที่ประมาณ 3,040 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ราบที่มีอยู่ พื้นที่ราบที่ติดกับพื้นที่ภูเขา ซึ่งมีเนินเขาปะปนอยู่ด้วย พื้นที่ราบบริเวณนี้มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 6 – 7 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง และมีความลาดชันประมาณ 2 – 5 เปอร์เซ็นต์

ส่วนอีกพื้นที่หนึ่งอยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของทะเลสาบ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,309 ตารางกิโลเมตร หรือ 30 เปอร์เซ็นต์ของที่ราบทั้งหมด อยู่ในเขตอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด อำเภอกะแสสินธุ์ อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา พื้นที่ราบส่วนนี้มีระดับความสูงประมาณ 2 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง

เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมแก่การเกษตรกรรม จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของประชาชนอยู่อย่างหนาแน่นที่สุดในบริเวณนี้

1.4 ลักษณะภูมิอากาศ สภาพภูมิอากาศบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มรสุมตะวันออกเฉียงใต้ และมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ อิทธิพลของลมมรสุมทั้ง 3 ทำให้ลักษณะอากาศในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาคล้ายคลึงกับลักษณะอากาศของภาคใต้โดยทั่วไป ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ฤดู ดังนี้

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนมกราคม แบ่งได้ 2 ช่วง ช่วงแรกระหว่างเดือนพฤษภาคม - ตุลาคม เป็นช่วงอยู่ในอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ช่วงที่สอง ระหว่างเดือนพฤศจิกายน - มกราคม เป็นช่วงที่อยู่ในอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นช่วงที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีฝนตกมากสามารถรับน้ำฝนได้เต็มที่

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน เป็นช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นลมร้อนที่พัดจากทะเลจีนใต้ ทำให้อากาศบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ร้อนและชื้น¹

1.5 เขตการปกครอง บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และบางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 29 อำเภอ 212 ตำบล 1,785 หมู่บ้าน ดังตารางที่ 1

¹แคล้ว ทองสม. แนวทางพัฒนาทะเลสาบสงขลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ. 2525.

ตารางที่ 1 แสดงจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้านและจำนวนประชากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
พ.ศ. 2542

จังหวัด/อำเภอ	พื้นที่ (ตร.กม.)	เขตการปกครอง		ประชากร	หมายเหตุ
		หมู่บ้าน	ตำบล		
1.นครศรีธรรมราช					
ชะอวด	833.248	81	11	81,015	เทศบาล 1
หัวไทร	417.733	93	11	71,932	เทศบาล 1
2.สงขลา					
เมืองสงขลา	71.883	46	6	156,731	เทศบาล 1
หาดใหญ่	875.543	95	12	308,950	เทศบาล 2
ระโนด	406.770	70	12	75,522	เทศบาล 2
กระเสถียร	97.357	22	3	17,649	
สทิงพระ	133.970	79	11	51,034	เทศบาล 1
สิงหนคร	195.133	77	11	76,427	เทศบาล 1
ควนเนียง	209.000	46	4	31,780	เทศบาล 1
รัตภูมิ	665.000	51	5	51,034	เทศบาล 2
บางกล่ำ	162.000	36	4	24,744	-
นาหม่อม	92.470	28	4	19,614	-
สะเดา	1029.273	64	9	97,863	เทศบาล 3
คลองหอยโข่ง	275.200	31	4	22,029	-
จะนะ	502.480	132	14	88,252	เทศบาล 1
นาทวี	747.000	89	10	52,242	เทศบาล 1
เทพา	978.000	58	7	61,976	เทศบาล 1
สะบ้าย้อย	852.810	61	9	52,896	เทศบาล 1
3.พัทลุง					
เมืองพัทลุง	427.421	139	14	126,230	เทศบาล 1
ควนขนุน	453.960	118	12	84,911	เทศบาล 2
ปากพะยูน	433.274	60	7	48,534	เทศบาล 1
เขาชัยสน	260.115	55	5	45,404	เทศบาล 1
ป่าบอน	380.048	46	5	40,986	เทศบาล 1
กงหรา	255.856	41	5	30,821	-

จังหวัด/อำเภอ	พื้นที่ (ตร.กม.)	เขตการปกครอง		ประชากร	หมายเหตุ
		หมู่บ้าน	ตำบล		
ตะโหมด	264.260	34	3	24,771	เทศบาล 2
ศรีบรรพต	218.504	29	3	15,954	-
ป่าพะยอม	286.404	34	4	30,034	-
บางแก้ว	119.000	30	3	21,078	เทศบาล 1
กิ่ง อ.ศรีนครินทร์	225.631	40	4	24,344	-
3/29	11869.343	1785	212	1,834,757	

ที่มา : วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดนครศรีธรรมราช
จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544.

2. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

แม้ว่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเป็นดินแดนที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จนเป็นที่น่าสนใจของนักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชา และได้ศึกษาวิจัยเรื่องราวของกลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้มากแล้วก็ตาม แต่การศึกษาที่เกี่ยวกับมิติทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณนี้ยังมีอยู่น้อยมาก เท่าที่สืบค้นได้ในเบื้องต้นพอจะประมวลได้ดังนี้

การศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในระยะแรก ๆ จะพบในงานเขียนของหลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์) ซึ่งเขียนไว้ในพงสาวดารเมืองพัทลุง เมื่อ พ.ศ. 2460 ได้กล่าวถึงการสร้างวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้หลายวัด เช่น วัดสทัง วัดเขียนบางแก้ว วัดคูหาสวรรค์ เป็นต้น การสร้างสถูปเจดีย์ เช่น พระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว พระมหาธาตุเจดีย์วัดพะโคะ พระมหาธาตุเจดีย์วัดสทิงพระ เป็นต้น การสร้างวิหาร เช่น วิหารวัดเบิก วิหารวัดชะแม วิหารวัดนามิชัย (วัดสนามชัย) วิหารวัดตำเสา (วัดกระดังงา) วิหารวัดชะแล้ วิหารวัดโรง เป็นต้น การกัลปนาวัดที่สำคัญมี 2 แห่ง คือ ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มีวัดเขียนบางแก้วเป็นที่ตั้งของคณะสงฆ์คณะลังกาป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว มีวัดขึ้น 298 วัด และมีที่ดินข้าพระโยมสงฆ์อยู่ภายใต้การควบคุมของวัดเป็นจำนวนมาก ส่วนฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา มีวัดพะโคะเป็นที่ตั้งของคณะสงฆ์คณะลังกาชาติที่มีวัดขึ้นตรงและมีที่ดินข้าพระโยมสงฆ์อยู่ภายใต้การควบคุมของวัดเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงบทบาทของพระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ในด้านการทำนุบำรุงพุทธศาสนาและด้านพิธีกรรมทางด้านไสยศาสตร์ จนมี

ความดีความชอบได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง¹ ส่วน ประทุม ชุ่มเพ็ง พันธุ์ ได้กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้ว่า ในสมัยศรีวิชัย ได้พบหลักฐานรูปเคารพของพุทธศาสนาลัทธิมหายานเป็นจำนวนมาก ในคาบสมุทรสทิงพระ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางดารา ท้าวภูเระ พระพิมพ์ดินดิบ เป็นต้น ซึ่งมีอายุในสมัยพุทธศตวรรษที่ 14 - 16 ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 พุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์เผยแพร่เข้ามาแทนที่พุทธศาสนาในลุ่มทะเลสาบสงขลา มีการสร้างวัดอาราม เจดีย์ โบสถ์ และวิหารจำนวนมาก สร้างความเจริญให้แก่พุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยมีศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ คณะป่าแก้ว ตั้งอยู่ที่วัดเขียนบางแก้วทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ และคณะลังกาชาติ ตั้งอยู่ที่วัดพะโคะทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา และยังแสดงหลักฐานให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพุทธศาสนาในลุ่มทะเลสาบสงขลา กับพุทธศาสนาในเกาะลังกาดด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ได้แก่ คติการสร้างพระพุทธรูป หินขี้ผึ้ง คติเรื่องพระธาตุ คตินิยมสถาปัตยกรรมแบบศิลปะลังกา และคติความเชื่อทั่วไป เช่น เรื่องพระพุทธรูป ดำเนิน พระธาตุ ดำเนินเมือง เป็นต้น² นอกจากนี้ ชัยวุฒิ พิชะกุล ได้กล่าวถึงวัดและพระสงฆ์ที่สำคัญในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้จำนวนมากในหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 วัดที่สำคัญ เช่น วัดคูหาสวรรค์ วัดเขียนบางแก้ว วัดวัง วัดสุนทรवास วัดท่าเสาเกาเหนือ วัดทุ่งขุน หลวง วัดช่างทอง วัดสทิงพระ เป็นต้น พระสงฆ์ที่สำคัญ เช่น พระครูอินทโมหิณี พระมหาช่วย พระอุดมปัญญ เป็นต้น (สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 1 - 10) แต่การนำเสนองานเหล่านี้เป็นเพียงการรวบรวมเรื่องประวัติความเป็นมาและโบราณวัตถุสถานที่สำคัญของวัดเท่านั้น ยังไม่เห็นบทบาทที่ชัดเจน ส่วนพระสงฆ์ก็เสนอให้เห็นประวัติและผลงานที่ได้สร้างไว้ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์เหล่านั้นด้วย

นอกจากนี้ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวถึงบทบาทสำคัญของวัดพะโคะในสมัยอยุธยาไว้ดังนี้

1. ทำหน้าที่ช่วยการพระราชพิธีและพระราชกุศล
2. การปกครองดูแล ขุนวัด หมื่นวัด สมุหบาญชี หัวสืบนายงาน ข้าพระคนทรรวมทั้งดูแลรักษางานพระศาสนา เช่น พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ ภูมิ วิหาร ซึ่งขึ้นแก่คณะมิให้เป็นอันตราย หรือชำรุดทรุดโทรม ตลอดจนดูแลหลักแดน ที่วัด และลูกหลานข้าพระโยมสงฆ์ให้คงตามพระตำราและบัญชาเดิม

¹หลวงศรีวรวัตร (พินิจ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 2 - 18.

²ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. "เมืองพัทลุงสมัยโบราณ," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 47 - 51.

3. ทำหน้าที่ร่วมกับกรมวัดพิจารณาคดีแพ่งและอาญา ธรรมเนียมบังคับแก่กันโดยชอบธรรม

4. ถ้าข้าศึกยกมาตีเมืองทำอันตรายแก่แผ่นดินและพระศาสนา ให้พระครูเจ้าคณะแต่งคนมีฝีมือไปช่วยรบ เพื่อป้องกันขอบขัณฑสีมาและพระศาสนา

5. ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชน กรมการเมือง ข้าพระ คนทาส ไม่ให้ประพฤติชั่ว เช่น ไม่ให้สูบบุหรี่กินสุรา และเบียดเบียนทรัพย์สินผู้อื่น¹ เป็นต้น

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการและบทบาทของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีผู้ศึกษาไว้น้อยมาก งานวิจัยที่น่าสนใจพอจะประมวลได้มีดังนี้

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์² ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา” ผลของการวิจัยพบว่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนที่มีความเจริญมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 10 โดยประชาชนนับถือศาสนาพุทธลัทธิมหายานในสมัยศรีวิชัย และพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้าสู่บริเวณนี้ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง มีการแบ่งเจ้าคณะสงฆ์ออกเป็นพระครู 4 องค์ ได้แก่ พระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาชาติ และพระครูกานเคิม ตำแหน่งเหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ และบทบาทของสถาบันศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยามีอย่างกว้างขวางสามารถมีทรัพย์สินและข้าพระคนทาสเพื่อบำรุงวัด โดยเฉพาะรัฐบาลกลางให้อำนาจแก่พระครูเจ้าคณะปกครองดูแลวัดข้าพระคนทาสอย่างเต็มที่ เนื่องจากรัฐบาลกลางมีนโยบายใช้สถาบันศาสนาเข้ามามีส่วนช่วยในการปกครองด้วย

ชัยวุฒิ พิชะกุล³ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “เพลานางเลื้อยขาว ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง” ในส่วนของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาพบว่า หลังจากพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้แผ่เข้าสู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ทำให้วัฒนธรรมด้านพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก สถาบันทางศาสนาจึงมีบทบาททางด้านการปกครองสงฆ์ โดยแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 4 คณะ ได้แก่ คณะป่าแก้ว คณะการาม คณะกาชาติ และคณะกานเคิม แต่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีเพียง 2 คณะ ได้แก่ วัดพะโคะเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “ความสำคัญของวัดพะโคะในอดีต,” ใน วัดพะโคะ. 2525. หน้า 53 - 54.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. บทคัดย่อ.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. การศึกษาเพลานางเลื้อยขาว ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง. 2538. หน้า 284 - 285.

คณะสงฆ์และวัดเขียนบางแก้วเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาคณะป่าแก้ว โดยเฉพาะวัดเขียนบางแก้ว ในสมัยอยุธยา โปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช เมืองตรังและเมืองพัทลุงมาขึ้น กับคณะป่าแก้ว จำนวน 298 วัด และยกที่ดิน ข้าราชการโยมสงฆ์จำนวนมาก ทำให้สถาบันสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการจรรโลงพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดการขยายตัวของ ชุมชนอย่างกว้างขวาง เกิดการถ่วงดุลอำนาจระหว่างสถาบันศาสนากับอำนาจรัฐ

เอกสารและงานวิจัยดังที่กล่าวมาส่วนใหญ่จะชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการและบทบาทของพุทธ ศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงสมัยอยุธยา ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทของพุทธ ศาสนาในบริเวณนี้ในช่วงสมัยปัจจุบันมีพบน้อยมาก เท่าที่มีการศึกษาแล้วพอจะประมวลได้ดังนี้

นางเยาว์ ปิฎกัรัชต์¹ ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน : ศึกษาเฉพาะจังหวัดสงขลา” ผลวิจัยพบว่า พระสงฆ์ในจังหวัดสงขลา มีบทบาทต่อการส่งเสริม วัฒนธรรมพื้นบ้านในระดับปานกลาง ส่วนการเปรียบเทียบความแตกต่างของบทบาทการส่งเสริม วัฒนธรรมพื้นบ้านตามสถานภาพส่วนบุคคลของพระสงฆ์ผลวิจัยสรุปได้ว่า พระสงฆ์ที่มีอายุมากมี บทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่มีอายุน้อย พระสงฆ์ที่มีอายุพรรษามากจะมีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษาน้อย พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาทางคณะสงฆ์สูงจะมีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษา ต่ำ พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาตามหลักสูตรทางโลกต่ำจะมีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษา ตามหลักสูตรทางโลกสูง พระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์มีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่ไม่มีสมณศักดิ์ พระสงฆ์ ที่มีตำแหน่งพระสังฆาธิการมีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่ไม่มีตำแหน่งในพระสังฆาธิการ และพระสงฆ์ ที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในจังหวัดสงขลา มีบทบาทมากกว่าพระสงฆ์ที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในจังหวัดอื่น

โคจิ โนสุ² ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณี ในจังหวัดสงขลา” ผลการวิจัยพบว่า วัดในเมืองจะมีบทบาทเด่นชัดในด้านการจัดบรรยายธรรมแก่ นักเรียน การอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน ส่วนวัดในชนบทจะมีบทบาทเด่นในการสั่งสอน อบรมศีลธรรมแก่ประชาชน การจัดพิธีกรรมทางศาสนาในวัด และการอำนวยความสะดวกในการจัด งานบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ

¹นางเยาว์ ปิฎกัรัชต์. บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน : ศึกษาเฉพาะ จังหวัดสงขลา. 2532. บทคัดย่อ.

²โคจิ โนสุ. บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัด สงขลา. 2530. หน้า 122 - 123.

สิริมา รองชูเพ็ญ¹ ได้วิจัยเรื่อง “การบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดของพระครูประดิษฐ์วรการ (หลวงพ่อพร้อม จิตจิตโต) วัดไม้เสียบ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช” ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อบทบาทในการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดของพระครูประดิษฐ์วรการ (หลวงพ่อพร้อม จิตจิตโต) เกิดจากปัจจัย 4 ประการ ได้แก่ ความรู้วิธีการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดแบบพื้นบ้าน ความรู้เกี่ยวกับยาเสพติด สมุนไพร และไสยศาสตร์ การมีอาคารสถานที่ที่เอื้ออำนวยต่อการบำบัดรักษา และการมีเมตตาธรรมตามวิสัยสมณเพศ ส่วนขั้นตอนและวิธีการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ประกอบด้วยขั้นตอนการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ขั้นตอนบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด และขั้นหลังการบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติด ทำให้เกิดผลกระทบทางด้านบวก ได้แก่ การอนุรักษ์ และส่งเสริมการบำบัดรักษาโรคแบบพื้นบ้าน การอนุรักษ์พืชสมุนไพร ความเชื่อความศรัทธาต่อพระสงฆ์ การสงเคราะห์ผู้ป่วยและญาติผู้ป่วย การส่งเสริมอาชีพในชุมชน ส่วนผลกระทบด้านลบ ได้แก่ ทำให้เกิดเสียงรบกวนแก่ชาวบ้านใกล้เคียง เกิดธุรกิจภายในครอบครัวขึ้นในวัด และบางครั้งอาจต้องใช้วิธีการรุนแรง

นอกจากนี้ สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์² ได้วิจัยผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตฺตโม) มีบทบาทสำคัญในการสร้างผลงานทางด้านพระพุทธศาสนา 4 ด้าน คือผลงานที่เกี่ยวกับศาสนธรรม ได้แก่ การส่งเสริมการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร การจัดการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน และการอบรมสั่งสอนเผยแผ่ศาสนธรรมแก่บุคคลทั่วไป ผลงานที่เกี่ยวกับศาสนบุคคล ได้แก่ การดูแลพระภิกษุสามเณรและผู้ที่อาศัยอยู่ในวัด การส่งเสริมสวัสดิการแก่ภิกษุสามเณรในภาค 18 และการวางกติกาสงฆ์ในจังหวัดพัทลุง ผลงานที่เกี่ยวกับศาสนสมบัติ ได้แก่ การสร้างศาสนสถาน การบูรณะศาสนสถานและศาสนวัตถุ และผลงานเกี่ยวกับศาสนพิธี ได้แก่ การส่งเสริมการประกอบศาสนพิธีของพระภิกษุสามเณร และการส่งเสริมการปฏิบัติเนื่องในศาสนพิธีของชาวบ้าน บทบาทเหล่านี้เป็นการพัฒนาและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมอย่างกว้างขวางทั้งในจังหวัดพัทลุง และจังหวัดอื่น ๆ

เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพัฒนาการและบทบาทของพระพุทธศาสนาในช่วงก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนช่วง 100 ปีที่

¹สิริมา รองชูเพ็ญ. การบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดของพระครูประดิษฐ์วรการ (หลวงพ่อพร้อม จิตจิตโต) วัดไม้เสียบ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช. 2540. บทคัดย่อ.

²สิริพร พงศ์พิพัฒน์พันธุ์. ผลงานด้านพระพุทธศาสนาของพระธรรมปัญญาบดี (เพียร อุตฺตโม) วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. 2540. บทคัดย่อ.

ผ่านมา ยังมีผู้สนใจศึกษาน้อยมาก จึงทำให้องค์ความรู้ในส่วนนี้ขาดหายไปมาก และในปัจจุบันก็ยังมิมีผู้ศึกษาน้อย จึงมีความจำเป็นที่ต้องวิจัยพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วง 100 ปี เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ที่จะทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับใช้เป็นข้อมูลประกอบการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

3. เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับศาสนา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีประเด็นที่ศึกษาหลากหลายประเด็น จึงจำเป็นต้องนำแนวคิดและทฤษฎีทางศาสนาหลายแนวทางมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ตีความ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวกับศาสนา

นักวิชาการได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับศาสนาไว้หลายคน แนวคิดที่สำคัญพอจะประมวลได้ดังนี้

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของศาสนา

ลิวอิส เอ. โคเซอร์¹ (Lewis A. Coser) ได้กล่าวถึงแนวคิดของเอมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส เกี่ยวกับหน้าที่ของศาสนาไว้ว่า การศึกษาศาสนาอันเป็นพลังอย่างหนึ่งของสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันทางศีลธรรมขึ้นภายในปัจเจกบุคคลในอันที่จะยึดมั่นอยู่กับความต้องการของสังคม และการศึกษาถึงหน้าที่ของศาสนา นั้นก็คือความสนใจเกี่ยวกับกลไกที่อาจทำหน้าที่สนับสนุนกฎระเบียบของสังคมที่กำลังคลอนแคลนอยู่ในลักษณะเช่นนี้ เขาจึงต้องการทราบว่า ปัจจุบันมีอะไรบ้างที่ควรกล่าวถึงในฐานะที่มีหน้าที่เท่าเทียมกับศาสนาในยุคที่ศาสนากำลังเสื่อมโทรม เขาให้ความเห็นว่าในอดีตศาสนาเป็นตัวเชื่อมประสานสังคม นั่นคือเป็นวิธีการที่มนุษย์ได้รับการชักจูงให้หันจากการเกี่ยวข้องกับประจำวันที่มนุษย์เข้าไปพัวพันอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กัน ไปสู่การบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน เช่นนี้จึงเป็นการจุดคึงมนุษย์ออกมาจากการฝังตรึงอยู่ในความนิยมธรรมดาประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ศาสนาเป็นเสมือนพลังต่อต้านปัจเจกนิยมอย่างวิเศษสุด และลดบันดาล เสียดสี เพื่อส่วนรวมในการไปสู่จุดหมายทางคุณธรรม ซึ่งสูงกว่าเจตนารมณ์ของบุคคล

สิ่งที่พื้นฐานในแนวคิดของเดอร์ไคม์ คือการเห็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางศาสนาว่ามีลักษณะเป็นปรากฏการณ์ด้านชุมชนมากกว่าปรากฏการณ์ด้านปัจเจกบุคคล ศาสนาเป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออภินิหารหนึ่งเป็นสิ่งที่แยกไว้ต่างหากและต้องห้าม ความเชื่อและการปฏิบัติซึ่งรวมกันอยู่ในชุมชนที่มีศีลธรรมหนึ่งเดียว เรียกว่า ศาสนานิกายหนึ่ง (a church) สำหรับคนที่ยึดมั่นอยู่ในความเชื่อและการปฏิบัติเหล่านั้น

¹ลิวอิส เอ. โคเซอร์ (แต่ง). แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาตอน เอมิล เดอร์ไคม์. นฤจร อิทธิจิระจรัส แปล. 2535. หน้า 17 - 24.

เดอร์ไคม์ไม่สนใจในประสบการณ์ทางศาสนาประเภทต่าง ๆ ของบุคคลทั้งหลาย แต่เขาสนใจในกิจกรรมของชุมชนและความผูกพันของชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นมาจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา เขาให้ความเห็นว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมเกิดขึ้นได้ไม่ว่าในสังคมใดเมื่อมีการแบ่งแยกขึ้นระหว่างโลกของโลเกียวัตรอันเป็นขอบเขตกิจกรรมการแสวงหาอรรถประโยชน์ประจำ วันและโลกของความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นขอบเขตที่เกี่ยวกับพระเจ้า สิ่งเหนือธรรมชาติและสิ่งที่ผิดปกติธรรมดาวัตถุนั้นโดยเนื้อแท้แล้วมิใช่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่อยู่ในโลเกียวัตร มันจะกลายเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาได้ก็อยู่ที่ว่าคนจะเลือกพิจารณาคุณค่าในอรรถประโยชน์ของวัตถุ หรือเลือกพิจารณาคุณสมบัติที่แท้จริงบางอย่าง ซึ่งไม่เกี่ยวข้องอะไรกับคุณค่าในทางเป็นเครื่องมือของวัตถุ เหล่าไวน์ในพิธีมิชชามิมีความสำคัญในทางพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ในแง่ที่ว่า ผู้มีความเชื่อเห็นว่ามันเป็นสัญลักษณ์ของโลกแห่งพระคริสต์ ในบริบทอันนี้ มันจึงมิใช่เป็นเครื่องดื่ม ชุมชนของผู้นับถือมิได้ให้คุณค่าของกิจกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นวิถีทางไปสู่จุดหมาย แต่เป็นเพราะเนื่องจากชุมชนศาสนาได้ให้ความหมายของกิจกรรมเหล่านี้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสักการบูชา กลุ่มต่าง ๆ ที่เข้าร่วมกันในพิธีกรรมหนึ่งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องด้วยมีสัญลักษณ์และวัตถุเพื่อการสักการบูชาร่วมกันจะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างโลกของความศักดิ์สิทธิ์ และโลกของโลเกียวัตร “ศาสนา คือสิ่งที่มีการร่วมกันอย่างเด่นชัด” ศาสนาทำให้มนุษย์ผูกพันดังที่นิรุกติศาสตร์ของคำว่าศาสนาให้การยืนยันเช่นนั้น

นักวิชาการผู้นับถือเดอร์ไคม์ได้จัดหน้าที่สำคัญของศาสนาสี่ประการของเดอร์ไคม์ไว้อย่างเหมาะสมคือ เป็นพลังทางสังคมที่ทำให้เกิดระเบียบวินัย (Disciplinary) สามัคคี (Cohesive) เป็นพลังชีวิต (Vitalizing) และความอิ่มเอิบ (Euphoric) พิธีกรรมในทางศาสนาเตรียมมนุษย์เพื่อชีวิตทางสังคมโดยทำให้เกิดมีวินัยของตนเองและความสนใจในระดับหนึ่ง ๆ งานพิธีในทางศาสนา นำมนุษย์ให้มารวมกัน ดังนั้นจึงทำหน้าที่ยืนยันเข้าถึงความผูกพันร่วมกันของมนุษย์ และกระชับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมให้มากขึ้น การเข้าร่วมในทางศาสนาช่วยรักษาและทำให้ความเป็นมาทางสังคมของกลุ่มมีชีวิตชีวาขึ้น และช่วยถ่ายทอดคุณค่าอันคงทนถาวรนี้สืบต่อไปยังอนุชนรุ่นหลัง ประการสุดท้ายศาสนามีหน้าที่ในแง่ความอิ่มเอิบที่ว่า มันช่วยเป็นตัวต่อต้านความรู้สึกคับข้องใจและการสูญเสียศรัทธากับความเชื่อมั่น โดยทำให้ความรู้สึกของความเป็นอยู่ดีเกิดขึ้นมาอีกในหมู่ของผู้ที่มีความเชื่อ และเกิดความรู้สึกในความถูกต้องของโลกศีลธรรมที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมัน จากการเผชิญกับความสูญเสียดังเช่นในกรณีของความตาย ซึ่งอาจจะประสบได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับส่วนรวม ศาสนาจะช่วยสร้างความสมดุลของความเชื่อมั่นในส่วนตัวและส่วนรวมขึ้นใหม่โดยทั่ว ๆ ไปแล้วศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันสังคมจะทำหน้าที่ให้ความหมายแก่ภาวะของการดำรงของมนุษย์ โดยนำบุคคลเข้าสู่ผูกพันกับสภาพเหนือบุคคลของค่านิยมในสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งฝังรากอยู่ในสังคมของมนุษย์ในที่สุด

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของศาสนาไว้ว่า

ศาสนาในแง่หนึ่งอาจให้ความอบอุ่น ความรัก ความเมตตา ความสามัคคีระหว่างคนที่นับถือศาสนาเดียวกัน แต่ศาสนาก็อาจก่อให้เกิดความรู้สึกว่าไม่มีเสรีภาพสำหรับคนบางคนที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางของศาสนาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (เช่นบางคนอาจเห็นว่าการทำงานแห่งควรผ่อนปรนในหลายกรณี ไม่ใช่เอะอะก็ถือว่าผิดบัญญัติของศาสนา เป็นต้น) นี่คือนิติที่หลากหลายของศาสนาที่กระทบต่อชีวิตของคนเรา จะอย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาอย่างร่วม ๆ ศาสนาก็อาจเรียกได้ว่าเป็นสถาบันสำคัญที่ค้ำจุนสังคมมนุษย์ ความแตกต่างที่สำคัญอันหนึ่งระหว่างคนกับสัตว์คือ คนมีศาสนา เมื่อสัตว์เป็นทุกข์ หวาดกลัว ไม่สบายใจ (สมมุติว่ามันเป็นอย่างนั้นได้) มันไม่มีที่ไป ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่ปรึกษา แต่เมื่อมนุษย์ประสบภาวะเดียวกันนี้ มนุษย์จะหันไปหาศาสนา ศาสนาเป็นปรากฏการณ์ที่แปลก สังคมสมัยใหม่ดูเหมือนจะหันหลังให้ศาสนา แต่ในขณะเดียวกัน ศาสนาก็สามารถเฟื่องฟูได้ในสังคมสมัยใหม่เช่นกัน¹

นอกจากนี้ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา² ยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันศาสนาไว้ว่า ได้เกิดขึ้นหลังจากผ่านพ้นยุคสมัยของศาสดาแล้ว ความเป็นสถาบันดูได้จากสิ่งต่อไปนี้

1. คำสอนของศาสดาเริ่มกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพยำเกรง หรือในบางกรณีก็เป็นสิ่งที่ผิดไม่ได้ ไม่อาจวิพากษ์วิจารณ์ได้ ตัวพระศาสดาเอง (ซึ่งตอนนั้นได้สิ้นชีพไปแล้ว) ก็กลายมาเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ด้วย

2. กลุ่มคนบางกลุ่มที่เป็นนักบวชหรือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างคำสอนในศาสนากับประชาชน โดยทั่วไปถือได้ว่ากลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้เดียวที่มีความชอบธรรมที่จะให้รรถธิบายหลักธรรมในศาสนาอย่างเป็นทางการ สิ่งที่คนเหล่านี้วินิจฉัย (ซึ่งต่อมาอาจถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ทางศาสนา) คือความถูกต้อง คือมาตรฐาน หรือเป็นแบบฉบับของความเชื่อถือที่ชุมชนศาสนานั้น ๆ ต้องยอมรับ

3. กลุ่มคนที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างคำสอนในศาสนากับประชาชน จะค่อย ๆ สะสมอำนาจและบารมีมากขึ้น อำนาจและบารมีนั้นจะครอบงำสังคมด้วย ไม่เพียงแต่ในทางศาสนาเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงเรื่องทางโลกด้วย

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงพุทธศาสนา

¹ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. มนุษย์กับศาสนา. 2543. หน้า 18.

²เรื่องเดิม หน้า 24.

แนวคิดนี้ บรรพต วีระชัย¹ ได้เสนอไว้ว่า พุทธศาสนามองเห็นการพัฒนาไม่ใช่เป็นแบบพัฒนาไปเรื่อย ๆ แต่อย่างน้อยมีหลักการ 7 ประเด็นดังนี้

1. พุทธศาสนายึดหลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะมี อนิจจัง คือ มีการเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้ง
2. สมมุติฐานของทฤษฎีวิวัฒนาการและต่อมา คือ ทฤษฎีพัฒนาการก็คือ การเปลี่ยนแปลงจะมีขึ้นในรูปของเส้นที่ทะยานจากราบจนสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ
3. การพัฒนาในทางพุทธศาสนามุ่งไปที่ตัวบุคคลมากกว่าที่สังคมส่วนรวม
4. การที่บุคคลจะพัฒนาได้นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน เช่น อดีตกรรมของผู้คน ปัจจุบันกรรมของผู้คน อดีตกรรมของสังคม ปัจจุบันกรรมของสังคม เป็นต้น
5. เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง ในที่นี้เป็นการมองในแง่ของการกระทำและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น ครอบครัว เพื่อนร่วมรุ่น กลุ่มและสถาบัน สื่อมวลชน เป็นต้น
6. การที่บุคคลจะพัฒนาได้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติที่มีมาแต่เดิม (อดีตกรรม) ผสมกับสิ่งแวดล้อม
7. การพัฒนาในทางพุทธศาสนาเน้นหนักไปในการพัฒนาทางด้านจิตใจ แต่ก็ยอมรับความเจริญทางวัตถุว่าจำเป็นเหมือนกัน โดยให้ความสำคัญกับโลกียธรรม เน้นการพัฒนาทางวัตถุและจิตใจ โลกุตระธรรม เน้นการพัฒนาทางจิตใจเกือบทั้งหมด

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวกับศาสนา

นักวิชาการหลายคนได้ศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวกับศาสนาไว้หลายทฤษฎี ที่สำคัญพอจะประมวลได้ดังนี้

2.1 ทฤษฎีกำเนิดของศาสนา

พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์² ได้ศึกษาทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของศาสนาไว้ดังนี้

1. ทฤษฎี Animism ของ เอ็ดเวิร์ด บี. ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า “ศาสนาเกิดจากความพยายามของมนุษย์ยุคปฐมบรรพที่จะอธิบายปรากฏการณ์แห่งความฝัน เห็นสิ่งอื่นใดก็คือ เรื่องความตายที่ทุกคนสงสัย”

2. ทฤษฎี Fetishism ของออคุสคองท์ (Auguste Comte) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า “เทพเจ้าทั้งหลายมีตัวตนและเทพเจ้าแต่ละองค์สถิตอยู่ที่วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง... เมื่อมนุษย์เชื่อกันนับถือสิ่งนั้น ๆ”

¹บรรพต วีระชัย. “สังคมวิทยาพัฒนาชาติ,” ใน วรรณคดีเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ โดยสังเขป. 2516. หน้า 79 - 81.

²พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. (อ้างอิงจาก Joachim Wach, Sociology of Religion. PP. 465 - 478) 2537. หน้า 9.

3. ทฤษฎี Agelecism ของ เดอร์ไกส์ (Durkheim) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า “กลุ่มชนนั้นเองเป็นที่มาแห่งปรากฏการณ์ทั้งหลายทางสังคมรวมทั้งศาสนาด้วย ลัทธิโตเทม (Totemism) คือรูปศาสนาดั้งเดิมที่สุดของมนุษย์”

4. ทฤษฎี Ancestor Worship ของเฮอริสเปอร์ท สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า “ทุกหนทุกแห่งในโลกยุคปฐมบรรพ เราพบว่ามนุษย์มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณของคนที่ตายไปแล้ว ความเชื่อในเรื่องความมีอยู่แห่งวิญญาณของคนที่ตายไปแล้ว คือ รูปแบบแรกที่สุดของศาสนา จากการนับถือดวงวิญญาณของบรรพชนนี้เอง ศาสนาในรูปแบบอื่นๆ จึงเกิดขึ้น”

นอกจากนี้ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา ได้ศึกษาทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของศาสนา พอจะประมวลได้ดังนี้

1. ทฤษฎีความกลัว ทฤษฎีนี้กล่าวว่า

คำสอนของทุกศาสนามีลักษณะอันหนึ่งคล้ายกันคือมักจะสอนว่ามีมิติเร้นลับบางมิติที่ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตทางศาสนา มิติดังกล่าวนี้นี้เมื่อมนุษย์เข้าถึงแล้ว เขาจะเป็นอมตะ ศาสนาคริสต์ อิสลาม และฮินดู เรียกมิติที่ว่านี้ว่า การรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ศาสนาที่ไม่สอนเรื่องพระเจ้า เช่น พระพุทธศาสนาและศาสนาเชน เรียกสิ่งนี้ว่า นิพพาน (พุทธ) และสุทธิสติลา (เชน) ไม่ว่าจะเรียกชื่อต่างกันอย่างไร ความหมายของภาวะอันเร้นลับเหล่านี้ก็จะมีนัยคล้ายคลึงกัน คือเป็นมิติแห่งอมตภาพที่อยู่ตรงกันข้ามกับความเป็นของชั่วคราวที่ถูกจำกัดด้วยเวลา นักสังคมวิทยาศาสนาเชื่อว่าคำสอนในเรื่องภาวะที่เป็นอมตะที่ปรากฏในศาสนาทั้งหลายนี้สะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการเกิดขึ้นของศาสนา คือความกลัวของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือความกลัวต่อการมีชีวิตที่ไม่ยั่งยืนของตนเอง¹

2. ทฤษฎีการชดเชย ทฤษฎีนี้ได้กล่าวไว้ว่า ถ้าวิเคราะห์พฤติกรรมของเราเองให้ละเอียดลึกซึ้งลงไป เราจะพบว่าลึกๆ แล้วเราทุกคนล้วนต้องการอะไรสักอย่างสำหรับปลอบโยนชีวิตที่โดดเดี่ยว ว่างเปล่าและกำลังดำเนินไปสู่จุดจบอันมืดมิดคือความตาย คนในวัยหนุ่มสาวอาจไม่สนใจศาสนาและอาจคิดว่าชาตินี้ทั้งชาติตัวเองคงไม่ต้องพึ่งพาศาสนา ต่อเมื่อเริ่มแก่ตัวขึ้นคนรอบข้างที่เคยใกล้ชิดเริ่มล้มหายตายจากไป มีแต่คนที่เราไม่คุ้นเคยอยู่รอบข้าง เราจะรู้สึกโดดเดี่ยว คนในวัยชราจะหันเข้าหาศาสนา นั่นเป็นเพราะความต้องการที่แฝงเร้นอยู่ในส่วนลึกได้แสดงตัวของมันออกมาแล้ว ศาสนาก็คือสิ่งชดเชยความต้องการในสภาวะที่ชีวิตโดดเดี่ยว อ้างว้าง ต้องการที่พึ่งพาซึ่งอาจเป็นพระเจ้าก็ได้ หรือเป็นอะไรในรูปแบบอื่นที่ไม่ใช่พระเจ้าก็ได้ แต่สิ่งนี้

¹ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. มนุษย์กับศาสนา. 2543. หน้า 30 - 31.

จะทำหน้าที่ทดแทนสิ่งที่เรารู้สึกว่า ตนเองกำลังขาดไปในชีวิตที่กำลังเผชิญหน้าอยู่กับความอ้างว้างนั้น¹ จึงทำให้เป็นบ่อเกิดแห่งศาสนาต่าง ๆ ขึ้นในโลก

3. ทฤษฎีความไม่รู้ ทฤษฎีนี้ได้กล่าวว่า

มนุษย์สมัยดึกดำบรรพ์ไม่มีความรู้พอที่จะเข้าใจว่าอะไรคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เมื่อไม่รู้ก็เลยสร้างจินตนาการว่าเบื้องหลังสิ่งธรรมชาติเหล่านี้มีอำนาจพิเศษเหนือธรรมชาติแฝงอยู่และนี่ก็คือที่มาของศาสนา... หลักฐานที่น่าจะเป็นสิ่งสนับสนุนสมมุติฐานที่ว่าศาสนาเกิดจากความไม่รู้ของมนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง เมื่อรู้ว่าดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์เป็นแค่ดวงดาว สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้มีความหมายในทางที่จะเป็นเรื่องทางศาสนาแก่เราอีกต่อไป นับแต่วันที่มนุษย์รู้ว่าสองสิ่งนี้เป็นเพียงก้อนวัตถุที่ลอยในอวกาศจะไม่มีตำนานใหม่ ๆ เกี่ยวกับสุริยเทพและจันทร์เทพอีกต่อไป ความรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรในธรรมชาติคือสิ่งสะกดกั้นการเกิดของความเชื่อที่จะพัฒนาเป็นศาสนาในโอกาสต่อไป²

2.2 ทฤษฎีแห่งความเชื่อในพุทธศาสนา

เอื้อน เล่งเจริญ³ ได้กล่าวถึงทฤษฎีนี้ไว้ว่า ความเชื่อเป็นเรื่องสำคัญ เพราะถ้าเชื่อผิดจะทำให้การดำเนินชีวิตต้องผิดพลาดไปด้วย แต่ถ้าหากเชื่อถูกทางความเชื่อนั้นเป็นประหนึ่งดวงประทีปส่องมรรคาแห่งชีวิต นำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญและสันติภาพขั้นสูงสุด ความเชื่อในทางที่ถูกย่อมนำไปสู่ความหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งหลายทั้งปวง อันเป็นสิ่งประเสริฐสุดในชีวิตของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาได้แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ศรัทธาญาณสัมปยุต ได้แก่ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญโดยไตร่ตรองแล้วจึงเชื่อ (โยนิโสมนสิการ) ศรัทธาประเภทนี้เป็นศรัทธาที่ควรให้มี ควรแสวงหา บุคคลที่ประกอบด้วยความเชื่อประเภทนี้ ได้ชื่อว่า “มีจุดยืน” ของตนเอง ความเชื่อประเภทนี้จึงนำมาสู่ปัญญา ความเจริญและความมั่นคงของชีวิต

2. ศรัทธาญาณวิปยุต ได้แก่ ความเชื่อที่ขาดปัญญา คือความเชื่ออย่างมง่าย ขาดปัญญาและเหตุผล ผู้ที่มีศรัทธาประเภทนี้อยู่ในที่ใด ที่นั้นจะมีแต่ความวุ่นวาย ความโกลาหลไม่มีที่สิ้นสุด และนำความหายนะมาสู่ที่นั้น

¹ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. มนุษย์กับศาสนา. 2543. หน้า 33.

²เรื่องเดิม. หน้า 34 - 35.

³เอื้อน เล่งเจริญ. โลกทรรศน์ในพุทธศาสนา. 2537. หน้า 60 - 61.

พระพุทธเจ้าเคยแสดงทฤษฎีแห่งความเชื่อ 2 ประเภทนี้แก่ชาวกาลามะไว้ว่า ความเชื่อที่ไม่ควรเชื่อเพราะจะเกิดความหายนะ ประกอบด้วย อย่าเชื่อเพราะได้ฟังตามกันมา อย่าเชื่อเพราะได้รับการบอกเล่า อย่าเชื่อเพราะข่าวลือ อย่าเชื่อเพราะอ้างตำรา อย่าเชื่อเพราะคิดเดา อย่าเชื่อโดยการคาดคะเน อย่าเชื่อเพราะตรึกตามอาการ อย่าเชื่อเพราะเห็นว่าตรงกับความเห็นของตน อย่าเชื่อเพราะเห็นว่าผู้พูดน่าเชื่อถือ อย่าเชื่อเพราะคิดว่าผู้พูดเป็นครู , อาจารย์ หรือศาสตราจารย์ ส่วนความเชื่อที่ควรเชื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ว่า “ในกาลใดท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองว่า สิ่งเหล่านี้เป็นอกุศล มีโทษ ผู้รู้ดำหนิ สิ่งเหล่านี้เมื่อปฏิบัติแล้วนำมาซึ่งความทุกข์ ท่านทั้งหลายจงกำจัดสิ่งเหล่านั้น ส่วนกรรมเหล่านี้เป็นกุศล ไม่มีโทษ ผู้รู้สรรเสริญ ปฏิบัติแล้วนำมาซึ่งความสุข ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติกรรมเหล่านั้นเถิด”

2.3 ทฤษฎีแห่งความพ้นทุกข์

เอื้อน เล่งเจริญ¹ ได้กล่าวถึงทฤษฎีนี้ไว้ว่า มนุษย์ทุกคนต้องการแสวงหาทรัพย์ ชื่อเสียง และเกียรติยศ เพื่อนำทางไปสู่ความสุข หากย้อนไปถึงสมัยพุทธกาลจะพบว่ามิตถุทฤษฎีแห่งความพ้นทุกข์มากมาย บ้างก็ว่า “การเสพกามเป็นทางแห่งความสุข” บางลัทธิถือว่า “เมถุน” เป็นทางนำไปสู่ความหลุดพ้น ส่วนในพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดทฤษฎีที่นำไปสู่ความดับทุกข์ไว้เรียกว่า “อริยสัจ” ซึ่งแปลว่า “ความจริงอันประเสริฐ” หรือความจริงที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค รวมเรียกว่า “จตุราริยสัจ” เป็นการสอนตามหลักความจริงคือ ต้องยอมรับว่าชีวิตเป็นทุกข์ มีทั้งทุกข์ชั่วคราว ทุกข์ถาวรหรือทุกข์ประจำ เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ และยังได้สอนถึงเหตุแห่งความทุกข์ เรียกว่า “สมุทัย” โดยแยกแยะว่า อะไรคือเหตุแห่งความทุกข์ ก็พบว่าเหตุแห่งทุกข์คือตัณหา หรือความอยาก และหากทำลายเหตุแห่งทุกข์ได้ความทุกข์ก็จะหมดไป การจะดับทุกข์ได้ต้องปฏิบัติตาม “มรรค” ซึ่งมีองค์ 8 ได้แก่ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) การพูดชอบ (สัมมาวาจา) การงานชอบ (สัมมากัมมันตะ) การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) การพยายามชอบ (สัมมาวายามะ) การระลึกรู้ชอบ (สัมมาสติ) การตั้งใจชอบ (สัมมาสมาธิ) มรรค 8 นี้ เป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ไม่ตึงไม่หย่อน จึงสามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งถือเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ในชีวิตของมนุษย์

2.4 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในพระชนมชีพของพุทธศาสนา

¹เอื้อน เล่งเจริญ. โลกทรรศน์ในพุทธศาสนา. 2537. หน้า 99 - 101.

จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ¹ ได้กล่าวถึง ธรรมชาติของพุทธศาสนาต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นเกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางการเมือง ทางสังคมและเศรษฐกิจเหมือนอย่างที่เราพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ในทิมมิกายสีลขันธวรรคว่า ความเป็นไปของสังคมขึ้นอยู่กับสภาพภายในสังคม ขมใดที่บ้านเมืองไม่มีปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง สังคมจะดำเนินไปอย่างเป็นปกติ แต่หากบ้านเมืองประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็จะมีปัญหาความไม่สงบราบรื่น ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองที่จะต้องดูแลให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทางที่เหมาะสมและเกิดความเป็นปกติในสังคม นอกจากนี้พุทธศาสนายังยอมรับปัจจัยอื่นๆ เช่น ปัจจัยเกี่ยวกับอุณหภูมิ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ลมฟ้าอากาศและฤดูกาล ปัจจัยเกี่ยวกับชาติพันธุ์และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นต้น

2. ปัจจัยภายใน ตัวบุคคลเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในความหมายนี้ การเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของตัวบุคคลมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของบุคคลด้วย ข้อนี้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพภายในของบุคคล โดยอาศัยการฝึกหัดทางจิตและทางศีลธรรม ดังนั้นปัจจัยภายในจึงเกี่ยวข้องกับจิตใจหรือธรรมชาติของบุคคลนั่นเอง พุทธศาสนายอมรับว่าปัจจัยทางจิตใจ เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะฉะนั้นถ้าบุคคลได้รับการฝึกหัดในทิศทางที่ถูกต้อง สังคมก็จะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ถูกต้องเช่นกัน เพราะสังคมประกอบด้วยหน่วยย่อยคือตัวบุคคล

2.5 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงตามกฎไตรลักษณ์

จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ² ได้กล่าวถึงทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงตามกฎไตรลักษณ์ไว้ว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา ซึ่งเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่งและถือเป็นทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง มีรายละเอียดดังนี้

1. อนิจจตา (Impermanance) คือความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

2. ทุกขตา (Stress and Conflict) คือความเป็นทุกข์ เป็นภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัวเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นและเปลี่ยนแปลงไปไม่คงที่ เกิดภาวะไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยาก

¹จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ. “พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม,” ใน ธรรมชาติเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป. 2526. หน้า 59.

²เรื่องเดิม. หน้า 60.

แท้จริงหรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยค้นหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปยึดด้วยค้นหา
อุปทาน

3. อนัตตา (Soullessness หรือ Non - Self) คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตน
ที่แท้จริงของมันเป็นความว่างเปล่า ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่มีใครอยู่ในอำนาจหรือไม่มีใครเป็น
ใหญ่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง

การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับศาสนาดังกล่าวมา ทำให้ทราบถึงกำเนิดของศาสนา
ความเชื่อในศาสนา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในพระชนมของพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงตามกฎ
ไตรลักษณ์ บทบาทหน้าที่ของศาสนา และการพัฒนาเชิงพุทธศาสนา ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็น
ประโยชน์ต่อการนำมาปรับประยุกต์ใช้กับการศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยเรื่อง พัฒนาการของพุทธ
ศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ได้ในระดับหนึ่ง

กรอบความคิดในการวิจัย

พัฒนาการทางพุทธศาสนาย่อมเกิดขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยภายในและปัจจัย
ภายนอก ปัจจัยภายใน เช่น พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น
เป็นต้น ปัจจัยภายนอก เช่น การเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
เป็นต้น ปัจจัย ดังกล่าวได้เข้ามาเป็นแรงกระตุ้นผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาที่
สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน แรงผลัก
ดันดังกล่าวย่อมมีพื้นฐานมาจากของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะดินแดนบริเวณลุ่ม
ทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อน 100 ปีที่ผ่านมา (ก่อน พ.ศ. 2442) ได้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นมาก
มายในบริเวณนี้ที่เป็นปัจจัยสำคัญทำให้พุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวอยู่เสมอ เช่น การ
ตั้งเมืองสทิงพระประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 การตั้งเมืองพัทลุง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20
การตั้งเมืองสงขลา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 การสร้างวัดเขียนบางแก้วทางด้านฝั่งตะวันตกของ
ทะเลสาบสงขลาให้เป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์คณะป่าแก้ว การสร้างวัดพะโคะทางด้านฝั่ง
ตะวันออกของทะเลสาบสงขลาให้เป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์คณะกาชาติ ซึ่งเป็นศาสนสถาน
สืบมาจนปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2442 - 2542) ก็ได้เกิดเหตุการณ์
ต่าง ๆ ขึ้นมากมายที่เป็นเหตุปัจจัยให้พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดการเปลี่ยนแปลง
ตัวอย่างเหตุการณ์ที่สำคัญ เห็นได้จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ รัด
โกสินทรศก 121 ทำให้วัดและพระสงฆ์มีหน้าที่สั่งสอนความรู้ด้านต่าง ๆ แก่กุลบุตร การปฏิวัติ
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้ประเทศไทยปกครองด้วยระบบประชาธิปไตย ประชาชน
มีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น การเกิดสงครามอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2483 - 2488) ส่งผล
ให้ประเทศไทยต้องส่งทหารไทยเข้าร่วมรบในสงคราม วัดและพระสงฆ์หันมาสร้างพระเครื่องและ

เครื่องราชของขลังแจกบำรุงขวัญทหาร ขณะเดียวกันในปี พ.ศ. 2484 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ซึ่งได้สร้างความเสมอภาคในคณะสงฆ์มากขึ้น ในปี พ.ศ. 2504 ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2508) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) แผนพัฒนาฯ ดังกล่าวรัฐพยายามมุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อเพิ่มรายได้ของประชาชน และเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และในปี พ.ศ. 2505 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้สังคมไทยและพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วทางด้านวัตถุหรือด้านสาธารณูปโภค เช่น ถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมภายนอกทั้งวัฒนธรรมจากส่วนกลาง และวัฒนธรรมจากต่างชาติ จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรอบ 100 ปี (พ.ศ. 2442 - 2542) ดังกล่าวข้างต้นนี้ย่อมเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จะทำให้ทราบถึง พัฒนาการ บทบาทและเอกลักษณ์ของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับใช้เพื่อพัฒนาฟื้นฟูบทบาทของวัดและพระสงฆ์ อันนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืนสืบต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตของการวิจัยออกได้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ทุกอำเภอในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา ส่วนในจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้นได้กำหนดพื้นที่เฉพาะอำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาไว้ดังนี้

2.1 ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 โดยศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

2.1.1 พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

2.1.2 ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2474

2.1.3 ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2499

2.1.4 ปัจจัยและพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2542

2.2 บทบาทของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 -
2542 โดยศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

2.2.1 บทบาทของวัดและพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ.
2442 – 2474

2.2.2 บทบาทของวัดและพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ.
2475 – 2499

2.2.3 บทบาทของวัดและพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ.
2500 – 2542

2.3 ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 –
2542

2.4 แนวทางการเผยแพร่และการนำกิจกรรมของพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการ
พัฒนาชุมชนและสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2442 – 2542

นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

พัฒนาการของพุทธศาสนา หมายถึง การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ในด้านองค์ประกอบของพุทธศาสนา ได้แก่
ด้านการสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถานและศาสนวัตถุ ด้านการปกครองคณะสงฆ์ และด้าน
การศึกษาของสงฆ์และพุทธธรรม

บทบาทของพุทธศาสนา หมายถึง การที่วัดและพระสงฆ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ได้ปฏิบัติหรือแสดงออกในการพัฒนาสังคมในด้านต่างๆ เช่น บทบาท
ด้านการส่งเสริมการศึกษา บทบาทด้านการพัฒนาชุมชนและแก้ปัญหาคriminal บทบาทด้านการส่งเสริม
พุทธาคมไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ เป็นต้น

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หมายถึง สิ่งที่เป็นมูลเหตุทำให้พุทธศาสนาบริเวณลุ่ม
ทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีทั้งปัจจัยภายใน เช่น ปัจจัยด้านพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน
สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น เป็นต้น และปัจจัยภายนอก เช่น การปฏิรูปการปก
ครองสมัยรัชกาลที่ 5 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 การเปลี่ยนแปลงการปก
ครอง พ.ศ. 2475 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2485 สภาพสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่เป็นลักษณะร่วมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 เช่น พุทธศาสนานับการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นและลัทธิศาสนาอื่น พุทธศาสนานับสามัคคีธรรม พุทธศาสนานับพุทธานุสสัยศาสตร์เป็นต้น

แนวทางการส่งเสริมและเผยแพร่มรดกพุทธศาสนา หมายถึง วิธีการจัดการหรือวิถีปฏิบัติที่เป็นแนวทางในการส่งเสริมและเผยแพร่มรดกพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาให้ประสบความสำเร็จซึ่งมีอยู่หลายแนวทาง เช่น การจัดการศึกษา ธรรมทูตและธรรมจาริก การใช้สื่อเทคโนโลยี การใช้ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นต้น

แนวทางการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม หมายถึง วิธีการจัดการหรือวิถีปฏิบัติเป็นแนวทางในการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีอยู่หลายแนวทาง เช่น การเมืองการปกครอง การจัดการศึกษา การพัฒนาชุมชน การพัฒนาอาชีพ เป็นต้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการเก็บข้อมูลทั้งภาคสนาม เอกสารต่าง ๆ และข้อมูลจากการประชุมสัมมนา ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการตามลำดับดังนี้

1. วิธีการเก็บข้อมูล โดยการสำรวจและศึกษาเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในเรื่องที่วิจัย และดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยดังนี้

1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น จดหมายเหตุ ใบบอก พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา หนังสือฎีกา หนังสือที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว เอกสารการตรวจราชการหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง เป็นต้น

1.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์และสังเกต การสัมภาษณ์จะใช้วิธีการบันทึกเสียงลงในแถบบันทึกเสียง และ/หรือจดบันทึกตามความเหมาะสม โดยการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในท้องถิ่น พระสงฆ์ระดับต่าง ๆ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนการสังเกตจะใช้วิธีจดบันทึกและถ่ายภาพประกอบ

1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการจัดประชุมสัมมนาและการสัมภาษณ์กลุ่ม โดยการเชิญผู้ที่มีความรู้ทางด้านพุทธศาสนา นิมนต์พระสงฆ์ระดับต่าง ๆ มาร่วมสัมมนาเพื่อระดมความคิดเห็น และ/หรือรวมกลุ่มกันแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ในแต่ละประเด็นที่ได้กำหนดขึ้นในงานวิจัยนี้

2. วิธีการประมวลผล ผู้วิจัยจะดำเนินการดังต่อไปนี้

2.1 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างละเอียดตามขอบเขตด้านเนื้อหา

2.2 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ สังเคราะห์อย่างละเอียดตามขอบเขตด้านเนื้อหา

2.3 นำข้อมูลจากข้อ 2.1 และข้อ 2.2 มาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ และเก็บข้อมูลเพิ่มในส่วนที่ไม่สมบูรณ์ ตามขอบเขตด้านเนื้อหา

2.4 นำข้อมูลจากข้อ 2.1 ข้อ 2.2 และข้อ 2.3 มาศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดตามขอบเขตด้านเนื้อหา

3. วิธีการนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และมีภาพประกอบบางตอน โดยจัดทำรายงานการวิจัยตามแบบแผนที่กำหนด

4. ระยะเวลาการวิจัย มิถุนายน พ.ศ. 2543 - พฤษภาคม พ.ศ. 2545

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2542 ซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมในบริเวณนี้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนยังสามารถนำผลการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและพัฒนาท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่งด้วย

2. ทำให้วัดและคณะสงฆ์สามารถนำองค์ความรู้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนา พื้นฟูบทบาทของตนเองให้เหมาะสม สอดคล้องกับยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อันนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งและสงบสุขอย่างยั่งยืนต่อไป

3. ทำให้นักวิชาการและประชาชนทั่วไป ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ได้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของพุทธศาสนาในท้องถิ่นมากขึ้น อันจะนำไปสู่การสนใจศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นที่หลากหลายและกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

4. ทำให้สามารถสร้างผลงานทางวิชาการที่ใช้อ้างอิงทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ตลอดจนสาขาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องได้อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

5. ทำให้เกิดความร่วมมือทางวิชาการและมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างนักวิจัยกับพระสงฆ์และชาวบ้าน ระหว่างนักวิจัยกับนักวิจัยด้วยกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดประชาคมขึ้นในท้องถิ่นที่ชุมชนสามารถเรียนรู้ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญา และประสบการณ์ในท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไปได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 2

พัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

พุทธศาสนาเผยแพร่มากจากประเทศอินเดียเข้าสู่ประเทศไทยหรือดินแดนสุวรรณภูมิอย่างน้อยตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 สันนิษฐานว่าเข้ามาครั้งแรกที่เมืองนครปฐมเป็นพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท¹ จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 พุทธศาสนาเถรวาทได้เผยแพร่มากในดินแดนภาคใต้ของประเทศไทย หลังพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราช² โดยเริ่มต้นจากเมื่อพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชได้ทราบข่าวการสังคายนาพระไตรปิฎกในลังกา จึงได้ออกไปศึกษาพระธรรมวินัยและอุปสมบทใหม่ หลังจากนั้นได้เดินทางกลับมามุ่งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18³ คณะสงฆ์ดังกล่าวได้เผยแผ่พุทธศาสนาในหมู่ประชาชนอย่างกว้างขวางและมีการบูรณะพระมหาธาตุเจดีย์แบบเถรวาทเป็นแบบลังกาวงศ์ ซึ่งเป็นการกระทำที่เสริมสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนชาวเมืองนครศรีธรรมราช ยังผลให้สถานภาพของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์มีความมั่นคงรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับคณะสงฆ์มีวัตรปฏิบัติที่น่าเลื่อมใส มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย จนปรากฏชื่อเสียงและแพร่หลายเข้าไปสู่ดินแดนไทยในส่วนอื่น ๆ อันได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา และอาณาจักรอยุธยา ตามลำดับ⁴

เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นอย่างมั่นคงที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว พุทธศาสนาดังกล่าวจึงค่อย ๆ เผยแพร่เข้าสู่ชุมชนบ้านเมืองบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา พร้อม ๆ กับการขยายอำนาจทางการเมืองจากศูนย์กลางอาณาจักรบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาลงมายังเมืองนครศรีธรรมราช จึงทำให้ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาหันมานับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ หลังจากดินแดนแถบนี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัยและอยุธยาจึงทำให้

¹ สมเด็จพระญาณสังวร ปภส.ค.พ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. 2514. หน้า 24.

² อติศักดิ์ ทองบุญ และสุริวงษ์ พงศ์ไพบูลย์. “ศาสนาพุทธในภาคใต้”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. 2529. หน้า 3436 - 3437.

³ ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมาชิกโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย. 2534. หน้า 225.

⁴ เรื่องเดิม.

⁵ บงกช ชูแว่น. “พัทธง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาสู่เมืองภายในอาณาจักรในสมัยรัตนโกสินทร์”, ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทธง. 2531. หน้า 119.

อิทธิพลด้านการเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมจากเมืองหลวงย้อนกลับลงสู่ภาคใต้¹ ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้พุทธศาสนาในภาคใต้บางส่วนได้รับอิทธิพลจากเมืองหลวง และเกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมพุทธศาสนาถึงกวางสีที่มีอยู่เดิม ทำให้วัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบถึงกวางสีบริเวณเมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุง มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากบริเวณอื่น ๆ² เช่น การสร้างและบูรณะวัด การปกครองคณะสงฆ์ การกัลปนาวัด เป็นต้น ลักษณะเด่นเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของพุทธศาสนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาสมัยก่อน พ.ศ. 2442

1. การสร้างและบูรณะวัด ศาสนสถาน และศาสนวัตถุบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

วัดเป็นศาสนสถานหรือสถานที่ทางพุทธศาสนาเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์หรือนักบวช โดยปกติบริเวณวัดประกอบด้วยอุโบสถ วิหาร เจดีย์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิสงฆ์ คำว่า “วัด” นี้มีที่มายังไม่ยุติ บางคนอธิบายว่ามาจาก คำว่า “วัดวา” ในภาษาบาลี แปลว่า “เป็นที่สนทนาธรรม” บ้างก็ว่ามาจากคำว่า “วัตร” อันหมายถึง “กิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ” หรือแปลว่า “การจำศีล” ซึ่งวัด (วัตร) ตามนัยนี้จึงน่าจะหมายถึง สถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่พักจำศีลภาวนาหรือสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภาระกิจที่พึงกระทำนั่นเอง แต่ก็มีบางคนสันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “วัดวา” หมายถึง “การกำหนดขอบเขตของดินแดนที่สร้างเป็นศาสนสถาน”³ เพราะวัดกับความมีความหมายอย่างเดียวกัน คือการขอบเขตหรือปริมาณของสิ่งต่าง ๆ เช่น ความยาว ความกว้าง เป็นต้น วัดตามนัยนี้จึงหมายถึง “พื้นที่”⁴ แต่ในสมัยพุทธกาลวัดหรือศาสนสถานทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อาราม” เนื่องจากในสมัยพุทธกาลนั้นพระภิกษุสงฆ์จะไม่อยู่ประจำ ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในฤดูแล้งจะแยกย้ายไปเที่ยวสั่งสอนพุทธศาสนาดมบ้านเมืองใหญ่น้อย หรือไม่ก็หาสถานที่สงบเป็นที่บำเพ็ญวิปัสสนาญาณชำระจิตใจให้ผ่องใสพ้นกิเลส พอถึงฤดูฝนการเดินทางไม่สะดวกจึงรวมกันเข้าพรรษา อาศัยประเพณีเช่นว่ามานี้จึงมีผู้ศรัทธาถวายที่ “อาราม” แปลว่า “สวน” เช่น เขตวนาราม และบุพพาราม เป็นต้น ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ตลอด

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 39.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. การศึกษา “เพลานางเลือดขาว” ฉบับวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. 2538. หน้า 155.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชชน. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 4. 2521. หน้า 248.

⁴สมคิด จิระทัศนกุล. วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. 2544. หน้า 9.

จนพระสงฆ์พุทธสาวกได้อยู่ชั่วคราวไม่ได้เป็นที่อยู่ประจำของสงฆ์เหมือนอย่างวัดในปัจจุบัน¹ ส่วนวัดตามความหมายปัจจุบัน ได้เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าได้ดับขันธปรินิพพานไปแล้วได้มีการสร้างสังฆเวณียสถานขึ้น 4 แห่ง ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพาน ทำให้พุทธบริษัทได้ไปกระทำพุทธบูชากันจำนวนมาก จึงมีผู้ศรัทธาทำบุญอุทิศสถานที่ให้พระภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่ประจำเพื่อบำรุงรักษาสถานที่ จึงเกิดเป็นวัดอย่างปัจจุบันขึ้น ณ สังฆเวณียสถาน 4 แห่ง²

ต่อมาคตินิยมในการสร้างวัดได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย พร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา จึงทำให้เกิดการสร้างวัดขึ้นอย่างแพร่หลายในทุกภูมิภาค การสร้างวัดในระยะแรกๆ แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ วัดพุทธเจดีย์ เป็นวัดที่สร้างพระมหาธาตุเจดีย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเป็นหลักของวัด และวัดอนุสาวรีย์เป็นวัดที่มีการสร้างสถูปเจดีย์ไว้บรรจุอัฐิธาตุของผู้ที่รักและเคารพนับถือ เช่น ครูบาอาจารย์ พระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น วัดทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวมาเป็นต้นแบบในการสร้างวัดในชั้นหลังสืบมา³

การสร้างวัดในสมัยสุโขทัยนิยมให้ความสำคัญกับการสร้างสถูปเจดีย์และวิหารเป็นหลักของวัด และเริ่มให้ความสำคัญกับการสร้างอุโบสถมากขึ้นด้วย ต่อมาในสมัยอยุธยาการสร้างอุโบสถภายในวัดมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีพระภิกษุสงฆ์เพิ่มจำนวนมากขึ้นจึงต้องสร้างอุโบสถและกุฏิรองรับในการประกอบพิธีสังฆกรรมและที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ⁴

การสร้างวัดในภาคใต้มีแพร่หลายมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยศรีวิชัย หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ดังเห็นได้จากหลักฐานเอกสาร โบราณวัตถุ และโบราณสถาน เช่น วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร วัดแก้ว วัดหลง วัดเวียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช วัดถ้ำคูหาภิมุข จังหวัดยะลา เป็นต้น พื้นที่ที่พบว่ามีการสร้างวัดวาอารามจำนวนมากอีกแห่งหนึ่งในภาคใต้ ได้แก่ บริเวณดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลา

การสร้างวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่ามีการสร้างวัดประเภทวัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์ หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างวัดอย่างชัดเจน ได้แก่ ค่านานหรือเพลนางเลื้อยขาว

¹สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “มูลเหตุแห่งการสร้างวัด”, ไพบูลย์, 1(3) : 4 - 13 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2524.

²สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธเจดีย์, 2514. หน้า 24 - 25.

³สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “มูลเหตุแห่งการสร้างวัด”, ไพบูลย์, 1(3) : 4 - 13 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2524.

⁴เรื่องเดิม.

ซึ่งได้กล่าวถึงการสร้างวัดสทัง วัดสทิงพระและวัดเขียนบางแก้วไว้ว่า “จับเดิมแต่แรกตั้งเมืองพัทลุง ครั้งเมื่อตั้งพระวัดเขียน วัดสทังแลสทิงพระคณะสามป่าแก้วอนุโลมเป็นหัวเมืองสทิงพระ”¹ คำว่า “ตั้งพระ” หมายถึง การสร้างพระพุทธรูปหรือพระมหาธาตุเจดีย์วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระ แสดงว่าวัดได้ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างเมืองพัทลุงขึ้นบริเวณโคกเมืองบางแก้ว ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20² วัดทั้ง 3 จึงได้สร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนาลังกาวงศ์ คือ มีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์แบบลังกาเป็นหลักของวัดและเรียกว่า “คณะสามป่าแก้ว” หรือ “คณะป่าแก้ว” โดยการอุปถัมภ์ของเจ้าพระยาภูมรกับนางเลียดชาวผู้เป็นเจ้าเมืองพัทลุง

นอกจากการสร้างวัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดสทิงพระดังกล่าวแล้ว มีหลักฐานมุขปาฐะอีกจำนวนมากที่กล่าวถึงการสร้างวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาของเจ้าพระยาภูมรกับนางเลียดชาว ดังที่ ชัยวุฒิ พิชะกุล ได้รวบรวมตำนานนางเลียดชาวจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน พบว่าวัดที่นางเลียดชาวได้สร้างไว้ ได้แก่ วัดนางหลง วัดหาดแก้วหรือวัดพระนอน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง วัดป่าขอม วัดควนมะพร้าว วัดควนถบ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง วัดท่ากระหรื่อหรือวัดเจ้าแม่อยู่หัว วัดสนามชัย วัดชะเมหรือวัดเจ้าแม่ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา วัดเจดีย์งาม วัดเถรการาม (ร้าง) อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา วัดเหล่านี้ล้วนแต่มีการกล่าวอ้างว่านางเลียดชาวกับเจ้าพระยาภูมรเป็นผู้สร้างหรือล้วนแต่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับตำนานนางเลียดชาวทั้งสิ้น³ แต่ที่น่าสังเกตวัดเหล่านี้ได้พบหลักฐานทั้งเอกสารและโบราณวัตถุสถานที่ให้เห็นว่าสร้างขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น วัดป่าขอม มีซากเจดีย์ก่อด้วยอิฐ พระพุทธรูปหินทรายแดง ใบพัทธเสมหินทรายแดง อายุประมาณ พ.ศ. 1850 - พ.ศ. 1900⁴ วัดควนมะพร้าว มีพระพุทธรูปหินทรายแดง ใบพัทธเสมหินทรายแดง อายุประมาณ พ.ศ. 2050 - พ.ศ. 2100⁵ วัดควนถบ มีพระพุทธรูปหินทรายแดง อายุประมาณ พ.ศ. 2219⁶ วัดชะเม มีพระพุทธรูปปูนปั้น อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 19¹ วัดเจดีย์งาม มีพระมหาธาตุเจดีย์ก่อด้วยอิฐปะการัง อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 - 18² เป็นต้น

¹หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงสาวดารเมืองพัทลุง (เพดานางเลียดชาว) เลขที่ 37.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. 2543. หน้า 43.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. ชำระเพดานางเลียดชาว. 2525. หน้า 59 - 60.

⁴พิริยะ ไกรฤกษ์. “ประวัติศาสตร์ศิลปะพัทลุง (ระหว่าง พ.ศ. 1200 - 2310)”, ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 96.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 91.

⁶หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง. 2481. หน้า 23.

การสร้างวัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะกระจายตัวไปตามการขยายตัวของชุมชน เนื่องจากศูนย์กลางการปกครองของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่มีศูนย์กลางไม่แน่นอนมักจะเคลื่อนเปลี่ยนไปตามอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาบ้านเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกือบทั้งหมดขึ้นกับหัวเมืองพัทลุง ซึ่งมีศูนย์กลางการปกครองย้ายไปตามสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น บริเวณโคกเมืองบางแก้ว บ้านควนแร่ เขาชัยบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเมืองเล็ก ๆ เป็นเมืองขึ้นหรือเมืองบริวาร เช่น เมืองพัังยาง เมืองสทิงพระ เมืองพะโคะ เมืองจะนะ เมืองเทพา เป็นต้น ดังนั้นการกระจายตัวของชุมชนเหล่านี้จะควบคู่กับการสร้างวัด วัดใหญ่ ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นศูนย์กลางของบ้านเมืองและศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ ได้แก่ วัดเขียนบางแก้ว ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และวัดพะโคะ เป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา วัดทั้ง 2 นี้ได้ปกครองดูแลวัดอื่น ๆ จำนวนมากมาย โดยการอุปถัมภ์ของกษัตริย์อยุธยา มีการโปรดเกล้าฯ พระราชทานกัลปนาภที่ดิน ข้าพระโยมสงฆ์ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของวัดทั้ง 2 อย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจของเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่ส่วนใหญ่เป็นคนส่วนกลางออกมาถิ่นเมือง เท่ากับเป็นการใช้สถาบันพุทธศาสนาสอดส่องดูแลพฤติกรรมของฝ่ายเจ้าเมืองไม่ให้แข็งข้อกับราชธานี และยังเป็นศูนย์รวมน้ำใจและแหล่งรวมพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนอีกด้วย จึงทำให้วัดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยอยุธยา พระสงฆ์มีการติดต่อโดยตรงกับลังกา มีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ อุโบสถ วิหาร และพระพุทธรูปขึ้นจำนวนมากมาย ดังเห็นได้ในสมัยพระยาธรรมรังคัลเป็นเจ้าเมืองสทิงพระ ได้นิมนต์พระมหาโพนทศสี่ให้ไปอัญเชิญพระบรมธาตุมาแต่เมืองลังกานำมาก่อพระศรีรัตนมหาธาตุสูงเสี้ยนหนึ่ง สร้างพระอุโบสถ วิหาร ธรรมศาลาและก่อกำแพงรอบสูง 6 ศอก¹ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระราชมนูญก่อนจะเข้าไปกรุงศรีอยุธยา ได้ก่อพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นบนเขาพะโคะ ดังเอกสารกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุงได้ระบุไว้ว่า

จึงสมเด็จพระเจ้าเมื่อยังมิได้เข้าไปเมืองกรุงศรีอยุธยานั้นก่อน และนามชื่อพระรามแล ฐ มาคิดอ่านด้วยพระครูสถิตธรรมรังสีพุทธบวรจารย์ และว่าจะขอที่ ณ บนเขาพระโคะนั้นว่าจะตั้ง

¹ศรีศักร วัลลิโภดม, “จากท่าชนะถึงสงขลา”, เมืองโบราณ, 2(2) : 75 ; มกราคม - มีนาคม 2519.

²อนุวิทย์ เจริญศุกุล, แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย, 2524. หน้า 164.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1, 2510. หน้า 66.

พระศรีรัตนมหาธาตุนั้น และจึงพระรามนั้นถามว่าเขานั้นสูงเท่าใด จึงพระครูสังฆธรรมรังสี พุทธบวรจารย์ก็บอกว่าสูงได้เส้นหนึ่ง จึงพระรามว่าจะก่อพระศรีรัตนมหาธาตุเส้นห้าวา และจะทำด้วยจตุทองแดงแล จึงพระครูสังฆธรรมรังสีพุทธบวรจารย์ ก็เห็นว่าชอบจึงก็โมทนาด้วย แล จึงพระรามก็เข้าไปเมืองศรีอยุธยา จึงมีพระราชทานโปรดให้นามชื่อสมเด็จพระราชมนูญผู้มี บุญแล จึงกระทำการถวายแด่สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการ ตรัสให้ก่อพระศรีรัตนมหาธาตุ ณ บนเขาพระโค่นั้นลงเส้นห้าวา และทำระเบียงรอบและ ทำพระศาลา และทำพระวิหารอุโบสถ¹

ในสมัยที่ออกพระสุรราชาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงได้นิมนต์พระมหาเถรอายุพนให้สร้างพระ มหาธาตุเจดีย์ขึ้นกลางเมืองพัทลุง สูง 1 เส้น 1 วา พร้อมกับการสร้างพระวิหาร พระธรรมศาลา อุโบสถ พระพุทธรูปประธานและโมคคัลลาน พระสารีบุตร พุทธสาวกซ้ายขวา² แต่ไม่ปรากฏว่า สร้างไว้ที่วัดใด

นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานในแผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช³ หรือแผนที่ภาพกัลปนาวัด พะโคะที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้ระบุชื่อวัดต่าง ๆ บริเวณตั้งแต่บางส่วนของอำเภอหัว ไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงหัวเขาแดง อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา หรือคาบสมุทร สทิง พระทั้งหมด พบว่าในบรรดาภาพวัดทั้งหมด 63 วัด มีรูปสถูปเจดีย์ จำนวน 39 องค์ แสดงให้ เห็นว่าคตินิยมในการสร้างสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือบรรจุสิ่ง ที่ควรเคารพอื่น ๆ เป็น ที่นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลายมากในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่วนบริเวณด้านฝั่งตะวันตกของ ทะเลสาบสงขลานั้นนอกเหนือจากการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นที่วัดเขียนบางแก้วแล้ว พบว่าในช่วง สมัยอยุธยาตอนปลายได้มีการสร้างสถูปเจดีย์ พระพุทธรูป อุโบสถและวิหารขึ้นหลายแห่ง ดังเห็น ได้จากหลักฐานในสมัยสมเด็จพระราชมนูญหรือหลวงพ่อดาวตดเหยียบน้ำทะเลจืดได้สร้าง พระพุทธรูป และเจดีย์ขึ้นที่วัดกุหาสวรรค์ เอกสารกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุงได้ระบุไว้ว่า “อยู่มาแล้วไซ้ สมเด็จพระราชมนูญ และพระครูธรรมรังสี และพระมหาเถรพุทธรักจิตแลพระครูบุศเทพ แลหมื่นเทพบาล แลสร้างในถ้ำกุหาสวรรค์ในที่ราบขุนศรีขนาพยาบาล แลทำพระพุทธรูป 20 พระองค์ และก่อ

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระ ดำราบมราชทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 66 - 67.

²เรื่องเดิม. หน้า 67.

³หอสมุดแห่งชาติ. หมายเหตุภาพ เลขที่ 3. แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977. (แผนที่ภาพกัลปนาวัดพะโคะ).

พระมาลิกเจดีย์ 7 พระองค์¹ และในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา ก่อน พ.ศ. 2284 เล็กน้อย พระมหาอินทราชเป็นพระภิกษุจากเมืองปัตตานี ได้เดินทางขึ้นมาบูรณะวัด เขาอ้อ สร้างอุโบสถ พระพุทธรูปในถ้ำ พระพุทธรูปท่าจำลอง พระพุทธรูปไสยาสน์ และก่อพระเจดีย์ 3 องค์ไว้บนไหล่เขาอ้อในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด 1 องค์ และพระพุทธรูปหล่อด้วยเงิน 1 องค์ ให้ไว้แก่วัดเขาอ้อ² ซึ่งทางวัดได้เก็บรักษามาจนปัจจุบัน

ตลอดสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์จะให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงวัด พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เนื่องจากดินแดนบริเวณนี้อยู่ทางทิศใต้สุดของอาณาจักร อยุธยาหรือเป็นดินแดนที่ติดต่อกับเขตอิทธิพลของเมืองปัตตานีและเมืองไทรบุรี ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ ภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม ประกอบกับโจรสลัดเชื้อสายมุสลิมจากปลายแหลมมลายูและหมู่ เกาะอินโดนีเซียมักจะยกกำลังเข้าโจมตีบ้านเมืองบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่เสมอ กลุ่มโจรสลัด กลุ่มแรกที่บุกเข้าทำลายบ้านเมืองพัทลุง ได้แก่ “อาเงะฮารู” ประมาณ พ.ศ. 1919 - พ.ศ. 2039³ และกลุ่มโจรสลัด “อุซงคตนะ” ประมาณ พ.ศ. 2141 - พ.ศ. 2144⁴ จากการโจมตีของกลุ่มโจรสลัด ดังกล่าวทำให้บ้านเมืองวัดวออารามบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาถูกเผาทำลายจำนวนมาก ประชาชนแตกหนีเข้าป่า และบางส่วนถูกจับเป็นเชลย จึงเป็นภาระที่กษัตริย์อยุธยาและผู้นำคณะสงฆ์ในท้องถิ่น ต้องร่วมมือกันในการบูรณะฟื้นฟูวัดต่าง ๆ ดังเห็นได้ในสมัยที่ออกขุนเทพดำรงเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ในครั้งนั้นมีผู้ศรัทธาสร้างวัด เจดีย์ วิหาร ที่ถูกทำลายจากโจรสลัด ขึ้นหลายแห่งในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่สำคัญได้แก่ พระมหาเทพสร้างวิหารและเจดีย์วัดแจะระ พระครูธรรมรังษีสร้างวิหารวัดเบิก พระครูพิชัยสร้างวิหารวัดชะแม พระมหาเถรพรหมสร้างวิหารวัด นามิไชย (วัดสนามชัย) พระมหาเถรรัตนเทพสร้างวิหารวัดคำเสา (วัดกระดังงา) พระครูสุวรรณคีรี สร้างวิหารวัดชะแล้ พระมหาเถรพรหมสร้างวิหารวัดบ่อโค (วัดบ่อประดู่) พระมหาเถรโสม พระ มหาเถรพงศ์สร้างวิหารวัดโรง พระมหาเถรเทพสร้างวิหารวัดพระเจดีย์งาม และพระมหาอินสร้าง วิหารวัดป่าขัน (วัดป่าขอม) นอกจากนี้ขุนศรีชนาปลัดเมืองพัทลุงยังได้สร้างวัดสทังน้อยขึ้นที่ชาย

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี. เรื่องเดิม. 2510. หน้า 67.

²ลีลาช ถาวโรจน์. สภาพอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2496. 2496. หน้า 35 - 36.

³สวัสดิ์ รัตนเสวี. “ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช”, ใน ตำนานพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช. ม.ป.ป. หน้า 46.

⁴เรื่องเดิม. หน้า 47.

ทะเลสาบวัดหนึ่ง ส่วนวัดสทังเก่าที่นางเลื้อยชาวได้สร้างไว้ เรียกว่า “วัดสทังใหญ่” บ้าง “วัดพระงาม” บ้าง หรือเรียกรวม ๆ ว่า “วัดพระงามสทังใหญ่”¹

การสร้างวัดหรือบูรณะวัดวาอารามขึ้นใหม่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้กระทำ มาตลอดสมัยอยุธยา ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์อยุธยา โดยมีการพระราชทานที่ถ้ำปนาวัด มีข้าพระ โยมสงฆ์ในการดูแลบำรุงรักษาวัดและพระสงฆ์ ทำให้พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อศูนย์อำนาจการปกครองบ้านเมืองด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาอยู่ที่เมืองสงขลา ซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งแหลมสน (อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา) ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนปี พ.ศ. 2375 จึงมีการย้ายเมืองสงขลาไปตั้งที่ฝั่งบ่อทรายหรือตำบลบ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา คือ เมืองสงขลาในปัจจุบัน² ส่วนศูนย์อำนาจการปกครองบ้านเมืองด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาอยู่ที่เมืองพัทลุง ซึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณตำบลลำปำ (อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง) ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2315 ถึง พ.ศ. 2466 จึงย้ายไปตั้งที่ตำบลคูหาสวรรค์ คือเมืองพัทลุงปัจจุบัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เจ้าเมืองและกรมการเมืองสงขลาและเมืองพัทลุงให้ความสำคัญกับการสร้างวัดและบูรณะวัดเป็นอย่างมาก เพื่อให้เป็นวัดประจำเมืองหรือเป็นวัดประจำตระกูล อันเป็นการสร้างบุญกุศลและเป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน เช่น ในสมัยพระยาสุวรรณคีรีสมบัติ (บุญห้อย) ปกครองเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2328 - 2354 ได้สร้างและทำนุบำรุงวัดสำคัญๆ ในเขตเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ได้แก่ วัดสุวรรณคีรี วัดบ่อทรัพย์ วัดศิริวรรณาวาส และวัดภูผาเบิก³ และยังได้ทำการบูรณะวัดยายสีจันทน์หรือวัดมัชฌิมาวาส (วัดกลาง) ทางด้านฝั่งตำบลบ่อทรายมีการสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญขึ้นใหม่⁴ ต่อมา พ.ศ. 2341 สร้างระฆัง และ พ.ศ. 2342 สร้างเจดีย์ขึ้นหรือถะไว้ที่วัดยายสีจันทน์⁵ ในสมัยที่พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2360 - 2375 ได้บูรณะวัดยายสีจันทน์เป็นวัดสำหรับประกอบพิธี ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำเมืองสงขลา และยังได้สร้างหนังสือผูกใบลาน คือ พระวินัย 66 คัมภีร์

¹หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2481. หน้า 18 - 21.

²สงบ ส่องเมือง. “ประวัติความเป็นมาของจังหวัดสงขลา”, ใน หนังสืออ่านประกอบแบบเรียนเรื่องจังหวัดสงขลา. 2521. หน้า 59.

³อมรา ศรีสุชาติ. “สงขลา (สข.)”, ใน ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา วันพุธที่ 19 มีนาคม พุทธศักราช 2540. 2540. หน้า 141 - 142.

⁴พระราชสีลสังวรและพระครูนิเทศธรรมมาภรณ์. “ประวัติวัดมัชฌิมาวาส (วัดกลาง) สงขลา”, ใน ของดีวัดมัชฌิมาวาสสงขลา. 2522. หน้า 7.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 8.

พระสูตร 229 คัมภีร์ พระอภิธรรม 97 คัมภีร์ ตู้ทองลายรดน้ำ 8 ตู้ ไว้สำหรับวัดยายสีจันทน์ นอกจากนี้ในสมัยที่เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ระหว่าง พ.ศ. 2390 - 2408 ได้สร้างเจดีย์ไว้บนยอดเขาเก้าแสง เมื่อ พ.ศ. 2372 (สร้างสมัยเป็นผู้ช่วยฯ) สร้างพระพุทธรูปจำลอง เจดีย์ ศาลาที่วัดเกาะถ้ำ ตำบลเขารูปช้าง เมื่อ พ.ศ. 2390 - 2408 สร้างอุโบสถ พร้อมจิตรกรรมฝาผนังและกุฏิไม้ในวัดมัชฌิมาวาส เมื่อ พ.ศ. 2390 - 2408 สร้างหอพระไตรปิฎก และบูรณะกำแพงวัดและซุ้มประตูวัดมัชฌิมาวาส เมื่อ พ.ศ. 2402 บูรณะวัดคีรีวรรณาวาสและวัดโพหรือวัดโพธิ์ปฐมาวาส เมื่อ พ.ศ. 2395² เป็นต้น ส่วนทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พระยาพัทลุง (ทองขาว) มีศรัทธาได้สร้างวัดวัง ตำบลลำปำ มีอุโบสถ และพระระเบียงรอบไว้กลางเมืองวัดหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏว่าได้สร้างไว้ในปีใด ได้ทำการสร้างวัดเสร็จ มีการฉลองเมื่อวันจันทร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 พ.ศ. 2359³ วัดนี้ได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาประจำเมืองพัทลุงและเป็นวัดประจำตระกูล ณ พัทลุง และจันทโรจวงศ์ วัดต่างๆ ที่กล่าวมาล้วนแต่เป็นวัดที่ตั้งอยู่บริเวณตัวเมืองภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าเมืองและกรมการเมือง จึงเป็นวัดที่มีความเจริญด้วยถาวรวัตถุ เป็นที่จำพรรษาของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ แต่ก็ยังมีวัดอีกส่วนหนึ่งที่ตั้งอยู่ในที่ห่างไกลในป่าเขาที่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก เป็นวัดที่ประชาชนในชุมชนช่วยกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาและสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน เช่น วัดด้าย ตำบลเปียน อำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2375⁴ วัดทุ่งหวังใน ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2370⁵ วัดควนปิยาราม ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2367⁶ วัดวิหารสูง ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2359 วัดข้างทอง ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2385⁷ เป็นต้น

¹พระราชสีลสังวรและพระครูนิเทศธรรมาภรณ์. “ประวัติวัดมัชฌิมาวาส (วัดกลาง) สงขลา”, ใน ของดีวัดมัชฌิมาวาสสงขลา. 2522. หน้า 8.

²อมรา ศรีสุชาติ. เรื่องเดิม. 2540. หน้า 148.

³หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). ประชุมพงสาวดารภาคที่ 15 พงสาวดารเมืองพัทลุง. 2481. หน้า 37.

⁴กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3. 2527. หน้า 439.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 472.

⁶สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพัทลุง. รายงานกิจการพระพุทธศาสนา จังหวัดพัทลุง ประจำปี 2542. 2543. หน้า 48.

⁷พระครูอริยสังวร (เอียด). “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง”, ใน หนังสือเนกขัมมานุสรณ์. 2512. หน้า 28.

คตินิยมในการสร้างวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นล้วนแต่ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ เจ้าเมือง และกรรมการเมือง และในสมัยรอบหนึ่งร้อยปี ที่ผ่านมามีการสร้างวัดก็ยังมีปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าการสร้างวัดจะมีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอน และวิธีการไปบ้างตามระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ดังรายละเอียดที่จะกล่าว ในบทต่อไป

2. การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

การปกครองคณะสงฆ์สมัยก่อน พ.ศ. 2442 ได้ปรากฏตามหลักฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในสมัยนี้ได้แบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 คณะ คือ คณะคามวาสี ได้แก่ พระสงฆ์ที่นิยมจำพรรษาอยู่ตามวัดในบ้านเมือง เป็นพวกที่เล่าเรียนคันถธุระ ซึ่งถือเป็นพระสงฆ์นิคายเดิม และคณะอรัญวาสี หรือคณะฝ่ายซ้าย ได้แก่ พระสงฆ์ที่นิยมจำพรรษาอยู่ตามป่าในที่เงียบสงัด เป็นพวกที่เล่าเรียนทางวิปัสสนาธุระ¹ ส่วนสมณศักดิ์พระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยมีพระสังฆราชเป็นตำแหน่งสูงสุด และปู่ครูหรือพระครูเป็นตำแหน่งสังฆนายก รองลงมาจากพระสังฆราช สำหรับตำแหน่งพระสังฆราชมีหลายองค์ เพราะมีเมืองใหญ่ที่เป็นเมืองประเทศราชหลายเมือง แต่ละเมืองน่าจะมีพระสังฆราชองค์หนึ่งปกครองดูแลคณะสงฆ์ ซึ่งยังมีเค้าเงื่อนปรากฏให้เห็นในทำเนียบชั้นหลังที่เรียกเจ้าคณะเมืองว่า พระสังฆราชาอยู่หลายเมือง²

ต่อมาในสมัยอยุธยาการปกครองคณะสงฆ์มีลักษณะคล้ายกับสมัยสุโขทัย แต่ได้แบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 3 คณะ ได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คณะอรัญวาสี และคณะป่าแก้วหรือคามวาสีฝ่ายขวา สำหรับที่มาของคณะป่าแก้วนั้น สมเด็จพระยาธรรมราชาธิราช³ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 1965 ตรงกับสมัยสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้มีพระภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่ ชาวกรุงศรีอยุธยา และชาวกรุงกัมพูชาเดินทางไปลังกา คณะสงฆ์ดังกล่าวได้อุปสมบทแปลงเป็นสิงหนิกายในสำนักพระวันรัตมหาเถร เมื่อเดินทางกลับได้นิมนต์พระภิกษุชาวลังกามาด้วย พระสงฆ์คณะนี้มีความเคร่งครัดพระธรรมวินัยกว่าพระสงฆ์ที่มีอยู่เดิม จึงได้ตั้งคณะขึ้นใหม่ เรียกว่า “คณะป่าแก้ว” ตามทำเนียบคณะสงฆ์ครั้งกรุงเก่า จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระวันรัตน์อยู่วัดป่าแก้ว คือ วัดคณะป่าแก้ว ดังที่เรียกในทำเนียบสมัยสุโขทัยว่า วัดไตรภูมิป่าแก้ว เดิมเรียกว่า วัดไตรภูมิ ครั้นพวกคณะป่าแก้วไปตั้งจึงเรียกว่า วัดไตรภูมิคณะป่าแก้ว ซึ่งยังได้พบใน

¹ สมเด็จพระยาธรรมราชาธิราชพ. ตำนานคณะสงฆ์. 2513. หน้า 9.

² เรื่องเดิม. หน้า 6.

³ เรื่องเดิม. หน้า 12 - 13.

หนังสือเก่าที่เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงหลายฉบับเขียนชื่อคณะป่าแก้วต่อท้าย เช่น วัดเขียนคณะป่าแก้ว วัดสทังคณะป่าแก้ว วัดสทิงพระคณะป่าแก้ว เป็นต้น

ส่วนการจัดตำแหน่งสมณศักดิ์ในสมัยอยุธยา จัดแบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นสูงสุด เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช พระสังฆราช จนชั้นต่ำสุดเป็นพระครู โดยเจ้าคณะหัวเมืองใหญ่ยังคงเป็นสังฆราชและเจ้าคณะเมืองก็ยังคงเป็นพระครูตามเดิม¹

สำหรับการตั้งสมณศักดิ์ถวายพระภิกษุปรากฏตามทำเนียบสมณศักดิ์และคณะสงฆ์ครั้งกรุงเก่า² มีตำแหน่งพระราชาคณะในกรุงและนอกกรุง ดังนี้

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย มีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบดี วัดหน้าพระธาตุเป็นเจ้าคณะ มีฐานานุกรม 10 รูป มีพระราชาคณะในกรุงเป็นเจ้าคณะรองขึ้น 17 รูป 17 วัด พระครูหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้น 24 รูป 22 เมือง หัวเมืองไม่มีพระครู 26 เมือง

2. คณะอรัญวาสี มีพระพุทธานุชา วัดโบสถ์ราชเคหะ เป็นเจ้าคณะกลางฝ่ายอรัญวาสี ได้บังคับบัญชา พระสงฆ์ฝ่ายสมถวิปัสสนาธุระทั้งในกรุงและนอกกรุง มีเจ้าคณะรองขึ้น 7 รูป 7 วัด และพระครูฝ่ายสมถวิปัสสนา พระครูเจ้าคณะรามัญ และพระครูเจ้าคณะลาวทั้งหมดขึ้นกับคณะนี้ด้วย

3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา มีพระวันรัตน์ วัดป่าแก้ว เป็นเจ้าคณะมีฐานานุกรม 11 รูป พระราชาคณะในกรุงเป็นเจ้าคณะรองขึ้น 17 รูป 17 วัด คณะหัวเมืองปักษ์ใต้ มีพระครูหัวเมือง 56 รูป 26 หัวเมือง และหัวเมืองไม่มีพระครู 20 เมือง

ส่วนการปกครองคณะสงฆ์ไทยในหัวเมืองปักษ์ใต้สมัยกรุงอยุธยา โดยเฉพาะหัวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองไชยา มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากหัวเมืองอื่นๆ คือ มีการแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 4 คณะ ตามอิทธิพลลังกา ได้แก่ คณะลังกาป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว คณะลังการามหรือคณะการาม คณะลังกาชาติหรือคณะกาชาติ และคณะลังกาเดิมหรือคณะกาเดิม หัวหน้าคณะมีสมณศักดิ์เป็นพระครู³ สำหรับหัวเมืองพัทลุงหรือดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะการปกครองคณะสงฆ์แบบเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช แต่มีการแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 คณะ คือ คณะลังกาป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว มีศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ตั้งอยู่ที่วัดเขียนบางแก้ว ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และคณะลังกาชาติหรือคณะกาชาติ มีศูนย์กลางการปกครอง

¹ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานคณะสงฆ์. 2513. หน้า 17 - 18.

² มหามกุฏราชวิทยาลัย. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. 2521. หน้า 6 - 7.

³ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานคณะสงฆ์. 2513. หน้า 39.

คณะสงฆ์ตั้งอยู่ที่วัดพะโคหรือวัดราชประดิษฐฐาน ทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา¹ จึงทำให้การปกครองคณะสงฆ์ในกลุ่มทะเลสาบสงขลามีความมั่นคงเจริญรุ่งเรืองมาตลอดสมัยอยุธยา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

คณะลัทธิป่าแก้วหรือคณะป่าแก้ว ตั้งที่วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง คำว่าคณะป่าแก้วคงเป็นคณะสงฆ์ที่อุปสมบทมาจากคณะสงฆ์ของพระวันรัตมหาเถรดังได้กล่าวมาแล้ว² โดยมีพระครูอินทโมฬีศรีนันทราชฉันทันตจุฬามุนีศรีราชปัญญาปรมาจารย์ยานุชิตพิพิธรัตนราชวรรังศ์ พงษ์ภักดีศรีสาทรูปคิยเถร เป็นเจ้าคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง³ สำหรับสมณศักดิ์ของเจ้าคณะป่าแก้วนี้มีการเขียนที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีการบันทึกหรือคัดลอกต่อ ๆ กันมาหลายสมัยดังได้พบหลักฐานเอกสารหลายฉบับที่มีอายุการเขียนต่างสมัยกัน เช่น พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับไปวัดสมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2242 ระบุไว้ว่า “พระครูอินทเมธาธิศรีญาณสาคร บวรนนทราชจุฬามุนีศรีอุปคิยเถรคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง”⁴ เอกสารเพลนางเลือดขาว เขียนขึ้น พ.ศ. 2272 ระบุไว้ว่า “พระครูอินทเมธาธิศรีนันทราชฉันทันตจุฬามุนีศรีราชปัญญาปรมาจารย์ยานุชิต พิพิธรัตนราชวรรังศ์ พงษ์ภักดีศรีสาทรูปคิยเถรหัวเมืองพัทลุงคณะสามป่าแก้ว”⁵ ส่วนตำราพระเพลาวัดบางแก้ว ได้ระบุไว้ว่า “พระครูอินทโมฬีชาติวรรังษ์พงษ์ภักดีบรมไตรโลกนารถมหาราชมหาสังฆราชาศรียานสาครบวรนนทราชอุปัชฌาย์ญาณมุนีจางวางคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง”⁶ เป็นต้น

สมณศักดิ์พระครูอินทโมฬี นี้มีพระครูรอง 6 รูป ได้แก่ พระครูปลัด พระครูรอง พระครูสมุห พระครูวินัยธร พระครูอนุโลม และพระครูบาสิก้า⁷ เจ้าคณะป่าแก้วยังปกครองดูแลมรชาวสในกรมวัดและข้าพระโยมสงฆ์อีกจำนวนมาก ซึ่งทางคณะสงฆ์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองประกอบด้วย ขุนเพชรพยาบาล (ขุนวัด) ขุนธรรมพยาบาล (ขุนวัด) หมื่นพรหมศาสนา (หมื่นวัด) สมุหบาญชี นายประเพณี ข้าพระคนทานและเชิงภูฏีสีลบาล⁸ นอกจากนี้ยังมีวัดต่าง ๆ ในเขต

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. ชำระเพลนางเลือดขาว. 2525. หน้า 47.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ. เรื่องเดิม. หน้า 39.

³ หลวงศรีวรวัตร (พินิจ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 7.

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับไปวัดสมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 5.

⁵ หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงศาวดารเมืองพัทลุง (เพลนางเลือดขาว) เลขที่ 37.

⁶ คลิ่ง ตัญจนะ. ตำราพระเพลาวัดบางแก้ว. 2513. หน้า 10.

⁷ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 41.

⁸ เรื่องเดิม. หน้า 41.

เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองตรัง และเมืองพัทลุง ขึ้นกับคณะป่าแก้ว จำนวน 298 วัด ดังตัวอย่างที่ระบุไว้ในเพลานางเลื้อยขาว จำนวน 24 วัด ดังนี้

จึงมีพระราชโองการทรงพระราชศรัทธาให้เบิกวัดทั้งสองร้อยเก้าสิบแปดอารามมาขึ้นแก่วัดเขียนวัดสทั้งตามท้องภูิกานั้น อารามคูหาสวรรค์ 1 อารามพิณ 1 อารามสทิงพระมหาธาตุ 1 อารามพระเจดีย์งาม 1 อารามวัดกลาง 1 อารามพระเจียก 1 อารามโรงใหญ่ 1 อารามคูหาสวรรค์ 1 วัดเขียน 1 วัดพะตาน 1 วัดเหยงพง 1 วัดพระครูไชยพัค 1 วัดตำเสา 1 วัดสนามไชย 1 วัดโคกนวล 1 วัดตระพังยาง 1 วัดชะแล้ 1 วัดเจาะ 1 อารามวัดป่าบางแก้ว 1 อารามวัดคันจันบางแก้ว 1 อารามวัดพะเยา 1 อารามวัดแหลม 1 อารามพระสิทธิ์แล้ที่ตรัง 1 อารามพระงามแลพระงาม 1¹

จะเห็นได้ว่าคณะสงฆ์ป่าแก้วเป็นคณะสงฆ์ที่มีอำนาจการปกครองควบคุมข้าพระโยมสงฆ์และวัดวาอารามอย่างกว้างขวาง ซึ่งอยู่นอกเหนือการปกครองของหัวเมืองอย่างเด่นชัด ควบคู่กับคณะสงฆ์กาชาดิหรือคณะลังกาชาติ ทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

คณะลังกาชาติหรือคณะกาชาดิ ตั้งอยู่ที่วัดพะโคะหรือวัดราชประดิษฐฐาน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา คำว่า กาชาดิหรือลังกาชาตินี้เดิมน่าจะเป็นคณะสงฆ์ที่สืบสายมาจากชาวลังกาแท้ ๆ คือเป็นลังกาโดยชาติกำเนิด² สำหรับสมณศักดิ์ของเจ้าคณะสงฆ์มีอยู่หลายชื่อ เช่น สมัยสมเด็จพระเอกาทศธรรมระบุว่า พระครูเทพราชเมาศิริปรมาจารย์ราชประชา หัวเมืองพะโคะ คณะลังกาชาติ³ สมเด็จพระราชมนู⁴หรือหลวงพ่อดุสิตนันทะเลจิด พระครูธรรมทิวากรบวรมนัสศรีธรรมมาทิพหัวเมืองพัทลุงเขาบรพต⁵ เป็นต้น สมณศักดิ์เหล่านี้คงเป็นเจ้าคณะกาชาดิในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ต่างวาระต่างสมัยกัน เจ้าคณะกาชาดิมีพระครูรอง 6 รูป เช่นเดียวกับเจ้าคณะป่าแก้ว ได้แก่ พระครูปลัด พระครูรอง พระครูสมุห พระครูวินัยธร⁶ พระครูอนุโลม และพระครูบาติกา แต่ที่พบ

¹หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงสาวดารเมืองพัทลุง (เพลานางเลื้อยขาว) เลขที่ 37.

²สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ. ตำนานคณะสงฆ์. 2513. หน้า 39.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชทิศเพื่อกลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 78.

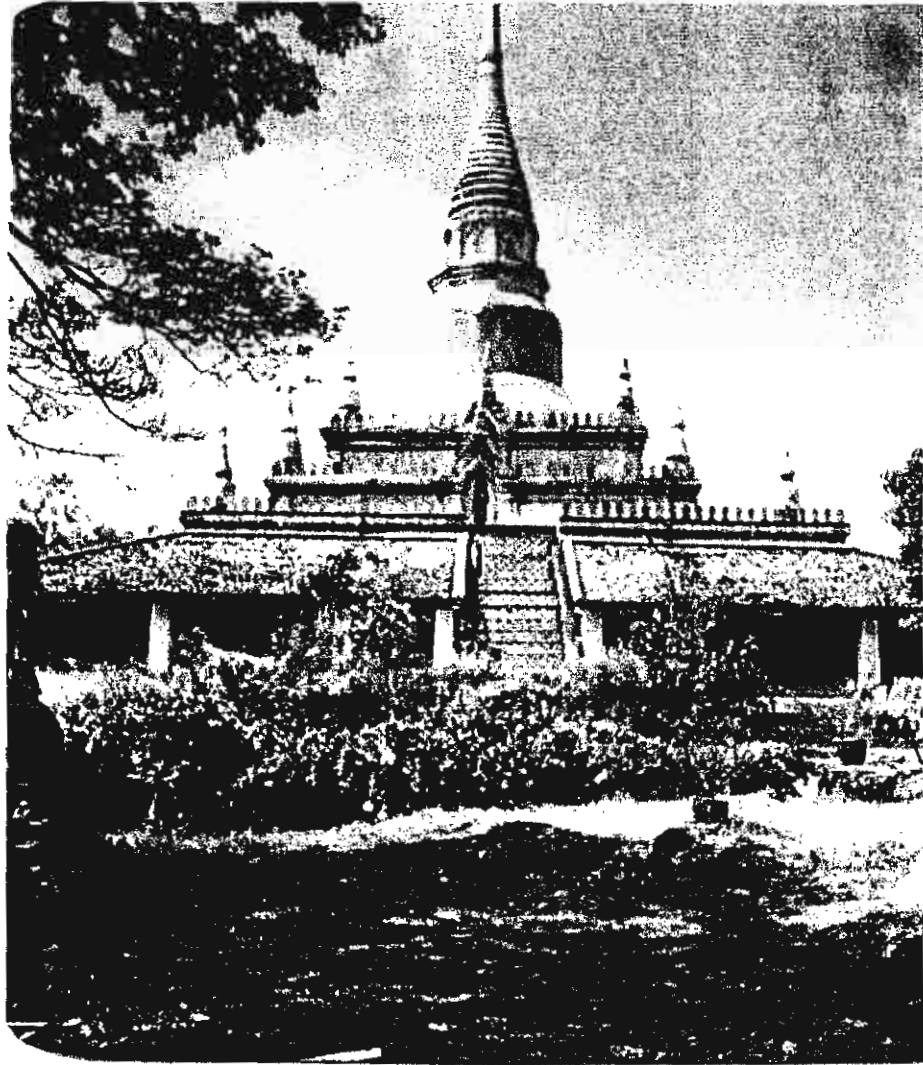
⁴เรื่องเดิม. หน้า 67.

⁵เรื่องเดิม. หน้า 63.

⁶สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 41.

ภาพประกอบที่ 4 พระมหาธาตุเจดีย์ วัดเจียนบางแก้ว อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง
ศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์ป่าแก้ว ในสมัยอยุธยา

ภาพประกอบที่ 5 พระมหาธาตุเจดีย์ วัดพะโคะหรือวัดราชประดิษฐฐาน อำเภอสทิงพระ
จังหวัดสงขลา ศูนย์กลางคณะสงฆ์ลังกาชาติสมัยอยุธยา

หลักฐานปรากฏชื่อในแผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช หรือแผนที่ภาพกัลปนาวัดพะโคะ มี 3 ชื่อ ได้แก่ “วัดไมยพระครูสุโมะพระโคะ” (พระครูสมุห) “วัดขุนจันสาวถวายพระครูวินัยธร” (พระครูวินัยธร) “วัดพระครูรองภโคะ” (พระครูรอง)¹ เจ้าคณะกาชาดมีอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ เช่นเดียวกับเจ้าคณะป่าแก้ว มีวัดและข้าพระโยมสงฆ์ขึ้นกับคณะจำนวนมาก เช่น วัดมหาการ วัดเบิก วัดโรงน้อย วัดใหม่พระครูสมุหพะโคะ วัดตะพังกร วัดพระครูรองพะโคะ วัดกระพระกัมวาจา วัดดีหลวง วัดชลอน วัดชะแมพระโพธิญาณ วัดสนามชัย วัดต้นป่าศาลาแก้ว วัดแกระ² เป็นต้น วัดเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในคาบสมุทรสทิงพระหรือด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

การปกครองคณะสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยา นับได้ว่ามีความเจริญมาก นอกจากสมณศักดิ์ของเจ้าคณะและพระครูรองดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏหลักฐานให้เห็นว่าพระเถระในสมัยนั้นทรงคุณความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและมีบทบาทสำคัญทางด้านสังคมจนได้รับสมณศักดิ์เป็นพระครูและพระมหาอีกจำนวนมาก เช่น พระครูอมฤตย์ศิริวัฒนธาตุ วัดพระมหาธาตุ (วัดสทิงพระ) พระครูมงคลราชบุรี วัดพังยาง พระครูศรีสังกร วัดนามไชย (วัดสนามชัย) พระมหาสุวรรณหงส์ วัดตะเจด พระมหาสามี วัดเขียน พระมหาเถรปลอด วัดเหยงพง พระมหาเถรศรีวัดแหลม พระมหาเถรสุมังคโล³ วัดปากบางแก้ว เป็นต้น

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หัวเมืองพัทลุงมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ โดยไม่มีการแยกคณะ แต่มีการนำชื่อคณะสงฆ์ทั้ง 4 คณะที่มีอยู่เดิม คือ คณะป่าแก้ว คณะการาม คณะกาชาด และคณะกาเดิม มาเปลี่ยนแปลงเป็นสมณศักดิ์ ได้แก่ พระครูกาแก้ว เป็นเจ้าคณะเมืองหรือพระสังฆราชา พระครูการาม พระครูกาชาด พระครูกาเดิม และมีการเพิ่มสมณศักดิ์พระสงฆ์อีก 2 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูธรรมโฆษ และพระครูธรรมจักร⁴ สมณศักดิ์พระครูทั้ง 6 ตำแหน่งใช้มาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 สมณศักดิ์ของเจ้าคณะเมืองจึงเปลี่ยนเป็นพระครูริบสังวร และยังมีตำแหน่งพระครูที่เจ้าเมืองเป็นผู้แต่งตั้งอีก 4 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูธรรมจักร พระครูธรรมโฆษ พระครูอินทโมฬี

¹หอสมุดแห่งชาติ. หมายเหตุารภาพเลขที่ 3 แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977 (แผนที่ภาพกัลปนาวัดพะโคะ)

²หอสมุดแห่งชาติ. หมายเหตุารภาพเลขที่ 3 แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977 (แผนที่ภาพกัลปนาวัดพะโคะ)

³เรื่องเดิม.

⁴สมเด็จพระยาচারราชานุภาพ. ตำนานคณะสงฆ์. 2513. หน้า 29. และ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. 2517. หน้า 188.

และพระครูเทพโมฬี¹ ส่วนเมืองสงขลานั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหัวเมืองไม่มีพระครู ซึ่งเป็นไปได้ว่าในสมัยนั้นดินแดนส่วนใหญ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่ภายใต้การปกครองของหัวเมืองพัทลุง และเจ้าเมืองสงขลาส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาอิสลามการปกครองคณะสงฆ์จึงไปรวมอยู่กับหัวเมืองพัทลุง แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองสงขลามีตำแหน่งพระครู 2 ตำแหน่ง ได้แก่ พระครูรัตนโมลีเป็นพระสังฆราชา และพระครูธรรมโมลี² จากหลักฐานดังกล่าวทำให้มองเห็นได้ว่าพุทธศาสนাবริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เสื่อมถอยลงมาก ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิรูปพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 5

3. การกัลปนาวัดบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

คำว่า “กัลปนา” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ก. เจาะจงให้ น. ที่ดินหรือสิ่งของอื่น เช่น อาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัดหรือศาสนา ส่วนบุญที่อุทิศให้แก่ผู้ตาย (ส.ป.กป.ปนา)”³ ทำนองเดียวกัน สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า

กัลปนา หมายถึง เจาะจงให้หรือมอบให้ โดยทั่วไป หมายถึง การยกที่ดินหรือสิ่งอื่น เช่น อาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัดหรือศาสนา โดยที่แต่โบราณมาเราถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ การกัลปนาที่จึงมักเป็นการพระบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาคือโดยทั่วไปเป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชูทิศที่ดินไร่นาอันเป็นของหลวงให้แก่พระสงฆ์รวมทั้งผู้คนชายหญิง ซึ่งเรียกว่า ถวายข้าพระโยมสงฆ์ให้แก่วัดเป็นเค็ดขาด ไกรจะล่วงละเมิดมิได้ และถวายธรณีสงฆ์ อันได้แก่การโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินไร่นา ถวายเป็นของสงฆ์เพื่อเก็บผลประโยชน์อุทิศแก่วัดใดวัดหนึ่งที่ทรงพระบรมราชูทศนั้น พร้อมกับให้มีพระเถระเจ้าอาวาสเป็นผู้กำกับดูแล มีผู้คนข้าพระโยมสงฆ์เป็นผู้ปรนนิบัติดูแลพระสงฆ์ ทำนาทำไร่บนที่วัดเพื่อนำพืชผลบำรุงวัด มีนายประเพณีคอยควบคุมดูแลผลประโยชน์ของวัด เป็นต้น⁴

¹หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 67.

²กรมศิลปากร. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. 2517. หน้า 188.

³ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2525. หน้า 84.

⁴สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “กัลปนาในภาคใต้”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 1. 2529. หน้า 115 - 116.

การกลัปนาวัดจึงถือได้ว่าเป็นพิธีบุญอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นในภาคใต้มาตั้งแต่อย่างน้อยในสมัยศรีวิชัย ประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 โดยนิยมขึ้นในคณะสงฆ์ฝ่ายมหายานก่อน เพื่อแข่งขันกับฝ่ายพราหมณาจารย์ ดังปรากฏในหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 23 ซึ่งจัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1318 จารึกนี้ได้กล่าวถึงพระเจ้ากรุงศรีวิชัยโปรดให้พระราชสถาปนาพระอานวยการสร้างพระปฏิมาชัยพุทธ อันเป็นมิ่งขวัญหรือสัญลักษณ์แห่งการเผด็จศึกทุกทิศ พร้อมด้วยรูปพระโพธิสัตว์ปัทมปาณีและพระโพธิสัตว์วัชรปาณี แต่ละองค์ประทับอยู่ในใจคยนิเกตะ (เจดีย์ปราสาท) องค์ละปราสาท เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ป็นธรรมเนียมที่ต้องพระราชทานข้าพระพร้อมทั้งที่ดินไร่นา เพื่อเป็นกำลังบำรุงรักษากัลปนาสถานนั้น ๆ และยังโปรดให้มีพระเถระอยู่กำกับดูแลกัลปนาสถานนั้นตามสมควร¹ ต่อมาภายหลังพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทได้นำมาปฏิบัติสืบทอดกัลปนาต่อ ๆ กันมาเป็นประเพณี

การกลัปนาในภาคใต้นั้นมีขึ้นทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการพระราชทานที่กลัปนาและถวายผู้คนชายหญิงเพื่อปรนนิบัติศาสนาทั้ง 2 ผู้คนที่พระราชทานเพื่อปรนนิบัติพุทธศาสนา เรียกว่า ข้าพระโยมสงฆ์หรือข้าพระคนทานหรือข้าโปรดคนทาน ส่วนศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า ข้าพระนารายณ์ ข้าพระอิศวร หรือข้าพระเทวรูป คนเหล่านี้มีสิทธิพิเศษเหนือกว่าบุคคลธรรมดาหลายประการ เช่น ได้รับตราภูมิคุ้มห้ามไม่ถูกเกณฑ์เดือน เกณฑ์ส่วย เกณฑ์รับศึก เกณฑ์เข้ารับราชการ ไม่ให้เจ้าเมืองและกรมการบังคับกระทวงความทั้งแพ่งและอาญาแก่บุคคลเหล่านี้ เป็นต้น² การที่จะมีการกลัปนาหรือมีพระบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาให้เกิดขึ้นได้นั้น อาจเกิดขึ้นได้ทั้งที่เป็นพระราชดำริโดยตรงหรือมีผู้นำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อโปรดเกล้าฯ พระราชทาน การขอพระราชทานที่กลัปนาสามารถกระทำได้หลายกรณี ดังนี้

1. สถานที่เหล่านั้นเคยมีการพระบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาไว้แล้ว แต่ตำราพระกลัปนาหรือพระบรมราชูทิศเดิมชำรุดสูญหาย จึงขอทำบุญระใหม่แทนตำราเดิม
2. การเกิดศึกสงคราม ข้าศึกทำลายบ้านเมืองวัดวาอาราม เป็นเหตุให้ข้าพระคนทานหลบหนีกระจัดกระจายไม่อาจรวบรวมคืนได้ด้วยขาดหลักฐานที่ดี ด้วยเหตุที่เจ้าเมืองกรมการเบี่ยงเอาข้าพระคนทานไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว หรือไปช่วยราชการงานเมืองอันขัดกับที่เคยพระราชทานไว้แต่ก่อนก็ดี จึงทำให้มีการขอพระราชทานใหม่

¹ปรีดา ศรีชลาลัย. “คำนำ”, ใน ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาสมัยอยุธยา ภาค
1. 2510. หน้า ค.

²สุริวงษ์ พงศ์ไพบูลย์. เรื่องเดิม. หน้า 115 - 118.

3. มีการสร้างหรือบูรณะศาสนสถานขึ้นใหม่ เช่น การสร้างวิหาร พระพุทธรูป เจดีย์สถาน เป็นต้น จึงขอพระราชทานให้เบิกญาติโยมและไธนาโคณคั่นตาลพลารามิสที่ภูมิสัตตขาดออกจากล้วยหลวงให้เป็นข้าพระคนทานและที่กลัปนาตามเดิม'

ส่วนดินแดนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยา มีความเจริญทางด้านพุทธศาสนาดังได้กล่าวมาแล้ว ได้พบหลักฐานว่ามีการพระราชทานพระบรมราชูทิศเพื่อกลัปนาแก้ววัดต่าง ๆ จำนวนมาก ดังที่ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ ได้กล่าวถึงการพระราชทานที่กลัปนาแก่คณะลังกาชาติวัดพะโคะทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พบว่าอย่างน้อยมี 6 ครั้ง ดังนี้

1. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยพระยาธรรมรงค์เป็นเจ้าเมืองพัทลุง (เชื่อว่าราว พ.ศ. 2057)
2. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111)
3. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งพระราชทานถวายต่อพระครูเทพราชเมลิศรีปรมาจารย์ราชประชาหัวเมืองพะโคะคณะลังกาชาติ
4. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยสมเด็จพระราชมนู (หลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดวัดช้างให้ จังหวัดปัตตานี)
5. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยพระครูธรรมทิวากรมนูศรีสังฆกรรมาพิท หัวเมืองพัทลุง (เขาบรพต)
6. การพระราชทานที่กลัปนาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2242 ซึ่งการพระราชทานครั้งนี้กล่าวถึงการกลัปนาวัดเขียนบางแก้วคณะป่าแก้ว ทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา แต่ก็มีมีการพาดพิงถึงวัดในเขตกลัปนาวัดพะโคะด้วย

ส่วนทางด้านฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาที่มีการพระราชทานที่กลัปนาแก้ววัดต่าง ๆ จำนวนมากเช่นเดียวกัน ดังที่ ชัยวุฒิ พิชะกุล² ได้กล่าวถึงไว้ว่า มีอย่างน้อย 6 ครั้ง ดังนี้

1. การพระราชทานที่กลัปนาวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111)
2. การพระราชทานที่กลัปนาวัดควนถบ พ.ศ. 2219 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "กลัปนาในภาคใต้", ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 1. 2529. หน้า 115 - 118.

²สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 41.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. เพลานางเลื้อยขาว : ศึกษาความเชื่อและพุทธศาสนาในกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก. 2536. หน้า 18 - 19.

3. การพระราชทานที่กัลปนาวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง พ.ศ. 2242 ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

4. การพระราชทานที่กัลปนาวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง พ.ศ. 2272 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

5. การพระราชทานที่กัลปนาวัดเขาอ้อ พ.ศ. 2284 ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

6. การพระราชทานที่กัลปนาวัดกุหาสวรรค์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น 1 ค่ำ ปีฉลู นกัษัตริเบญจศก (ศักราชไม่ปรากฏ)

การพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนา ข้าพระโสมงษ์ วัดสูงของอื่น ๆ และที่ภูมิตานกัลปนาให้กับคณะสงฆ์ป่าแก้ว คณะสงฆ์ลังกาชาติ และวัดต่าง ๆ จำนวนมาก บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้กล่าวมาแล้ว ได้ทำให้สถาบันทางพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมและการถ่วงดุลอำนาจในท้องถิ่น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การจรรโลงพุทธศาสนา การพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนาแก่วัดต่าง ๆ เป็นการจรรโลงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ดังเห็นได้จากพระมหากษัตริย์อยุธยาทรงให้การอุปถัมภ์พระครูอินทโมฬี เจ้าคณะป่าแก้ว ในการบูรณะซ่อมแซมวัดวาอาราม โดยได้พระราชทานข้าพระโสมงษ์ และสำเภา 3 ลำ บรรทุกธัญญาหารจากกรุงศรีอยุธยามาบูรณะวัดเขียนบางแก้วและวัดสทัง¹ และยังมีการถวายข้าพระโสมงษ์ไว้สำหรับบำรุงรักษาวัดวาอารามอีกจำนวนมาก เช่น วัดเขียนบางแก้ว มีข้าพระ 14 ห้างาน วัดพระงามสทังใหญ่ มีข้าพระ 24 ห้างาน วัดสทังน้อย มีข้าพระ 12 ห้างาน วัดตันจัน มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดปากบางแก้ว มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดแหลม มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดพะยา มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดจั้ง มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดพระมหาธาตุเจดีย์องค์ใหญ่ มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดเขียน มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดชังดาน มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดพะเจียก มีข้าพระ 5 ห้างาน วัดกุหาสวรรค์ มีข้าพระ 12 ห้างาน วัดพังยาง มีข้าพระ 7 ห้างาน วัดสวนแก้ว มีข้าพระ 7 ห้างาน วัดมหาศาล มีข้าพระ 5 ห้างาน เป็นต้น² นอกจากนี้ยังมีการพระราชทานที่เลณชุบตแก่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง และวัดพะโคะ จำนวนมาก ดังเห็นได้ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2242 ได้พระราชทานพื้นที่เลณชุบตแก่วัดเขียนบางแก้วและวัดสทังไว้ดังนี้

พระราชอุทิศภูมิตานที่เลณชุบตวัดเขียนนั้น แต่แพรกแม่น้ำบางแก้วเล่นไปตามแพรกแม่น้ำท่าช้างเล่นไปปลายคลองโพสมา ๆ เล่นไปศาลฟ้ารั้วไปสะพานเลน และเล่นไปกระวะ เล่นไปพญาเคย จนแก่งดาเสียด เล่นตามลำคลองน้ำพะเกิด จนทะเลสาบเป็นแดน และ

¹หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงศาวดารเมืองพัทลุง (เพลนางเลือดขาว) เลขที่ 37.

²คลัง ดัญจนะ. ตำราพระเพลาวัดบางแก้ว. 2513. หน้า 9 - 12.

พระราชอุทิศที่ภูมิลานเลณภูบาลวัดสทัง แต่ลำนน้ำบางแก้ว แล่นขึ้นไปท่าแม่นางพรหม
แล่นไปหลาวหลุด ไปสะพานกะลุดง แล่นไปกลางควนกะช้าง แล่นไปหลักชุมแสง แล่น
ไปหลักม่วงเม่นาโดนค ไปคลองสาโหด แล่นไปควนกะทุ ไปคลองกำมะระไส ไปแม่น้ำ
ทิศอุดรแม่น้ำวัดควนทิญาน แล่นไปประวะมา แล่นไปปากแม่ดินทะเลสาบเป็นแดน¹

ส่วนวัดพะโคะมีที่ภูมิลานเลณภูบาลกว้างขวางมาก ทิศเหนือจดแหลมตุมพุก (พงสาวดาร
เมืองพัทลุงระบุว่าจดเขาพังไกรและควนชลิค) เมืองนครศรีธรรมราช ทิศใต้จดหัวเขาแดง เมือง
สงขลา ทิศตะวันออกจดอ่าวไทย และทิศตะวันตกจดทะเลสาบ²

จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่าพื้นที่กัลปนาวัดมีกว้างขวางมากครอบคลุมพื้นที่ทางด้านฝั่ง
ตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง บางส่วนของอำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว
จังหวัดพัทลุงเกือบทั้งหมด ส่วนทางด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบครอบคลุมพื้นที่คาบสมุทรสทิง
พระ จังหวัดสงขลาทั้งหมด และบางส่วนของอำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่และอำเภอหัวไทร
จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่เหล่านี้วัดจัดเก็บผลประโยชน์นำมาบำรุงพุทธศาสนาใช้เป็นค่าอุปการะ
ทอง สร้างหรือบูรณะพระพุทธรูป เจดีย์ กุฏิ วิหาร และค่าอุปการะบูชาพระตามวัดต่าง ๆ³ พุทธ
ศาสนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงได้รับการทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองตลอดสมัยอยุธยา

2. การขยายตัวของชุมชน จากการพระบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาข้าพระโยมสงฆ์และพื้นที่
แก่คณะสงฆ์ป่าแก้ว วัดเขียนบางแก้ว และคณะสงฆ์กาชาติ วัดพะโคะ หัวเมืองพัทลุง ทำให้ข้า
พระโยมสงฆ์ได้ทำเรือกสวนไร่นาบนที่ดินกัลปนา เพื่อนำผลผลิตมาบำรุงวัด จึงทำให้เกิดชุมชน
กระจายไปตามพื้นที่กัลปนาอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ ที่อยู่ในการควบคุมดูแลของ
คณะสงฆ์ป่าแก้วและคณะกาชาติ เช่น ชุมชนที่วัด ชุมชนพระเกิดหรือชุมชนที่คชทางด้านฝั่งตะวัน
ตกของทะเลสาบสงขลา⁴ ชุมชนบ้านขุนช้าง ชุมชนบ้านนอกส่วย ชุมชนบ้านนายพรหมหัวงาน ทาง

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระ
ตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 32 - 34.

²ชัย สัจจาพันธุ์. ประวัติวัดพะโคะและประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะ (หลวงพ่อดวงเหียบบ่น้ำ
ทะเลเจ็ด). 2525. หน้า 11.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. เรื่องเดิม.
หน้า 34.

⁴หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงสาวดารเมืองพัทลุง (เพดานางเลียดขาว) เลขที่ 37.

ด้านฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา¹ เป็นต้น ในแต่ละชุมชนก็จะมีวัดบวรหรือวัดที่ขึ้นกับคณะ ป่าแก้วและคณะกาชาดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านสทังมีวัดสทัง ชุมชนบ้านพระเกิดมี วัดพระเกิด ชุมชนบ้านชะเมมีวัดชะเม ชุมชนบ้านโรงมีวัดโรงเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นต้น ด้วย เหตุนี้จึงทำให้มีการขยายชุมชนควบคู่กับการสร้างหรือการบำรุงรักษาวัดให้เป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทาง จิตใจและสังคมร่วมกันของชุมชน

3. การถ่วงดุลอำนาจ เมื่อคณะสงฆ์ป่าแก้วและคณะสงฆ์กาชาดมีอำนาจในการควบคุม กำลังคนและที่ดินในรูปของกรมวัด มีขุน หมื่น สมุหบาญชี ข้าพระโยมสงฆ์อยู่ภายใต้การปกครอง จึงทำให้สถาบันสงฆ์มีอำนาจสิทธิ์ขาดไม่ขึ้นกับเจ้าเมืองและกรมการเมือง ผลประโยชน์ที่มีอยู่ในการ ควบคุมของกรมวัดมีจำนวนมาก จนบางครั้งทำให้เกิดความขัดแย้งกับเจ้าเมืองและกรมการเมือง เพราะทำให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองขาดผลประโยชน์จากที่ดินและส่วยสาอากรข้าคน จึงทำให้พบ บ่อยครั้งว่าเมื่อใดที่บ้านเมืองไม่สงบ เจ้าเมืองและกรมการเมืองมักจะนำคนของวัดหรือพวกข้าพระ โยมสงฆ์ไปใช้ประโยชน์ทางราชการและประโยชน์ส่วนตัว ทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างวัดหรือคณะ สงฆ์กับเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองอยู่เสมอ ทางคณะสงฆ์จึงมักจะทำเรื่องฟ้องเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา ให้พระมหากษัตริย์ทรงทราบและทรงโปรดเกล้าฯ ให้ห้ามปรามเจ้าเมืองหรือกรมการเมือง ให้คืนคน ของวัดให้คงตามบัญชีเดิมที่ทรงพระบรมราชูทิศไว้ บางครั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระตำราใหม่หาก ของเดิมชำรุดหรือสูญหาย ดังที่กัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุงได้ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า

แลพระยาเจ้าเมืองพัทลุง แลปลัดเจ้าเมือง แลกรมการเมือง แลเมืองอันขึ้นแก่เมืองพัทลุง แลได้ทำตามพระฎีกาเลตราพระราชโองการมิให้เอาข้าพระเชิงกุฎีศาลาล้า (โปรด) คน ทาน ๆ พระกัลปนาไปใช้แล ได้ทำตามพระตำราแลฎีกาเลตราพระราชโองการแลพระศาสนา อาราม ซึ่งพระราชอุทิศรุ่งเรื่องมิให้ครทานถวายพระราชกุศลแก่พระยาเจ้าเมืองปลัดเจ้าเมืองแล กรมการเมืองทั้งปวงนั้น²

เหตุการณ์ที่เจ้าเมืองกรมการเมืองเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากข้าพระโยมสงฆ์คงเกิดขึ้น หลายครั้งในสมัยอยุธยา ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2242 ทรงโปรด เกล้าฯ ให้ห้ามเจ้าเมืองและกรมการเมืองทั้งหลายแสวงหาผลประโยชน์จากกัลปนาวัดคณะป่าแก้วหัว เมืองพัทลุง ดังที่เอกสารกัลปนาวัดได้ระบุไว้ว่า

¹หอสมุดแห่งชาติ. หมู่ตำราภาพเลขที่ 3 แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977 (แผนที่ ภาพกัลปนาวัดพะโคะ)

²หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/18 พงสาวดารเมืองพัทลุง (กัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง) เลขที่ 37/ต.

ให้เอาคนเชิงกุกีลบาลในอารามวัดเขียนวัดสทังเบิกเดิมประเพณีโดยตำรานั้นให้ไปเบิกเอา
 ส่วน และเบี้ยค่านาอากรพนัดที่กรมการ เอาแก่เชิงกุกีลบาล ข้า (โปรด) คนทาน พระ
 กัลปนาเหนือตำราพระราชโองการ แต่ปีขุนเอกศกมาถึงปีจอโทศก ให้พระครูหัวเมืองมราม
 คณะป่าแก้ว เดิมประเพณีในอารามวัดเขียนวัดสทัง และอารามขึ้นคณะป่าแก้ว โดยมีพระ
 ตำราเดิม ให้เป็นไม้ อัฐปนทำอารามนั้น และให้ห้ามเจ้าเมือง ปลัดเจ้าเมือง และกรมการ
 ทั้งหลายมิให้เอาค่านาอากรที่ภูมิตานพระกัลปนา และห้ามมิให้เอามรดกเจ้ากูสงฆ์ เชิงกุกีล
 บาล¹

การที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนาใน
 บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงเป็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ที่จะเพิ่มอำนาจบทบาทให้กับ
 สถาบันสงฆ์มากขึ้น เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจและป้องกันเจ้าเมืองและกรมการเมืองมีอำนาจมากเกินไป
 โดยเฉพาะพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยาจึงยากต่อการควบคุม
 นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นดินแดนที่ติดต่อกับหัวเมืองมลายูที่คนส่วนใหญ่
 นับถือศาสนาอิสลาม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ที่การกัลปนาวัดเป็นส่วนหนึ่งของการสกัดกั้นอิทธิพล
 ศาสนาอิสลาม

4. ผู้นำทางวัฒนธรรม นอกจากการเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์บริเวณกลุ่มทะเลสาบ
 สงขลาแล้ว คณะป่าแก้วและคณะกาชาดหัวเมืองพัทลุงยังเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่ง
 เป็นการกำหนดบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์และข้าพระโยมสงฆ์ ดังที่ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์² ได้
 กล่าวถึงบทบาทของพระครูเจ้าคณะสงฆ์ไว้ว่า ให้พระครูเจ้าคณะช่วยการพระราชพิธีตรุษสารท งาน
 ลากพระถวญพระราชกุศล และมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน ขุน หมื่น สมุหบาญชี ข้าพระโยมสงฆ์
 ทั้งหมดไม่ให้ประพฤติชั่ว นอกจากนี้การพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนาทำให้มีการสืบทอดประเพณี
 กัลปนาที่บูรพกษัตริราชได้พระราชทานไว้ ในยามที่เกิดศึกสงครามหรือวัดวาอารามถูกทำลายหรือ
 ชำรุดทรุดโทรม ขาดการบำรุงรักษา เป็นเหตุปัจจัยให้เอกสารหรือพระเพลาดารากัลปนาสูญหาย จึง
 เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะสงฆ์ที่จะเป็นผู้ดำเนินการเรียกร้องสิทธิให้มีการพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนาอุทิศ
 ที่ดิน ข้าพระโยมสงฆ์ หรือการจัดทำเพลาดารารุ่นใหม่ เพื่อทำหน้าที่รวบรวมผู้คนที่จะจัด
 กระจายให้มาตั้งรวมกันเป็นชุมชนในพื้นที่ภูมิตานหรือพื้นที่กัลปนาบนพื้นฐานความเชื่อความศรัทธา

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระ
 ตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 17 - 18.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัยพุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก
 สมัยกรุงศรีอยุธยา. 2523. หน้า 44.

อันเดียวกัน คือ การยอมรับนับถือพุทธศาสนาที่มุ่งให้ทุกคนทำความดีละเว้นจากการทำชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์

4. การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442

การศึกษาของพระสงฆ์และพุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 ยังมีการศึกษากันน้อยมากและยังไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาพระปริยัติธรรมของไทยพอจะมีหลักฐานเชื่อถือได้ว่า มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพระเจ้าลิไท¹ ต่อมาในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ได้ส่งเสริมให้กุลบุตรได้บวชเรียนมากขึ้น ทำให้พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีกุลบุตรได้เข้ามาบวชในพุทธศาสนาจำนวนมาก แต่ก็มีบวชเป็นพระภิกษุสามเณรจำนวนหนึ่งเพื่อหนีราชการมิได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย กลับไปเรียนเครื่องานวิชา ซึ่งเป็นเหตุให้พุทธศาสนาหมวมอง จึงได้ทรงให้ขุนหลวงสรศักดิ์จัดการสอบพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ผู้ใดสอบได้ก็ให้คงอยู่เป็นพระภิกษุหรือสามเณรต่อไป ผู้ใดสอบตกก็โปรดให้ลาสิกขาและดำเนินคดีตามกฎหมายเมือง ด้วยสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้มีการศึกษาและสอบพระปริยัติธรรมตั้งแต่นั้นมา กุลบุตรที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนาทุกรูปจึงต้องศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งการศึกษามีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อการธำรงไว้ซึ่งพุทธศาสนา ประการที่ 2 เพื่อกำจัดผู้เข้ามาอาศัยพุทธศาสนาโดยวิธีการอันไม่ชอบธรรม และประการที่ 3 เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนา²

ส่วนการศึกษาของพระสงฆ์บริเวณหัวเมืองก็คงจะมีการศึกษาเช่นเดียวกับในกรุงศรีอยุธยา แต่การศึกษาจะพบในหัวเมืองใหญ่ ๆ เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น และหากจะศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูง ๆ ขึ้นไปก็ต้องเดินทางไปศึกษาที่เมืองหลวงหรือกรุงศรีอยุธยา ดังกรณีการศึกษาของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สมัยก่อน พ.ศ. 2442 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังได้กล่าวแล้วว่าหลักฐานที่เกี่ยวกับการศึกษาของพระสงฆ์สมัยอยุธยาพบน้อยมาก แต่ที่พอจะอ้างอิงได้ปรากฏในตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดหรือสมเด็จพระเจ้าพะโคะ ได้กล่าวถึงการศึกษาพระธรรมวินัยของหลวงพ่อทวดไว้ว่า

¹ กรมการศาสนา. ประวัติการศึกษาของสงฆ์. 2527. หน้า 12.

² เรื่องเดิม. หน้า 16.

อยู่มากมายนั่นก็ค่อยจำเรณูอายุสภาวะแล้ว แลบิดาก็นำเอาไปบวชไว้วัดกุฎีหลวง ซึ่งสมเด็จพระจอมอยู่ณั้้น แลก็ให้ชื่อว่าเจ้าณรงฺกู แลชั้ด้นก็ให้ร่ำเรียนเขียน นโม ก ข เลขอมไทยจบ แล้วจึงเรียนธรรมบททศชาติ ณ สมเด็จพระชินเสน ณ วัดศรีกุญฺจ¹

ในทำนองเดียวกัน เจ้าอธิการลัน กาญจน (พระครูอภิรักษ์ชุมพลเขต) อดีตเจ้าคณะตำบลชุมพล และตำบลคีหลวง วัดคีหลวง อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา ได้กล่าวถึงการศึกษาพระธรรมวินัยของหลวงพ่อทวดไว้ว่า “เมื่อเจ้าปู่บรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ตั้งหน้าศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมคคา พาหุ โมทนาทาน เป็นต้น”² หลังจากนั้นจึงเดินทางไปศึกษามูลกัจจายน์ที่วัดสิริยังจนจบแล้วจึงเดินทางไปเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยที่สูงขึ้น เมื่ออายุครบบวชจึงได้อุปสมบทโดยมีพระมหาเถรปิยทสฺสีเป็นพระอุปัชฌาย์ ให้นามว่า “เจ้าสามิราม”³ หรือเจ้าสามิราม ต่อมาจึงได้โดยสารเรือสำเภาเดินทางเข้าไปสู่กรุงศรีอยุธยา ได้ไปพักจำพรรษาที่วัดแค และไปเรียนพระธรรมวินัยที่วัดมณโฑนาวาส จนมีความรู้แตกฉานทางพุทธธรรม ได้รับสมญานามว่า “พระรามนักปราชญ์”⁴ เป็นผู้ที่มีความชอบมากที่สามารถแปลธรรมะชนะพราหมณ์ชาวสิงห์พ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระสามิรามเป็นพระราชนูนิ⁵ หรือสมเด็จพระเจ้าพะโคะ กลับออกมาบูรณะวัดพะโคะจนเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางการปกครองคณะสงฆ์

จากหลักฐานดังกล่าวจึงพอจะอนุมานได้ว่า ในสมัยอยุธยาการศึกษาของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยเบื้องต้นหรือเพียงพื้นฐาน โดยเริ่มต้นจากการศึกษามูลกัจจายน์ธรรมบททศชาติและพระอภิธรรม และหากจะศึกษาธรรมชั้นสูงขึ้นก็ต้องเดินทางไปศึกษาที่เมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา ในสมัยนั้นนอกจากพระสงฆ์จะศึกษาพระธรรมวินัยแล้ว ยังศึกษาความรู้ทางไสยศาสตร์ควบคู่กันไปด้วย เพราะเป็นวิชาที่สามารถนำมาใช้แก้ภูตสังคม ป้องกันอันตรายในยามศึกสงครามเป็นขวัญกำลังใจแก่นักรบหรือบางครั้งใช้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้กับ

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 74.

²เจ้าอธิการลัน กาญจน. ประวัติสมเด็จพระเจ้าพะโคะราชานุสามิรามคุณูปมาจารย์เหยียบน้ำทะเลเค็มกลับจิตเท่าทองเกวียน. 2506. หน้า 29.

³คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. เรื่องเดิม. หน้า 74.

⁴เรื่องเดิม. หน้า 75 – 76.

⁵หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์). พงศาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 10 – 11.

ประชาชนทั่วไป ไสยศาสตร์จึงเป็นวิชาที่นิยมศึกษาทั้งพระสงฆ์และฆราวาสหรือประชาชนทั่วไป ดังปรากฏหลักฐานในพงสาวดารเมืองพัทลุงว่า เจ้าอินทร์บุตรของปะขาวสนกับนางเป้า ชาวบ้านสทัง หัวเมืองพัทลุง ได้ไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่เมืองนครศรีธรรมราช ได้เรียนรู้ทางไสยศาสตร์และ อรรถธรรม เจ้าอินทร์หรือพระสามอินทร์ได้เดินทางเข้าไปกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระมหา จักรพรรดิ ครั้นนั้นในกรุงศรีอยุธยามีศึกล้อมกรุงอยู่ พระสามอินทร์เข้ารับอาสาขอฆ่าตัวหนึ่งกับคน 500 บวชเป็นปะขาวออกทำเวทมนตร์ให้ข้าศึกงวยงมีความกลัวหนีกลับไป¹ เหตุการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานในเพลานางเลื้อยขาวดังระบุไว้ว่า

แลก็รับอุปสมบท ณ เมืองนครศรีธรรมราชก็โดยสารไปถึงเมืองหลวงนั้น อนึ่งในกรุงพระ มหานครศรีอยุธยานั้นศึกโรมรณำโกดก็พัดเมืองสามรอบ จึงสงครามแห่งฝ่ายหลวงเจ้าเห็น จะพ่ายแพ้ไชร์ จึงมีพระบงคนให้จัดหาอาสาไชร์ แลจึงพระหมื่นออกอาสาศึกแลจึงขอฆ่าตัว หนึ่ง ปะขาว 500 ก็ออกไปประจัญด้วยศึกพ่ายแพ้ก็ยงงแล่นกลับไปหาเมืองมันเองนั้น²

จากความคิดเห็นความชอบในการอาสาออกรบศึกโดยการให้เวทมนตร์คาถาทำให้ข้าศึกหนีไป พระสามอินทร์มีความชอบมากจึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่พระครูอินทโมฬีศรีนันทราชูถทัณฑ์ตามนิตี ศรีราชปัญญาปรมาจารย์านุชิต พิพิธรัตนราชวงศ์ พงศกัศิศรีสาขบุตรอุปดิษเฐร เจ้าคณะป่าแก้ว หัวเมืองพัทลุง³

การศึกษาของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้นิยมศึกษาพระธรรมวินัยและไสย ศาสตร์ควบคู่กันมาตลอดสมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังปรากฏหลักฐานให้เห็นว่า พระสงฆ์นิยมศึกษาทางไสยศาสตร์ ดังเห็นได้จากกรณีพระมหาช่วย วัดป่าเลไลยก์ (วัดป่าลิไลยก์) หัวเมืองพัทลุง เป็นผู้มีความรู้ทางไสยศาสตร์ ได้สร้างตะกรุด ผ้าประเจียดให้ไพร่พลแล้วรวบรวม เป็นกองทัพไปต้านทานพม่าที่ตำบลท่าเสม็ด เมืองนครศรีธรรมราช ในคราวสมัยสงคราม 9 ทศ พ.ศ. 2328 แต่ไม่ทันได้รับพม่าถอยทัพกลับเสียก่อน ในเรื่องนี้พงสาวดารเมืองพัทลุงได้ระบุไว้ว่า “ฝ่ายพระยาพัทลุง (คงเหล็ก) กับพระมหาช่วยวัดป่าเมืองพัทลุง ผู้มีความรู้ในทางไสยศาสตร์ ลง เลขยันต์ตะกรุดผ้าประเจียดให้พวกพลแต่งทัพออกรับทัพพม่าที่ตำบลคลองท่าเสม็ด พม่าได้มาตั้งค่าย

¹หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). พงสาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 6 – 7.

²หอสมุดแห่งชาติ. 001.4/26 พงสาวดารเมืองพัทลุง (เพลานางเลื้อยขาว). เลขที่ 37.

³หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). เรื่องเดิม. หน้า 7.

ประชิดเข้าแล้วคนสะฟ้ากคลอง แต่หาได้รับกันไม่ พม่าเลิกทัพกลับไปเสียเอง”¹ ซึ่งในเรื่องนี้สอดคล้องกับพงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ดังระบุไว้ว่า

ฝ่ายข้างเมืองพัทลุง เจ้าเมืองกรมการได้แจ้งว่า เมืองชุมพร เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่ข้าศึกแล้ว จึงปรึกษากันคิดจะยกครอบครัวหนี ยังมีพระสงฆ์องค์ 1 ชื่อมหาช่วยเป็นเจ้าอธิการวัดในแขวงเมืองพัทลุง ลำแดงวิชาเวทมนตร์ลงเลขยันต์ กะตุคประเจียดมงคลให้แก่กรมการ นายบ้านชาวเมืองทั้งปวงคนเหล่านั้นก็นิยมยินดีถือมั่นเอาสิ่งนั้นเป็นเครื่องป้องกันศาสตราวุธ พาให้ใจกล้าขึ้นถึงอาจสู้รบด้วยพม่าได้ กรมการจึงจัดพลได้พันเศษ แล้วเชิญท่านมหาช่วยอาจารย์ขึ้นคานหาม (นัยหนึ่งว่าขี่ช้างมาในกองทัพด้วย) ยกออกมาตั้งคอยรบทัพพม่าอยู่กลางทางห่างเมืองพัทลุง พระมหาช่วยมีปืน 2 กระบอกขุดดินส่งให้ศิษย์เดินยิงมาหน้าช้าง พม่าเข้าศึกดูเห็นเป็นกองทัพใหญ่ยกมาก็แตกหนีไป²

หลังเสร็จศึกพระมหาช่วยมีความชอบมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลาสิกขา แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาทุกขราษฎร์ ผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง³ จึงถือได้ว่าในสมัยนั้นทั้งพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปนิยมศึกษาไสยศาสตร์กันอย่างแพร่หลาย โดยผสมผสานกับพุทธศาสนาทำให้เกิดขวัญกำลังใจและความเชื่อมั่นในตนเองสูง ซึ่งเป็นผลดีต่อการปลุกใจไพร่พลในการออกรบเพื่อป้องกันบ้านเมือง ส่วนการศึกษาทางพระธรรมวินัยนั้น พระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีการศึกษาในหัวเมืองเป็นเพียงพุทธศาสนาเบื้องต้น ยังไม่มีสำนักเรียนพุทธศาสนาชั้นสูงในบริเวณนี้ ดังนั้นพระสงฆ์ที่มีความสนใจจนขวนขวายจะศึกษาพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง จึงต้องเดินทางเข้าไปศึกษาที่กรุงเทพมหานคร ดังเห็นได้จากกรณีของพระอุดมปิฎก (สอน พุทธสรเถระ) ชาวบ้านสุนทรา ได้อุปสมบทที่วัดสุนทราวาส ตำบลปิ่นเต อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง แล้วได้เดินทางเข้าไปกรุงเทพฯ ศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดหงส์รัตนาราม จนสอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระอุดมปิฎก” และเป็นเจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม ซึ่งขณะนั้นว่างเจ้าอาวาส⁴ ดังระบุไว้ในจารึกบนแผ่นหินอ่อนภายในอุโบสถ วัดสุนทราวาสว่า

¹หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). พงสาวดารเมืองพัทลุง. 2515. หน้า 25.

²หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร). “พงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช”, ใน ประชุมพงสาวดารเล่ม 31. 2512. หน้า 10 – 11.

³หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์). เรื่องเดิม. หน้า 25.

⁴พระเทพญาณโมลี (มณฑล). “ประวัติและงานของพระอุดมปิฎก”, ใน อนุสรณ์การจัดงานหล่อรูปพระอุดมปิฎก (สอน พุทธสรเถระ ป.ศ.9). 2542. หน้า 21 – 22.

พระพุทธศักราชล่วงแล้ว 2385 พรรษา ปีชวด จัตวาศก ข้าพระพุทธเจ้าพระพุทธสรภิกขุ
เดิมอยู่เมืองภักทลงมาอยู่ ณ วัดหงษ์ ในกรุงเทพมหานคร สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้
นามบัญญัติชื่อ พระอุดมปิฎก ได้สร้างพระอุโบสถและโรงการุเรียนเลขมูลไว้ที่วัดนี้อัน
เป็นที่เล่าเรียน นโม ก ข ตั้งแต่เป็นทารกนั้นมา มีปัญญาภักทลงสู้เป็นอุปการช่วยกระทำให้
จึงสำเร็จในการวัดทั้งปวงและการฉลองนั้นได้กระทำในปีฉลูเบญจศก ขอเป็นอุปนิสัยแก่พระ
นฤพานเถิด¹

การศึกษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงต้นสมัยรัตน
โกสินทร์นี้คงไม่ต่างไปจากสมัยอยุธยามากนัก แต่ก็ไม่มีหลักฐานชัดเจนที่จะชี้ให้เห็นว่ามีการศึกษาที่
เป็นระบบอย่างไรบ้าง หากพิจารณาจากหลักฐานวรรณกรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งแต่ง
หรือคัดลอกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของผู้รับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้พบว่า มีวรรณกรรม
พุทธศาสนาจำนวนมาก เช่น พระอภิธรรม พระปรมัตต์ พระมัลย์ สุตติกรรม สุปิน พระเจ้า
สามเณร เวสสันดร เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงภูมิธรรมของพระสงฆ์และปราชญ์ใน
ท้องถิ่น ซึ่งได้ผ่านการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแตกฉาน จึงสามารถแต่งหรือรจนาวรรณกรรมดัง
กล่าวได้อย่างลึกซึ้ง และหลักฐานเหล่านี้บางส่วนได้สืบทอดกันมาจนปัจจุบัน

2. พุทธธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พุทธธรรมหรือศาสนธรรมที่พระภิกษุสามเณรและประชาชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
ได้ศึกษาและปฏิบัติมักจะเกี่ยวกับเรื่องพระรัตนตรัย นรก – สวรรค์ นิพพาน โลกพระศรีอาริย
เมตไตรย และเรื่องของศีล ฯลฯ พุทธธรรมเหล่านี้จะปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมหลายเรื่อง
เช่น กัลปนาวัด พระอภิธรรม พระปรมัตต์ พระมัลย์ ชาดกต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

2.1 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีความ
เชื่อว่าการสร้างศาสนวัตถุและศาสนสถานเป็นพุทธบูชาจะทำให้ตนได้บุญกุศลเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำ
คนไปสู่นิพพาน จึงทำให้พระภิกษุสามเณรและประชาชนทั้งระดับเจ้าเมือง กรมการเมือง และ
ประชาชนทั่วไปนิยมสร้างวัตถุในพุทธศาสนาถวายเป็นพุทธบูชา ดังตัวอย่างพระยาพัทลุง (ทองขาว)
และหลวงสอนเสนี ได้สร้างพระพุทธรูป 2 องค์ ไว้ที่วัดวัง เมื่อ พ.ศ. 2359 เพื่อเป็นบุญกุศลอัน
เป็นปัจจัยสู่นิพพาน และได้จารึกไว้ที่ระเบียงกด วัดวัง ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง ระบุไว้ว่า

โธโหมอะถาคะเต กาเล นิพพานะ ปังจะโยโหติ พระพุทธรูป 2 พระองค์แลเพดานห้องนี้
หลวงสอนเสนีมุทินาหาด้วย ฯพลฯ หัวเจ้าท่านพระยาพัทลุงพร้อมด้วยบุตรภรรยาสร้างไว้ใน

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 8.

พระศาสนา ลงรักประดิษฐาน แลวาดเขียนทำสำเร็จแล้ว ได้ฉลองเมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน 7 ขึ้น 15 ค่ำ จุลศักราช 1178 ปีชวด อัฐศก แต่พระพุทธรักราชล่วงไปแล้วได้ 2359 พระวันสาเศษเดือนหามิได้ เศษวันได้ 29 วัน ถ้าบุคคลผู้ใดอ่านดูรู้แล้ว ขอมุทิตา ส่วนบุญด้วยเถิด¹

นอกจากนี้การสร้างหนังสือพระมาลัยถวายวัดจะทำให้เกิดบุญกุศลนำไปสู่การบรรลุนิพพานดังหลักฐานในหนังสือพระมาลัยฉบับวัดโพธิ์เค็ด ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง พ.ศ. 2393 ระบุไว้ว่า

ศุภะนะมัตถุ พระพุทธรักราชล่วงแล้ว ได้ ๒๓๕๓ พระวันสาเศษเดือนล่วงแล้ว เก้าเดือน ยี่สิบวันอธิกมาสปีจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ ฯ ข้าฯ คุณปลัดกรมแม่เอากิริยากับบุตร พ่อท้าวชายพี่ แม่พลอยหญิง แม่พันหญิง สร้างหนังสือมาลัย ขอให้สำเร็จแก่พระนิพพานเถิด²

ส่วนพระมาลัยอีกฉบับหนึ่งเป็นของวัดโพธิ์เค็ดเช่นเดียวกันแต่เขียนขึ้น พ.ศ. 2419 ได้กล่าวถึงการสร้างหนังสือพระมาลัยถวายวัดจะเป็นปัจจัยบรรลุนิพพานไว้สอดคล้องกัน ดังได้ระบุไว้ว่า

พระพุทธรักราชล่วงแล้วสองพันสี่ร้อยสิบเก้าพรรษา ปีชวดอัฐศก แม่มามารดาขุนชาญฤทธิ์ ไกรเลดตะแนนผู้บุตร มีใจศรัทธาบริจาคทรัพย์ซึ่งหนึ่ง สร้างพระมาลัยเล่มนี้ไว้ในพระศาสนา นิพานะปัจจะโยโหตุ ขอจงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานอนาคตกาล ในกาลภายพากหน้า ซึ่งจะมาโน้นเถิด^๕

วัน ๒ + ๕ ค่ำปีฉลูนพศก ศักราชล่วงแล้วสองพันสี่ร้อยสิบเก้าพันสา แม่มามารดา ขุนชาญฤทธิ์ไกร สองคนแม่ลูกมีใจศรัทธาสร้างพระมาลัยไว้ในพระศาสนา คิดเป็นมุลราคา + หนึ่ง นิพานะ ปัจจะโยโหตุ จงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน อนาคตกาล ในกาลภายพากหน้า โน้นเถิด^๖

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปและหนังสือพระมาลัยถวายวัดเป็นพุทธบูชาแล้ว การสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุถวายพระพุทธเจ้าก็ถือว่าเป็นพุทธบูชาชั้นสูงอันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ผู้สร้าง

¹ ชาญฉิม พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 7.

² พระมาลัยฉบับนี้ปัจจุบันเก็บไว้ที่วัดโพธิ์เค็ด หมู่ที่ 9 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.

³ เรื่องเดิม.

บรรลุนิพพานได้ในอนาคตกาล ดังจารึกในแผ่นอิฐ พ.ศ. 2414 ขุดพบในเจดีย์วัดแจ้ง (ร้าง)¹ ตำบล
ลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้ระบุไว้ว่า

พระพุทธศักราชล่วงแล้ว 2414² พระวสาปีกุนสัปตศกเดือนเก้าขึ้นสิบสี่ค่ำ วันพุธท่านคณะ
ลังกาแก้วพร้อมด้วยพระสงฆ์ ท่านเจ้าเมืองพระหลวงกรมการญาติโยมทวยหาญโมทนาสร้าง
พระเจดีย์องค์นี้ไว้ในพระศาสนา เป็นพุทธบูชา จดลงพระเดชพระคุณ สมเด็จพระพุทธเจ้า
ปราบเท่าถ้วน ๕๐๐๐ พระวสาแล ฯ นิพพานปัจโยโหตุเม³

หลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นได้ว่าการสร้างศาสนวัตถุและศาสนสถานถวายวัดของพุทธศาสนิก
ชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีความประสงค์เพื่อสะสมบุญมุ่งสู่การบรรลุนิพพานในอนาคต
กาล ซึ่งทำให้เห็นได้ว่าคำว่า “พระนิพพาน” ในความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้น เป็น
เรื่องของการหลุดพ้นจากโลกนี้ในอนาคตกาลหรือเป็นเรื่องของโลกหน้า

2.2 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับนรก – สวรรค์ พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
มีความเชื่อเกี่ยวกับนรก – สวรรค์ ว่า ผู้ใดกระทำความชั่วย่อมได้รับความสุขไปเสวยสมบัติในทิพย์
วิมานบนสวรรค์ ผู้กระทำความชั่วย่อมได้รับความทุกข์ทรมานในนรกขุมต่าง ๆ ตามกรรมที่หนัก – เบา
โดยเฉพาะการนำสิ่งของหรือสมบัติของวัดหรือพุทธศาสนาไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่ได้รับ
อนุญาตถือว่าเป็นกรรมหนัก ตายไปจะต้องไปใช้กรรมในเมืองนรก ดังกรณีการกลบนาวัดพะโคะ
สมัยอยุธยาที่เชื่อว่า หากผู้ใดปฏิบัติตามพระราชโองการที่ได้พระราชอุทิศข้าพระโสมสงฆ์เพื่อกลบนา
วัดพะโคะ ผู้นั้นก็จะได้พบกับความสุข หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามนำข้าพระโสมสงฆ์ไปใช้ประโยชน์
ส่วนตัว ผู้นั้นก็จะพบกับความทุกข์ ตายไปจะตกนรกอเวจี ดังระบุไว้ในกลบนาว่า

ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์วัดโพเค็ด หมู่ที่ 9 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง
พัทลุง จังหวัดพัทลุง.

²พ.ศ. 2414 ตรงกับปีมะแม ตรงกับปีชวด สัปตศก เดือน 9 ขึ้น 14 ค่ำ ตรงกับวัน
จันทร์ไม่ใช่วันพุธ ปีและศักราชนี้ น่าจะผิด สำหรับปีกุน สัปตศกนั้นตรงกับ พ.ศ. 2418 เดือน 9 ขึ้น
14 ค่ำ ตรงกับวันอาทิตย์ ซึ่งไม่ตรงกับจารึก แต่คงสันนิษฐานได้ว่าจารึกนี้นับปีศักราชตามแบบลังกา
คือ นับปีปัจจุบันเป็น 1 ปี เช่น พ.ศ. 2545 ของลังกาเป็นปี พ.ศ. 2546 คือนับเร็วไป 1 ปี เป็นต้น
ดังนั้น พ.ศ. 2414 ตามแบบลังกา ตรงกับ พ.ศ. 2413 ตามแบบไทยซึ่งตรงกับปีมะเมียโทศก เดือน 9
ขึ้น 14 ค่ำ ตรงกับวันพุธที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2413 จึงจะสอดคล้องและใกล้เคียงกับปีในจารึกมาก

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. จารึกภาษาไทยในจังหวัดพัทลุง. 2530. หน้า 14 – 15.

ถ้าผู้ใดเอาคนทานพระกัลปนาไปใช้เป็นอาตมาประโยชน์ ให้ไปตกนรกอภิชัยชั่วนี้ชั่วหน้า อย่าได้ไปพบพระจันทร์พระอาทิตย์ อย่าแคล้วแก่งตุราบายแล ถ้าผู้ใดทำตามพระราชอุทิศไว้ นั้นแล ให้ผู้นั้นพ้นจากทุกข์และจงได้สุขทั้งสี่ประการทุกเมื่อนั้นเถิด อย่าได้มีกรรมสิ่งหนึ่ง สิ่งใดได้เลย'

ส่วนในเอกสาร “ขอเข้าดำรงหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง” ระบุไว้ในทำนองเดียวกันว่า

โดยพระราชดำราพระราชทานโองการไว้แต่ก่อนมานั้นแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดเอาคนทานเข้าพระไปให้ผู้นั้นตกนรกหมกไหม้ได้ทุกข์ทั้งปวงจงนิรันดร์ อย่าได้ทันพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ สักขาคติ อย่าได้รู้กลาตประโลยอุปราชย์ในชั่วนี้ชั่วหน้า ต้องสังขารฐานพระมหากษัตริย์เจ้าสาบาลไว้วัน²

2.3 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับโลกพระศรีอารียเมตไตรย พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อว่า ศาสนาของพระพุทธเจ้าหรือพระศรีศากยมุนีจะมีอายุได้ 5,000 ปี หลังจากนั้นจะถึงศาสนาของพระศรีอารียเมตไตรย ซึ่งเป็นโลกในอุดมคติที่พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าเป็นโลกของความสุข ดังปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพงสาวดารหงสาวดี ระบุว่า

มนุษย์ที่เกิดมา	ในศาสนาพระเมตไตรย
รื่นเริงบันเทิงใจ	ไม่โรยราอหนาทร
ไม่รู้แก่ไม่รู้เฒ่า	ไม่รู้เศร้าไม่รู้หมอง
ผิวเนื้อนวลละออง	ผิวพัศตรผ่องละม้ายกัน
ศีลมีสร้างบารมี	อยู่ตามกิจไม่พัวพัน
ตักเตือนชักชวนกัน	ฟังพระทันเทศนา ³

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เป็นแรงกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนพยายามสร้างบุญกุศล สร้างสิ่งของ ถวายวัดและประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยและกุศลกรรม เพื่อให้ไปเกิดทันศาสนา

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. หน้า 66.

²เรื่องเดิม. หน้า 80.

³ประทีป ชุมพล (บรรณาธิการ). วรรณกรรมภาคใต้. 2519. หน้า 41.

พระศรีอาริยเมตไตรยในอนาคตกาล ดังตัวอย่างการสร้างหอระฆังและระฆังถวายวัดโพธิ์ปฐมาวาส อำเภอเมืองสงขลา ของคุณหญิงศรีวัน และพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2377 ได้ตั้งความประสงค์เพื่อให้เกิดทันศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรยและเป็นปัจจัยบรรลुพระนิพพานในอนาคต ดังได้ระบุไว้ในจารึกว่า

พระพุทธศักราชล่วงได้สองพันสามร้อยเจ็ดสิบเจ็ดพระวสาปีมะเมียนักขัตตรลศกท่านคุณผู้หญิงศรีวัน แลท่านพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาพร้อมกันมีประสาทศรัทธาได้สร้างระฆังทองหนักได้ร้อยหกสิบซังกับทั้งห่อก่อพื้นเป็นสองชั้นแล้วไปด้วยอิฐคิณมูลค่าแลสำ เร็จเป็นอันมากยกบริจาควชิศุบูชาแก่พระรัตนตรัยเมื่อนเกิดชาติใดภพใด ขอให้ทันพระศรีอาริยเมตไตรยเจ้าแล้ว ขอให้ปัจจัยแก่พระนิพพานในอนาคตกาลเกิด¹

ต่อมาในปี พ.ศ. 2388 พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ได้เป็นผู้นำในการสร้างสะพาน บ่อน้ำ ถนน ศาลา และศาลเทพารักษ์ ไว้บริเวณสามแยกสำโรง เพื่อให้เป็นทานบารมีบรรลุนิพพานและเกิดทันศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย ดังได้จารึกไว้ว่า “ขอให้ข้ามสงสารวัฏ ตรัสรู้ธรรมพิสมัย ขอเกิดในศาสนา เมตไตรยจะมาตรัส วัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ กุศลหนุนอย่าแคล้ว ครอบทั่วถึงเมืองแก้ว แห่งห้องนิฤพาน”²

นอกจากนี้การสร้างหนังสือโดยเฉพาะหนังสือพระอภิธรรมถวายแก่วัดหรือเป็นพุทธบูชาไว้ในพระพุทธศาสนาจะทำให้บุคคลนั้นเกิดทันศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย และเป็นปัจจัยบรรลुสู่พระนิพพาน ดังที่พระอภิธรรมฉบับศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2440 ได้ระบุไว้ว่า

พระอภิธรรมเล่มนี้เป็นของเซ่งเนียวหนูกลิ่นผู้ลูก คิดอ่านพร้อมกันสร้างพระธรรมนี้ไว้ในศาสนา ขอเป็นปัจจัยไปเบื้องหน้า ให้ข้าเกิดทันพระเมตไตรยอย่าได้คลาด คุมครอบเข้าสู่

¹จารึกที่ระฆัง วัดโพธิ์ปฐมาวาส ตำบลบ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา.

²ศิลาจารึกที่สำโรงนี้มี 3 หลัก 3 ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาจีน และภาษามลายูอักษรขอมวิ ทั้ง 3 หลักมีเนื้อหาลักษณะเดียวกัน ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ศาลาข้างโรงพยาบาลประสาทสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา นายประสาร บุญประคอง ได้สำรวจและอ่านไว้ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2514 ผู้วิจัยได้รับสำเนาคัดลอกจารึกจากนายบันเทิง พลุศิลป์ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา เมื่อ พ.ศ. 2520.

พระนิพพาน นิพพานะ ปิจจะโยโหตุ อนาคะเตกาเล พระอภิธรรมเล่มนี้สร้างศาลาล่วง
แล้วได้ ๒๔๔๐ พระวสา¹

2.4 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัย ศีลและทาน พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาให้ความเคารพนับถือพระรัตนตรัยหรือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นอย่างสูง เนื่องจากพระพุทธ หมายถึง พระพุทธเจ้าหรือพระศาสดาผู้ให้กำเนิดศาสนาพุทธ พระธรรม คือ หลักคำสอนหรือธรรมะที่พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติให้หลุดพ้นจากความทุกข์ประสพกับความสุข ส่วนพระสงฆ์ หมายถึง พุทธทายาทผู้สืบทอดพุทธศาสนาและผู้นำหลักธรรมไปปฏิบัติและเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป สำหรับศีลเป็นข้อปฏิบัติในการควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในการละเว้นจากการทำชั่วและให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีทั้งทางกายและวาจา² เช่น ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป็นต้น ส่วนทานเป็นหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการให้ทั้งให้โดยสิ่งของหรืออามิสทานและให้ธรรมะหรือธรรมทาน³ ซึ่งเป็นการให้เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นหรือช่วยเหลือสังคมโดยรวม พุทธธรรมเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติที่ได้พบทั่วไปในสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามาตั้งแต่สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังปรากฏในหลักฐานจารึกวัดเขาจังโหล่น อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2363 ได้กล่าวถึงท่านวัดท่าข้าม⁴ ได้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลองไว้ที่ถ้ำเขาจังโหล่นเพื่อให้เป็นที่กราบไหว้แก่เทวดาและมนุษย์ และเมื่อเกิดในปรโลกก็ขอให้เป็นผู้มีศีล มีปัญญา เป็นผู้มรูปร่าง มีวาจาไพเราะ และเป็นที่รักของคนทั่วไป ซึ่งจารึกได้ระบุไว้ว่า

พระพุทธศักราชพระมหากรุณาธิคุณเจ้านี้ล่วงแล้ว ๒๓๖๓ พระวัสสาปีมะโรงโทศก เหมันต
ฤดูแล้ง เดือน ๓ ท่านวัดท่าข้ามเลื่อมใสศรัทธาในกองการกุศลได้สร้างพระพุทธรูปบาทไว้พร้อม
ด้วยพระภิกษุทายาทกลดองไว้เขาจังโหล่น เป็นที่นั้สการแก่เทวดามนุษย์กว่าจะสุดสิ้นพระ
ศาสนา ข้าเจ้าเกิดในปรโลก ขอจงเป็นผู้มีศีลมีปัญญาทรงไว้ซึ่งรูปอันงามอย่างยิ่ง อันเป็นที่

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. หน้า 132.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. 2538. หน้า 292.

³ เรื่องเดิม. หน้า 93.

⁴ วัดท่าข้าม ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลห้วยลึก อำเภอกวนเนียบ จังหวัดสงขลา.

รักที่ขอบใจ มีวาจาอันไพเราะ เมื่อได้ฟังธรรมในสำนักแห่งสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้ว จึงเป็นผู้ตรัสรู้บารมี ๓๐ ทิศ ในอนาคตกาลเทอญ¹

ส่วนทานนั้นมีตัวอย่างเห็นได้ในปี พ.ศ. 2388 พระสุนทรบุรี (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการ เมืองสงขลา ได้สร้างสะพาน ถนน บ่อน้ำ ศาลา และศาลเทพารักษ์ เพื่อเป็นทานให้เกิดความสุข แก่สมณชีพรามณ์ ประชาชน และสัตว์เดรัจฉานได้พักผ่อนและใช้ประโยชน์สาธารณะ ดังจารึกไว้ว่า

ศรีสุภมัสตพพระพุทธศักราชล่วงแล้วได้สองพันส เมร็อยแปดสิบแปดพระวสาสุขปักคิติ วันเสาร์ เดือนสิบสองขึ้นแปดค่ำ ปีมะเส็งสัปสก พระสุนทรบุรี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา มี อนุสรเจตนาเป็นมหากุศลพร้อมด้วยโสภณญาณ สัมปะยุติจิตคิดถึงพุทธโอวาทว่าบุคคลเป็น นักปราชญ์อาจรู้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันภพหนึ่ง รู้ซึ่งประโยชน์ อันพึงจะให้ผลในภพเบื้องหน้าเป็นที่สอง จึงร้องเรียกว่านักปราชญ์ เมื่อนั้นสติการถึงพระ พุทธโอวาทจะนี้แล้ว บุพเจตนาปรารถนาจะตั้งถาวรทานมหากุศล คือถนนแลบ่อน้ำ สะพาน ข้าม แลศาลาล้านนี้ ศาลเทพารักษ์ เป็นห้าประการ ให้ความสุขเป็นทานแก่สมณชี พรามณ์ ประชาชน กุลบุตร เป็นที่สุดถึงสัตว์เดรัจฉานได้พักผ่อนรำคาญอันบังเกิดในกาย แลจิตมหาชน อนึ่งจะเป็นที่เจริญกุศลสิ้นกาลช้านาน²

การสร้างสาธารณะประโยชน์เพื่อเป็นทานในครั้งนี้ของพระสุนทรบุรี (บุญสังข์) ปรากฏว่าได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมือง กรมการเมืองต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนทั่วไปเป็นอย่างดี ในการร่วมกันบริจาคทรัพย์เงินทองเป็นค่าก่อสร้างได้จำนวนมากถึง 2,312 เหรียญ 3 สลึง³ ซึ่ง ถือได้ว่าเป็นการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ของมหาชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และบริเวณใกล้เคียงที่ ยึดมั่นในหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับทานบารมี

‘จารึกวัดเขาจิงโหล่น ตำบลภูหาใต้ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ปัจจุบันแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา บัญชีเลขที่ 2405/2514 บัญชีจารึก สข/1 จารึกบนหินชนวนสี่เหลี่ยม รูปเสมา อักษรขอม ภาษาไทยและบาลี นายเทิม มีเต็ม เป็นผู้อ่านและแปล นายประสาร บุญประคอง ตรวจแก้และอธิบายคำ ผู้วิจัยได้รับสำเนาคำแปลจารึกจากนายบันเทิง พลูศิลป์ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา เมื่อ พ.ศ. 2520.

²ศิลาจารึกสำโรง ปัจจุบันอยู่ที่ศาลาบริเวณโรงพยาบาลประสาธ ตำบลเขารูปช้าง อำเภอ เมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ประสาร บุญประคอง ผู้อ่าน.

³รายละเอียดชื่อผู้บริจาคเงินทั้งหมดปรากฏในศิลาจารึกสำโรงทั้ง 3 หลัก 3 ภาษา.

ในส่วนของพระรัตนตรัยนั้นเป็นพุทธธรรมที่พุทธศาสนิกชนได้ยึดมั่นสูงสุด ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนเคารพบูชา จึงมักจะพบหลักฐานในการกล่าวสรรเสริญคุณและการบูชาพระรัตนตรัยเป็นเบื้องต้นก่อนทำการอื่น ๆ อยู่เสมอ ดังตัวอย่างในพระมาลัยฉบับวัดจินตาวาส อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ได้กล่าวไว้ว่า

ข้าไหว้พระเจ้าผู้ประเสริฐ	เลิศไตรภพ
ข้าพระเจ้าจะขอนบ	พระนวลโลกอุดร
ข้าพระเจ้าขอถวาย	ประนมพระสงฆ์อันบรร
ข้าพระเจ้าจะขอแปล	ตามคำสั่งสอนพระเถระ ผู้ชื่อว่ามาลัย ¹

ส่วนพระปรมาัตถ์ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา แต่งเมื่อ พ.ศ. 2385 และคัดลอกใหม่ พ.ศ. 2423 ได้กล่าวถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนควรแสวงหาและยึดมั่นในพระรัตนตรัยหรือดวงแก้วสามประการจะทำให้พ้นภัย ดังระบุไว้ว่า

นี่แลเราท่าน	จงเร่งคิดอ่าน	ทำการทานา
อย่าให้เสียที	เกิดในศาสนา	อุดแสวงหา
ดวงแก้วสามประการ		
คือพระพุทธัง	พระรัตนัง	สังฆังอารี
ถือเอาให้มั่น	ในขันธสันดาน	จะพ้นภัยพาล
มารบราวี ²		

นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายังเชื่อในคุณของแก้วสามประการหรือคุณของพระรัตนตรัย ได้แก่ คุณพระพุทธเจ้า 56 ประการ คุณพระธรรม 38 ประการ และคุณพระสงฆ์ 14 ประการ ผู้ที่นับถือบูชาพระรัตนตรัยจะได้รับการคุ้มครองให้พ้นทุกข์และชาติต่อไปจะเกิดทันศาสนาพระศรีอาริย์เมตไตรยพบแต่ความสุขตลอดไป ดังหลักฐานในพระปรมาัตถ์ ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา ได้ระบุไว้ว่า

¹ปก แก้วกาญจน์. การศึกษาและปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง พระมาลัยฉบับวัดจินตาวาส จังหวัดพัทลุง. 2541. หน้า 26.

²พระปรมาัตถ์ ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา ถ่ายสำเนาเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2538.

บุญเราสร้างมา	สัตว์ทุกภาษา	มีจิตสันดาน
ไม่รู้จักคุณ	พระไตรลักษณ์	ไม่เป็นแก่นสาร
ไม่นับว่าดี		
คุณพระเป็นเจ้า	ปกคุ้มเกศเกล้า	เนาโลกไตรตรี
ห้าสิบหกถ้วน	คุณพระชินสีห์	คุณพระธรรมเจ้านี้
สามแปดประการ		
คุณพระสงฆ์นั้นไซ้	ท่านแจ้งเอาไว้	สิบสี่ประมาณ
จึงนับว่ารู้คุณ	แก้วสามประการ	เกิดในสงสาร
จึงพ้นทุกข์ทน		
ใครไม่รู้จัก	แม้มีสินศักดิ์	ไม่นับว่าคน
อุตสาห์ทำตาม	ไถ่ถามอย่างฉงน	เร่งสร้างกุศล
เนื่องเนื่องโดยมี		
ชาตินี้ได้สว่าง	เพราะเห็นหนทาง	ผิดชอบชั่วดี
แล้วได้ฟังธรรม	แผ่ไฟไม่ตรี	บำเพ็ญบารมี
เร่งให้บริบูรณ์		
รู้จักผิดชอบ	ทำตามระบอบ	บารมีประมุล
แสนกลปีกำไร	จะได้เพิ่มพูน	พบพุทธานุส
สมเด็จเมตไตรย		
พบพระชินสีห์	แจ้งพระบาตี	ธรรมาพิสมัย
จึงจะแจ้งการบุญ	บำเพ็ญนานไป	ภักธกับไคไค
จักแจ้งทุกคน		
เกิดในภักธกับ	เหมือนสร้อยประดับ	ศาสนาทศพล
อย่างนึ่งนอนใจ	ให้เร่งแผ่ผล	บำเพ็ญกุศล
ให้ครบแสนกับ	แสนกลปีอนันต์ ¹	

2.5 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับพระไตรลักษณ์ พุทธศาสนิกชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีความเชื่อตามหลักพระไตรลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วยอนิจจัง คือความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง ทุกอย่างย่อมเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลายไป ทุกข์คือความทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นกดดันให้เกิดภาวะไม่คงที่ไม่

¹พระปรมัตถ์ ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา
ถ่ายสำเนาเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2538.